

Луганська обласна організація Національної спілки краєзнавців України
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
ГО «Фонд відновлення залізничної спадщини України»

Луганищина: краєзнавчі розвідки

Матеріали
VI Всеукраїнської науково-практичної конференції
(м. Лубни, 19 квітня 2024 р.)

**Луганська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України**

**ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»**

ГО «Фонд відновлення залізничної спадщини України»

Луганщина: краєзнавчі розвідки

Матеріали VI Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(м. Лубни, 19 квітня 2024 р.)

Лубни
2024

УДК 908(477.61)
Л 83

Рецензенти:

Воронін В. М. – доктор історичних наук, професор.

Вовк С. О. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології і міжнародних відносин ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Редакційна наукова колегія:

Курило В. С. – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, голова правління Луганської обласної організації НСКУ.

Бадер А. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та правознавства ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Рубан М. Ю. – доктор філософії (PhD), менеджер Департаменту сталого розвитку та внутрішніх комунікацій АТ «Укрзалізниця», голова правління ГО «Фонд відновлення залізничної спадщини України».

Дробишева О. А. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Л 83 **Луганщина: краєзнавчі розвідки** : матеріали VI Всеукраїнської наук.-практ. конф., 19 квітня 2024 р., Лубни, Україна / ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка» [та ін.]. – Лубни, 2024. – 192 с.

До збірника ввійшли матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Луганщина: краєзнавчі розвідки» (19 квітня 2024 р.)

Для широкого кола читачів, науковців, краєзнавців, учителів, студентів та всіх, хто цікавиться історією, сучасністю й переймається майбутнім Луганщини.

Роботи друкуються в авторській редакції. В збірнику максимально зменшено втручання в обсяг та структуру наданих до друку матеріалів.

УДК 908(477.61)

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(протокол № 11 від 31.05.2024 р.)

© Колектив авторів, 2024

© ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»

ЗМІСТ

<i>Курило В. С.</i> Луганське краєзнавство перед викликами «другої» евакуації.....	6
--	---

Історія Луганського краю

<i>Беніцький А. С.</i> Формування Ізюмських козацьких громад на території Луганського краю.....	9
<i>Бублик О. І.</i> Рух Опору німецько-фашистським загарбникам на сході Луганської області (1942–1943 рр.).....	18
<i>Дробишева О. А.</i> Луганське товариство «Просвіта» в 1917–1918 рр.....	25
<i>Зиза М. М.</i> Сучасна українська історіографія історії Луганщини.....	31
<i>Кізова А. А.</i> «Катеринославські єпархіальні відомості» про хресний хід із Самарською іконою Богородиці 1913 р. на території Луганської області.....	33
<i>Кузьменко Є. О.</i> Об'єкти історико-архітектурної та монументальної спадщини м. Рубіжне в умовах російської військової експансії (2022 р.): втрати і шляхи відновлення.....	37
<i>Лєсовець Н. М.</i> Історія створення Луганського обласного художнього музею.....	42
<i>Лисенко О. О.</i> Останній Старобільський сотник.....	47
<i>Литвиненко Р. О.</i> Село Весела Гора на Луганщині: XVIII сторіччя.....	51
<i>Цикулова Ю. С.</i> Внесок Луганщини в розвиток космічної галузі.....	61
<i>Шевцова Є. С., Котеленець К. М.</i> Передмістя Старобільська за Першим Всезагальним переписом населення Російської імперії 1897 р.....	64

Історія залізничної спадщини

<i>Белицький П. В.</i> Проблема датування виникнення роздільних пунктів на прикладі залізниці Дебальцеве – Куп'янськ.....	67
<i>Набока О. В., Бабічев О. І.</i> Лутугинський залізничний тунель.....	72

<i>Рубан М. Ю., Фомін А. В.</i> Освоєння виробництва паровозів серії ФД на Луганському паровозобудівному заводі (1925 – 1941 рр.).....	76
--	----

Історико-краєзнавчі розвідки інших регіонів України

<i>Боднарюк М. С.</i> Право на повстання: Татарбунари, 1924.....	89
<i>Бривко М. В.</i> Життя та трагічна доля Олександра Цюпака.....	95
<i>Врацьких О. Ю.</i> Врятувати від забуття.....	99
<i>Гурт Т. О.</i> Діяльність товариства «Просвіта» на Лубенщині у період Визвольних змагань (1917–1919 рр.).....	104
<i>Карпенко О. М.</i> Рейди РПАУ (махновців) Полтавщиною і Луганщиною в 1920 – 1921 роках.....	111
<i>Сафронова Т. Г.</i> Історія Лубенської вчительської семінарії 1911-1920 рр.....	116
<i>Тараненко М. Г.</i> Пам'ятні сторінки історії Лубенщини під час революційних подій початку ХХ століття.....	126

Мовні особливості Луганської області. Літературне краєзнавство

<i>Бережна С. В.</i> Луганщина в романі Миколи Руденка «Орлова Балка».....	130
<i>Глуховцева К. Д.</i> «Словник українських східнослобожанських говірок» – пам'ятка живого народного мовлення.....	134
<i>Негодяєва С. А.</i> Випускники ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» епохи незалежної України на літературній мапі Луганщини.....	139
<i>Філоненко Н. М.</i> Літературно-краєзнавчі дослідження Б. В. Пастуха.....	145

Краєзнавчі розвідки молодих дослідників

<i>Ільницька В. В.</i> Соціокультурні витоки традицій сучасного весілля: весільний обряд на Полтавщині у контексті культурного розвитку регіону.....	150
--	-----

<i>Канавець А. С., Назаренко О. С.</i> Аналіз стану та перспективи відродження національного природного парку «Кремінські ліси».....	155
<i>Лебедь Д. В.</i> Краєзнавчі та археологічні дослідження С. Локтюшева у Приайдар'ї наприкінці 30-х – на початку 40-х рр. XX ст.....	159
<i>Макаренко В. О.</i> Історія садиби Муравйових-Апостолів у с. Хомутець Миргородського району Полтавської області.....	164
<i>Найда А. М.</i> Герой шевченкового краю.....	168
<i>Піддубна Т. А., Куцька Н. Б.</i> Вивчення змін площ водосховищ Луганської області з використанням ГІС технологій та ДЗЗ.....	174
<i>Савенко М. С., Мисник С. І.</i> Неокупована душа Луганщини...	180
<i>Чередниченко І. О., Шевцова Є. С.</i> Примусові міграційні процеси 1930–1960-х. років як метод асиміляції українського народу(на прикладі населення Донбасу).....	183
Інформація про авторів.....	188

В. С. Курило,
голова правління
Луганської обласної організації НСКУ

**Луганське краєзнавство
перед викликами «другої» евакуації**

Нове, вже друге за останні десять років, вимушене переміщення Луганського національного університету імені Тараса Шевченка та Луганської обласної організації Національної спілки краєзнавців України внаслідок російського повномасштабного військового вторгнення у 2022 р., цього разу – до Полтавської області, поставило перед регіональною краєзнавчою наукою нові виклики. Насамперед, через окупацію більшої частини Луганської області стало неможливим проводити різнопланові дослідницькі розвідки та проекти, які реалізовувалися протягом попередніх років «першої» евакуації та перебування у м. Старобільськ.

Зокрема, стали неможливими подальші польові археологічні дослідження Приайдар'я, які протягом 2019 – 2021 рр. проводилися студентами та викладачами кафедри історії та археології університету, спільно з Інститутом археології НАН України. У лютому 2022 р. було перервано реалізацію грантової програми кафедри історії та археології та громадської організації «Inventors», яка була спрямована на популяризацію маловідомих історичних пам'яток Луганської області.

Проте, навіть у таких умовах, луганське історичне краєзнавство продовжує розвиватися. Одним з важливих результатів продуктивної роботи Луганської обласної організації Національної спілки краєзнавців України стала публікація у 2023 р. колективної монографії «Нариси історії Луганщини» [2], авторства провідних дослідників різних аспектів регіональної історії Віталія Курило, Олександра Набоки, Ольги Забудкової. Ця книга підбиває результати вивчення історії Луганщини, які проводилися протягом 2014 – 2022 рр. У популярній, доступній для читача формі, висвітлюються маловідомі сторінки стародавньої та середньовічної історії краю, життя та побут українського населення у ранньомодерні часи, переосмислюється значення «цивілізаторських зусиль» Російської імперії на

Луганщині наприкінці XVIII – початку XIX ст. У книзі вперше комплексно показаний луганський вимір Української революції 1917 – 1921 рр.; антибільшовицькі селянські повстання 20 – 30-х рр. XX ст.

Таким чином, автори здійснили у цілому успішну спробу включити регіональну історію у загальноукраїнський контекст, на противагу сучасним російським ідеологічним доктринам.

Відзначимо, що зараз триває підготовчий процес створення наступного тому цього видання, яке викликало зацікавлення, як у науковій спільноті, так і у суспільного загалу.

Друге вимушене переміщення у міста Полтавської області – Полтаву, Миргород і Лубни – поставило луганських краєзнавців перед питанням: чи потрібні взагалі дослідницькі розвідки, які стосуються Луганського краю, у регіоні, який, на перший погляд, розвивався у зовсім інших історичних реаліях. Проте, навіть початкове поглиблення у історію Полтавщини показує, що багато її сюжетів так чи інакше були пов'язані із історією Луганщини. Зокрема, відзначимо цікавий факт, що будівля колишнього жіночого єпархіального училища у місті Лубни (де зараз знаходиться головний корпус Луганського національного університету імені Тараса Шевченка), побудована у 1907 р. тим самим архітектором – Олексієм Бекетовим [1], який зіграв провідну роль у комплексній забудові луганського міста Алчевськ.

Як відомо, історія цього міста, фактично почалася з 1895 р., коли на місці села Юр'ївка видатний промисловець та український меценат Олексій Алчевський заснував завод Донецько-Юр'ївського металургійного товариства. На початку XX ст. поруч із заводськими будівлями, розпочалося міське будівництво. Розбудовою міста та заводу було доручено керувати вищезгаданому архітектору Олексію Бекетову, який був одружений на дочці Олексія Алчевського. Саме Бекетов зіграв вирішальну роль у будівництві алчевського залізничного вокзалу, першої школи, будинків для іноземних спеціалістів та адміністрації заводу. Одноповерхова та двоповерхова забудова у стилі «українського модерну» представником якого був Бекетов отримала від городян назву «бекетівки» [3]. Вона продовжує і

сьогодні бути «архітектурною перлиною» «старого міста» Алчевська.

Цей приклад, як і балато інших, показує, що Луганщина та Полтавщина протягом історії були тісно пов'язані між собою незримими на перший погляд культурними та соціально-економічними зв'язками. Ці регіони розвивалися у спільних історичних контекстах саме української історії. Детальне вивчення цих спільних історичних сюжетів (що збагатить історичне краєзнавство як Полтавщини, так і Луганщини), ми вважаємо ключовим і перспективним завданням, на яке будуть, насамперед, спрямовані дослідницькі зусилля членів Луганської обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Серед іншого, дослідження та популяризація цих аспектів дозволяє спростовувати російські ідеологічні догми про те, що Луганщина споконвіку була російською територією.

Реалізація цієї мети, серед іншого, передбачає широке залучення до краєзнавчих досліджень студентів та учнів шкіл Полтавщини та Луганщини задля підготовки наукових статей, тез, конкурсних наукових робіт.

Отже, складні умови другого вимушеного переміщення Луганської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, не можуть бути перешкодою для розвитку комплексних регіональних краєзнавчих досліджень. Евакуація до Полтавщини розширює перспективи та масштаб наукових розвідок, їхні результати мають сприяти створенню картини комплексної взаємодії різних регіонів України у ті, чи інші історичні періоди. На це і буде спрямована діяльність Луганської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Джерела та література

1. Вечерський В. В. Бекетов Олексій Миколайович. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Бекетов_Олексій_Миколайович (дата звернення: 16.04.2024). **2. Курило В., Набока О., Забудкова О.** Нариси історії Луганщини. Полтава, Київ: Талком, 2023. 301 с. **3. Широчин С.** Окупанти руйнують промислові міста України. Подивіться на вишукану архітектуру Алчевська, що вже дев'ять років перебуває під контролем росіян. URL: <https://zaborona.com/podvitsya-na-vvshukanu-arhitekturu-alchevska/> (дата звернення: 15.04.2024).

ІСТОРІЯ ЛУГАНСЬКОГО КРАЮ

А. С. Беніцький
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ)

Формування Ізюмських козацьких громад на території Луганського краю

Ізюмський слобідський козацький полк у 1688 р. було виокремлено зі складу Харківського слобідського козацького полку. Його виникнення пов'язане з Ізюмською укріпленою лінією, яку було побудовано у 1679–1680 рр. та появи Ізюмської фортеці, яка фактично стала її центром. У документах того часу Ізюмська укріплена лінія йменувалась як Новозбудована лінія або Нова лінія. Під «старою» лінією малась на увазі Белгородська оборонна лінія (Засічна лінія), яку звали у 1647–1654 рр.

Поселення колишнього Ізюмського слобідського козацького полку знаходились на території сучасних Сватівського та Кремінського районів Луганської області. Так, до Ізюмського слобідського козацького полку на землях сучасної Луганської області входили такі слободи: Сватова Лучка, Кабанне, Дуванка, Мілуватка (Міловий Брід) та ін. Слід не погодитись із думкою авторів, які вважають, що територія Ізюмського слобідського козацького полку включала південні землі Луганської області [1, с. 71]. Поселення ізюмських козаків географічно знаходились лише на заході Луганської області.

Наприкінці XVII століття ізюмські козаки почали освоювати землі сучасної Луганської області на річках Жеребець та Красна, про що свідчать документи, пов'язані зі спором на початку XVIII ст. між Ізюмським слобідським козацьким полком та військом Донським щодо володіння соляним промислом на річці Бахмут. Так, у відомостях Григорія Стрепухіна, які було ним надано 16 липня 1704 р. у Белгородську розрядну ізбу, мешканці Цареборисова повідомляли, що на річках Жеребець та Красна ізюмці займались рибним та звіриним промислами, а також мали свої пасіки [2, с. 360]. На річці Красній в районі Кабан'єго Броду ізюмський козак Федір Куриленко мав пасіки.

28 червня 1704 р. отаман села Ямпіл Павло Рубан надав Григорію Стрепухину документ від белгородського воєводи князя Я. Ф. Долгорукого, яким ізюмським козакам дозволялось селитись на річках Красній та Жеребець аж до кордонів із донецькими козацькими юртами [2, с. 363–364]. Григорій Скоріхін у 1703 році безпосередньо відвідав місцевість в районі річки Красна та описав містечка Красне та Сватову Пристань, де мешкали ізюмські козаки: «... да от того села (Красне – прим. автора) в-верх против речки Красной Изюмскаго полку козаков разных городов в Сватов–Пристани пасеки Сеньковских жителей ... а от того Меловаго–Броду в-низ по речке Красной ... до Орловой пристани, версты на две владеют Изюмскаго полку козаки, ... до Кабанья–Броду» [2, с. 366]. Про заснування ізюмськими козаками містечка Красне біля Мілового Броду Григорію Скоріхину повідомляла ізюмська козацька старшина: «А на речке Красной у Меловаго–Броду построилось полковое же село Красное» [2, с. 369]. Містечко Красне було досить обжитим, оскільки в ньому було 241 двір, каплиця, а біля неї – млин, що належав ізюмському сотнику Данилі Бистрицькому. Отаман Красного Федір Криленко мав пасіку на березі річки Жеребець [2, с. 366].

Про існування козацьких юртів на річці Жеребець згадував у 1674 р. на допиті учасник разінського повстання Василій Щубніков на прізвисько «Д'яволков», який після придушення повстання служив у Москві в стрільцях приказу Федора Головлєнкова: «... а от калмык он ушел в казачьи юрты на Жеребец. И оттуды пришел в Кременные и жил в станичной избе прошлого 181-го году (1673 р. – прим. автора)» [3, с. 322–323].

На думку архієпископа Філарета, слобода Красне біля Мілового Броду мала назву Мілуватка [4, с. 307]. Проте в документах початку XVIII ст. зустрічається також насалений пункт Міловий Брід, який був розташований на річці Красній між козацькими городками Кабанне та Сватова Лучка. Про це містечко йдеться у відписах учасників придушення булавінського повстання, зокрема, полковника Острогоського слобідського козацького полку Івана Тевяшова, донського військового отамана Лук'яна Максимова та ін. Однак після

придушення булавінського повстання містечко ізюмських козаків Міловий Брід вже не згадується у документах.

У 1700-х рр. на річку Красну переходили на поселення ізюмські козаки, найвірогідніше, із Ямполя, Цареборисова, Маяків, Соленого (Тор), які біля даної річки знаходились. Ці козаки несли службу у Ямпільській, Цареборисівській, Маяцькій та Торській сотнях Ізюмського слобідського козацького полку. Залишати обжиті населені пункти ізюмців могло спонукати малоземелля. Серед переселенців – ізюмських козаків – могли бути ті, хто перейшов на службу до Ізюмського слобідського козацького полку із числа городових козаків із Цареборисова, Маяків, Соленого (Тору) та інших містечок у середній течії Сіверського Дінця. Наприкінці XVII ст. – на початку XVIII ст. частина городових козаків, що несли службу у московських гарнізонах, переходила на службу до Ізюмського слобідського козацького полку. Схожа ситуація була також й серед городових козаків Валуйок, Тополей та інших міст, де останні несли службу у місцевих гарнізонах. Таким переходом сприяв полковник Федір Шидловський (Шилов), у веденні якого знаходились ізюмські козаки.

Причина, що спонукала городових козаків переходити до стану слобідських, було їх бажання unikнути служби в драгунах та солдатах, які набирались московськими урядовцями із населення Слобідської України. На початку 1700-х рр. московський урядовець Ф. М. Апраксін заборонив городовим козакам переходити на службу до слобідських козаків: «... *которые Валуйчане, Топольцы, Царево-Борисова, Мояченя русские люди записались разных чинов в Изюмский полк в казаки, велел ... служить в тех городех по прежней службе, ... а в казаках (слобідських козаках – прим. автор.) русским людям служивым не велено служить...*» [5, с. 897]. У 1714 р. питання про допустимість переходу городових козаків на службу до слобідських козацьких полків розглядалось навіть у Сенаті. Так, 28 вересня 1714 р. до Слобідської України було направлено двох царедворців для розшуку тих, хто перейшов у відомство Ізюмського та Харківського слобідських козацьких полків із числа колишніх городових козаків, драгун, солдатів та ін.

Слід зазначити, що у булавінському повстанні 1707–1709 рр. брало активну участь козацьке населення Сватової Лучки та Мілового Броду. Про ці населені пункти у жовтні 1707 р. згадував острогоський полковник Тевяшов. У листі до Розрядного приказу він зазначав про те, що Кіндратій Булавін безперешкодно в Міловому Броді та Сватовій Лучці закликав ізюмських слобідських козаків приєднатись до повстання й частина їх вступила до лав повстанського війська: *«И они воры и богоотступники пошли в Мелоброцкой и в Сватовской населенные изюмского полковника городки ... И из тех городков пошло к ним людей многое число и собралось их с тысячею и большею»* [6, с. 132].

Наприкінці 1707 – на початку 1708 рр. донський отаман Максимов здійснив рейд на річку Красна, де знищив ізюмські козацькі городки, які підтримали булавінців: *«... Сваталуцкой и Мелоброцкой ... розорили. совсем выжгли, для того что тех горотков многия люди к тому воровству и к измене приставали»* [6, с. 134]. Про цей рейд також повідомляв отаман зимової станиці Є. Петров у Посольський приказ: *«А городки э, ис которых те воры были, и в которых их воров принимали, а противности они никакой не чинили. ... Меловоброцкой, Сватова Лучка приказано от Войска выжечь и разорить»* [7, с. 143]. Бахмутський отаман Михайло Скоробагатько, що був учасником каральної експедиції отамана Максимова, на допиті в Розрядному приказі повідомляв про долю містечок ізюмських козаків на річці Красній після битви біля Закотинського городка у жовтні 1707 р.: *«... Сватолуцкую, и Мелоброцкую станицы выжгли и пришли войском (Донським – прим. автора) в Черкаской»* [8, с. 134].

У період булавінського повстання Сватова Лучка була вже великим, за мірками того часу, козацьким містечком, мешканці якого мали можливість сформувати козацький загін. Після каральної експедиції донського отамана Максимова на річку Красну Сватова Лучка та Міловий Брід змогли частково відновитись. Наприкінці серпня – у вересні 1708 р. загін підполковника Воронізького драгунського полку Степана Рикмана, козацькі частини та драгуни, якими командував бригадир Фандельдін (Вілім фон Дельден), здійснювали каральні акції на річці Красній й зруйнували там усі козацькі містечка.

Після придушення булавінського повстання бригадир Ф. В. Шидловський отримав у володіння землі, що належали козакам Сватової Лучки. 12 червня 1700 р. воєводою Яківом Долгоруким було надано Ф.В. Шидловському земельні угіддя на річці Красній: «... занял он в Изюмском полку в дикой степи на речке Красной, с верховья вниз до урочища Rogozovatoго байрака, который ниже Сватовой Лучки и по долинам которья впадают в ту речку Красную с обеих сторон до того вышеписанного урочища и по Хариной и Праценой и по Дуваной долинам по обе стороны степи для пашни и для лесных угодий вольных байраков и тех угодьев по своей черкасской обыкновенности владеть он без дач по заимке ...» [9, с. 14].

У 1710 р. Ф. В. Шидловський почав заселяти на річці Красній на місці знищених козацьких городків українських козаків. Усі ті, хто переселився на річку Красну, поступали на службу до Ізюмського слобідського козацького полку. Руському населенню було заборонено селитись на річці Красна, про що йшлося у листі від 14 серпня 1710 р. Ф. В. Шидловського: «... а русских людей отнюдь не принимают и принимают не велел» [10, с. 33]. Імовірно, у цей період Сватова Лучка знов була заселена. Проте, за повідомленням В. Л. Маслійчука, Сватову Лучку Ф. В. Шидловський передав своєму родичу (небожу) чугуївському воєводі Г. І. Шидловському, а у 1718 р. ізюмська козацька старшина обміняла останню у Г. І. Шидловського на с. Малинівку [11, с. 272]. Передача Сватової Лучки чугуївському воєводі могла відбутися лише до 1711 р, оскільки 24 квітня 1711 р. московський цар наказав Ф. В. Шидловського арештувати, а після його засудження його майно було конфісковане в казну.

Оскільки Сватова Лучка стала предметом угоди родин Шидловських, а також ізюмської старшини, то у цей період вона мала статус володарської слободи. Однак це не означало, що її мешканці були володарськими селянами Шидловських. Як зазначав у 1710 р. Ф. В. Шидловський, місцевість на річці Красній почали заселяти козаки. Їхній статус не змінився й тоді, коли вони осіли у сл. Сватова Лучка. Серед слобідського козацького населення того часу була звичайною практикою оренда земель в користування. Вони могли вільно залишити

місце, де орендували землі, і власник землі при цьому не мав право переводити козаків у стан кріпаків.

Про вільний статус мешканців Сватової Лучки свідчать й інші документи тих часів. Так, у донесеннях 1713 р. комісаріатства Азовської губернії згадується козак Сватової Лучки: «... 11 марта ландрихтер Азовской губернии Степан Клокачев писал к комисариатству и прислал копии с двух писем ... полковника Острогжскаго полка Ивана Тевяшева, присланные к нему от Изюмскаго полковника про приход неприятельских людей к Бахмуту ... «известно творю вашей милости, сего марта в 1 день в письмах моего полку сотников Тарского (Торського – прим. автора) Федоро Концевича, Сватолуцкаго Гаврила Туршенскаго ко мне в Изюм ...» ... 1713 года марта 13 дни ...» [12, с. 131].

Слід зазначити, що на карті земель Ізюмського слобідського козацького полку, яка була укладена у 1725 р. геодезистом Яковом Єсєневим, містечко Сватова Лучка не було відмічено [13]. Можливо, це було обумовлено тим, що її статус ще не був визначений, незважаючи на те, що містечко вже на той час було заселено ізюмськими козаками. На Ландкарті 1730 р., яка була укладена військовими інженерами під керівництвом генерала Дебрин'ї, вперше була позначена Сватова Лучка. На цій же Ландкарті вперше була позначена Мілуватка на річці Красна [14, с. 10].

У 1711 р. було проведено межкування східних земель Ізюмського слобідського козацького полку, які знаходились на кордоні із колишніми юртами донецьких козаків, що належали Сухарівському та Кабан'єму козацьким городкам. Воно було здійснено на прохання ізюмської козацької старшини. 29 квітня 1712 р. адмірал, генерал-губернатор Азовської губернії Федір Апраксін із Троїцької фортеці наказав коменданту Бахмутської фортеці плац-майору Кольцову-Мосальському встановити межі містечок Ізюмського слобідського козацького полку. 20 червня 1712 р. Кольцовим-Мосальським надано випісь ізюмській козацькій старшині з межових книг, де були позначені східні кордони Ізюмського слобідського козацького полку. Вони пролягали по річках Жеребець та Красна: «... от речки Севернаго Донца речкою Жеребцом с устья вверх по Лысую Гору левая

сторона владения Изюмского полку ... а от соляных колодезей и от Лысой горы вершины речки Жеребца и речки Красной, по урочищам по Дуванной и по Хариной дубравам, ... отведены во владение Изюмского ж полку» [15, с. 577]. У 1725 р. на карті земель Ізюмського слобідського козацького полку, яка була укладена геодезистом Яковом Єсєневим, слобода Кабанне значиться за ізюмськими козаками [13].

За переписом 1732 р. у сл. Сватова Лучка мешкали 5 сотників, 2 підпрапорних, 133 козаків та 514 козацьких підпомічників; у сл. Мілуватка – 7 підпрапорних зі свойственниками, 59 козаків та 390 козацьких підпомічників; у Кабан'єму – 30 козаків та 300 козацьких підпомічників та ін. Крім козаків, у цих населених пунктах також мешкали священнослужителі, робітники, мірошники та ін. [16, с. 249]

Серед сватоволуцьких сотників Ізюмського слобідського козацького полку був Федір Краснокутський. Протягом 1751–1761 рр. він був полковником Ізюмського слобідського козацького полку. На початку 1760-х рр. Федір Краснокутський стане провідником у протистоянні російському уряду, який вирішив ліквідувати козацьку автономію у слобідських козацьких полках. Листи із зверненнями Ф. Краснокутського розповсюджувались у козацьких слобідських містечках й знаходили там підтримку. Російський уряд засудив його за заклики до народного обурення, позбавив звання, конфіскував майно та відправив на заслання до міста Казань. Російський уряд також здійснив репресивні заходи щодо прихильників сотника Краснокутського.

У середині XVIII ст. навколо сотенного містечка Сватова Лучка було утворено декілька слобід та хуторів, які належали ізюмській козацькій старшині. Серед них – Верхня Дуванка, Нижня Дуванка та ін.

У 1765 р. після ліквідації російським урядом козацького самоврядування в Слобідській Україні населені пункти сучасної Луганської області, що належали Ізюмському слобідському козацькому полку, а саме: слободи Сватова Лучка, Кабанне, Мілуватка, Нижня Дуванка та Верхня Дуванка, увійшли до складу новоутвореного Сватоволуцького комісаріатства Ізюмської провінції Слободсько-Української губернії [17, с. 553].

Джерела та література

1. Чухлиб Т. В. Мечом и оралом. Донбасс – древняя земля Украины / пер. на рус. А. Дубины. К. : ООО «Видавництво «Кліо», 2015. 80 с.
2. Грамота Петра I, 14 октября 1704 года. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 1. Одесса : Гор. тип. 1844. С. 351–372.
3. Из сыскного дела в Посольском приказе об участнике восстания В. Шубникове, прозвищем Дьяволков, приверстанном в стрельцы под именем В. Кудрявцева. 1673 г. ноября 26 – 1674 г. октября 15. *Крестыанская война под предводительством Степана Разина*. Сборник документов. Том 3 : Подавление восстания, казнь С. Разина и позднейшие отголоски движения (с января 1671 г.) / сост. Е. А. Швецова. М. : Издат. АН СССР, 1962. С. 322–323.
4. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отд. 5. Изюмский, Купянский и Старобельский уезды ; Купянский и Старобельские округа военного поселения. Харьков : Универ. тип., 1858. 398 с.
5. О переписке в Киевской и в Азовской губерниях, в городах в Харкове, Валуйках, Чугуеве, Золочеве, в селах и деревнях, черкас и русских, и о присылке тех книг с тебалеями в Сенат (28 сентября 1714 г.). *Доклады и приговоры состоявшиеся в правительствующем Сенате в царствование Петра Великого изд. импер. акад. наук / под ред. акад. Н. Ф. Дубровина*. Т. IV. год 1714-й. Кн. I (январь–июль). СПб., 1888. № 1109. С. 895–897.
6. Отписка донских казаков в Посольский приказ об убийстве кн. Ю.В. Долгорукого и о мерах, принятых ими к преследованию булавицев (1707 г. не ранее октября 24). *Булавицкое восстание (1707–1708 гг.) : Сб. документов / подгот. к печ. и предисл. : Н. С. Чаев, К. М. Бибилова*. М. : Изд-во Всесоюз. о-ва политкат. и ссыльно-поселенцев, 1935. С. 131–135.
7. Допрос атамана Е. Петрова в Посольском приказе об убийстве кн. Ю.В. Долгорукого, о действиях булавицев и о их преследовании (1707 г. ноября 4). *Булавицкое восстание (1707–1708 гг.) : Сб. документов / подгот. к печ. и предисл. : Н. С. Чаев, К. М. Бибилова*. М. : Изд-во Всесоюз. о-ва политкат. и ссыльно-поселенцев, 1935. С. 135–144.
8. Доношение Разрядного приказа в Ближнюю канцелярию с изложением отписки азовского губернатора И. А. Толстого, распросные речи казака С. Кульбаки о захвате отрядами

К. Булавина Черкасска и казни войскового атамана Л. Максимова и приговор Ближней канцелярии (28 мая 1708 г.). *Новое о восстании К. Булавина* / публ. и предисл. Е. П. Подъяпольской. Исторический архив. 1960. № 6. С. 133–138. **9. Выпись** из сыскных и отказных книг Белгородской разрядной избы, данная Изюмского полка стольнику и полковнику Федору Владимировичу Шидловскому на владение поместной землею на р. Красной 1700 года 12 июня. *Шидловский С. И. Материалы для очерка служебной деятельности Шидловских в Слободской Украине 1696–1727 гг. Собранные и изданные С. И. Шидловским*. Спб. : Тип. В. П. Мешерского. 1896. С. 13–16. **10. Письмо** Ф. В. Шидловского к гр. Ф. М. Апраксину из Изюма от 14 Авг. 1710 г. о поселении черкас на р. Красной. *Шидловский С. И. Материалы для очерка служебной деятельности Шидловских в Слободской Украине 1696–1727 гг. Собранные и изданные С. И. Шидловским*. Спб. : Тип. В. П. Мешерского. 1896. С. 32–33. **11. Маслійчук В. Л.** Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII ст. – першої третини XVIII ст. / Ін-т сусп. дослідж., Харк. іст.-філол. т-вої. Вид. 2-ге, допрац. й допов. Х. : Харківський приватний музей міської садиби, 2009. 356 с. **12. О обережені** гетману и Киевскому и Азовскому и Казанскому губернаторам украинных городов от неприятельских и воровских людей (1713 г.). *Доклады и приговоры состоявшиеся в правительствующем Сенате в царствование Петра Великого изд. импер. акад. наук* / под ред. акад. Н. Ф. Дубровина. Т. III. год 1713-й. Кн. I (январь-июль). Спб., 1887. № 166. С. 131–132. **13. Carte du régiment d'Isum [Izioum]** / par Jacob Ésénev – 1725. [Электронный ресурс]. Сайт : «Gallica». URL : <http://surl.li/mornu>. **14. Ландкарта** слободских полков, Бахмутской провинции и Воронежской губернии 1730 г. *Парамонов А. Ф. Карты и планы города Харькова XVIII–XX вв.* Харьков : Фолио, 2020. 96 с. **15. Выпись** из межевых книг 29 апреля 1712 года на земли Изюмского полка. *Сборник решений, состязательных бумаг, грамот, указов и других документов, относящихся к вопросу о старозаимочном землевладении в местности бывшей Слободской Украины (Материалы к истории старозаимочного землевладения, извлеченные из так называемых старозаимочных процессов, производящихся в судебных учреждениях*

Харьковского округа) / Сост. В. В. Гуров при участии Е.К. Бродского. Харьков : Тип. окр. штаба, 1884. С. 577–579.

16. Перепись слободских полков гвардии майора Хрущева 1732 года. *Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI–XVIII столетии. В 2-х томах / [собр. и редакт. Д. И. Багалеем]. Т. 1. Харьков, 1886. С. 204–276.*

17. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства / исслед. Д. И. Багаля. М. : Изд. Импер. Общества Истории и Древностей Рос. при Моск. Ун-те, 1887. 634 с.

О. І. Бублик

(ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»)

Рух Опору німецько-фашистським загарбникам на сході Луганської області (1942–1943 рр.)

1942 рік... Йшли жорсткі бої, радянська армія відступала, залишаючи українську землю і людей, які не встигли і не могли евакуюватися. Влітку, в липні, Луганщина була повністю окупована. Сотні, тисячі радянських полонених.

Костянтин Богуславський, який займається дослідженнями радянських репресій вважає, що *«до кінця 1941 року військовополоненими стали понад 3 мільйони людей, і однією з цілей радянського керівництва стало взяти цю лавину під контроль. Радянський солдат мусив знати, що, якщо він потрапить у полон, він не отримає від Червоного Хреста ніяких посилок і не зможе послати своїм родичам ніяких листівок. Він мусив знати, що єдине, що чекає на нього в полоні, – неминуча смерть»* [1].

Радянська влада відмовою співпрацювати із Червоним Хрестом по обміну списками полонених, фактично відмовилася від своїх громадян. Військовополонені були кинуті напризволяще, вони були не потрібні радянській владі, яка оголосила усіх, хто попав у полон, зрадниками і ворогами [1; 2].

У зв'язку із окупацією Луганської області в районних містечках окупаційною владою були створені концентраційні табори для утримання полонених червоноармійців. Їх положення було вкрай тяжким – голод, поранення, холод, приниження

полону, все це просто виснажувало вщент. У липні 1942 року у Старобільську на території жіночого монастиря «Всіх скорбящих Радосте» був організований такий концентраційний табір. Місцеві мешканці чим могли допомагали військовополоненим: їжею, речами. Деяких забирали додому, доводячи, що саме цей червоноармієць є чоловіком, сином чи братом. За страшною іронією долі саме тут, на території монастиря з листопада 1939 – по травень 1940 рр., були розміщені близько 4 тис. польських військовополонених, яких майже усіх було розстріляно під Харковом.

У відповідь на *«політику нової окупаційної влади»* на території області виникали і діяли підпільні групи, які вели відчайдушну боротьбу проти загарбників. Загалом дослідники вважають, що у русі Опору в Луганській області брали участь близько 40 підпільних груп та організацій. Форми спротиву були різні, ми виділяємо активні і пасивні. Активні – це заподіяння шкоди техніці (проколювали шини), виготовлення документів для червоноармійців, яких селяни переховували у себе і видавали за своїх синів, родичів. Бланки викрадали із німецьких канцелярій. Писали листівки, розклеювали – так інформували місцевих жителів про стан речей на фронті.

Пасивні – це відмова співпрацювати з окупаційним режимом.

Підпільники діяли в селищі Новопсков, селах Кам'янка, Новобіла, Ганусівка, Донцівка, Березівка. У селищі Білолуцьк вчителька місцевої школи Чернишова Марія Федорівна згуртувала навколо себе своїх колишніх учнів. Серед них були Олександр Полупанов, Іван Графов, Володимир Ярошенко, Іван Шеховцов, Сергій Гудзеватий, Василь Кулик. Вони всіляко шкодили окупантам, псували лінії зв'язку, викрадали провіант, зброю, боеприпаси. Члени групи виводили з ладу сільськогосподарську техніку, молотарки, і таким чином окупанти недоотримували хліб з обшингоспів Білолуцька та навколишніх сіл.

Окупаційна влада організувала на місцях *«нове життя»*, було введено багато заборон, серед яких – заборона тримати вдома радіоприймачі, їх треба було віддати в управу. У вересні 1942 року білолучанин Полупанов О. виніс деталі з радіовузла,

де працював до окупації, а його товариш Графов І. склав із них радіоприймач. Тепер підпільники мали змогу слухати інформацію про події та поширювали її.

Звістка про діяльність вчительки Чернишової дісталася «кущової поліції». Місцеві поліцаї, намагаючись вислужитися перед господарями, своїми силами провели обшук у садибі вчительки і знайшли шкільний зошит, де було записані зобов'язання, які приймали члени групи і тут же був список групи. Один за одним було кинуте до катівні О. Полупанова, І. Графова, Н. Дуракову, А. Ульченко. Заарештована була і Марія Федорівна Чернишова. Ця трагедія сталася у середині грудня 1942 року [3]. Трагічною виявилася доля і членів групи С. Гудзеватого і А. Білоусова. Їм вдалося уникнути арешту, але вони загинули в бою. В ніч з 15 на 16 січня 1943 року червоноармійцями було звільнено єдиного вцілілого учасника білолуцького підпілля – Василя Кулика.

Ще в одному селі Новопокровського району, селі Кам'янка, діяла молодіжна група, в яку входили бійці-оточенці та місцева молодь. Групу організував Геннадій Харитонов (командир-оточенець, мав військовий досвід), Митрофан Волошин (керував розвідкою), Макар Комаров. В групу входили хлопці Петухов, Бабенко, Кравцов, Каркачов, Ващенко, Попов і інші. Хлопці всіляко перешкоджали німцям господарювати на власній землі, збирали зброю, складали списки посібників фашистів, шкодили майно, розповсюджували листівки, які писали від руки. У кам'янського старости підпільники вислідили й схопили чотирьох німецьких офіцерів, вивезли їх за село: трьох було розстріляно, а четвертий втік до Білолуцька і повідомив про події. Поліцію було піднято на ноги.

Волошина було арештовано. Німці катували хлопця, але він не видав нікого. Хлопці Бабенко, Кравцов, Каркачов, Ващенко і Попов загинули від рук карателів. Зв'язок між групами було втрачено, тож група Харитонова вирішила пробиватися через лінію фронту.

Довго залишалася невідомою доля хлопців Волошина і Комарова, які були безпосередніми організаторами групи і її активними учасниками. Мама довго шукала сина, хоча б його могилу. А односельці вважали його зрадником.

У 1970-х роках Г. Л. Харитонов приїхав до села Кам'янка вклонитися своїм спасителям і дізнатися про долю хлопців, з якими разом боролися з окупантом. Завдячуючи його неймовірним зусиллям було відновлено справедливість стосовно діяльності кам'янського підпілля та чесне ім'я Волошина і Комарова. Виявилось, що їх було вбито при спробі до втечі у селі Новорозсош. Там же були вони й поховані місцевими жителями. Заспокоїлося серце матері, яка знайшла місце поховання сина через довгі 25 років. Пошуки правди увінчалися успіхом і чесне ім'я хлопців було відновлено, бо, як відомо, зрадників не поважає ніхто [3].

Спротив окупантам чинили і в інших районах північного сходу Луганської області. У Біловодському районі були створені і діяли підпільні групи у селах Новодеркул, Городище, Бараниківка і Нижебараниківка. Бараниківську групу очолили Шамін Г. О. та Гашенко О. П., іншу групу – Жаринов В. Г. Ця група розпочала активні дії у грудні 1942 року. Спочатку група нараховувала 15 чоловік, а згодом зросла до 80 чоловік. Серед учасників групи були Саєнко А. І., Зав'ялов В. Д., Морозов Л. П., Задорожний К. С., Малюта П. П. [3].

20 грудня біловодські підпільники обстріляли табір військовополонених у Біловодську, де утримувалося понад 200 осіб. Під прикриттям вогню, їм вдалося втекти і сховатися по селах. Згодом вони влилися в ряди підпільників, а в січні 1943 року в Червону армію. 22 грудня 1942 року група підпільників підбила німецьку автомашину з продовольством, було знищено двох фашистів. У одного із них, він був штабний офіцер, було знайдено карту з позначеннями німецьких оборонних рубежів по Сіверському Дінцю.

В грудні – січні 1943 року підпільники знищили понад 70 німецьких солдат і офіцерів, захопили 7 автомашин з продовольством і спорядженням, 3 мотоцикли, гвинтівки, гранати, патрони. Вночі 2 січня 1943 року підпільники відбили у німців 1300 голів вівці, 100 голів великої рогатої худоби, що знаходилися на хуторах Криничний і Бересток. Протягом місяця підпільники разом із радянськими бійцями утримували оборону в районі сіл Калмиківка, Мусіївка, Зеликівка, Бараниківка, хутір Криничний. У січні 1943 року загін Жаринова В. І. разом із

бараниківським загonom здійснили другий рейд на с. Городище. При першому визволенні села німці розстріляли підпільників, але це вже не могло зупинити наступ.

Жива пам'ять у земляків про героїчних жінок Анастасію Трохимівну Зелик, Мотрону Федосіївну Дзюбу, Ольгу Петрівну Михайличенко, які влітку 1942 року видаючи за своїх родичів військовополонених красноармійців, звільняли їх з полону. Мотрона Федосіївна Дзюба пекла хліб для підпільників, передавала відомості про перебування ворога. 90-річний коваль Андрій Васильович Дмитренко та Михайло Григорович Дмитренко ходили в розвідку до окупованого ворогом Біловодська і приносили відомості для підпільників і радянського командування [3].

З часу окупації території області, з липня 1942 р. по січень 1943 р., пройшов час, перш ніж в грудні 1942 року підпільники наважилися до активних дій. Жителі сіл самоорганізувалися, об'єдналися. І не було тут ніякої керівної, направляючої і організуючої ролі КПРС, про яку всюди стверджувала радянська влада. Місцеві жителі, які склалися переважно з сільських жителів, переживали шок, не мали інформації щодо становища на фронтах, бачили відступ, а точніше втечу Червоної армії, а з іншого боку, на перших порах політика загравання окупантів з місцевими жителями відносно *«умиротворяла населення»*. Відкривалися церкви, дозволяли проводити церковні богослужіння, що було заборонено за часів радянської влади. Сільські жителі зберігали свою релігійність, віру увесь час до війни і після, на відміну від молоді генерации міських жителів[4]. Безчинства і наруга, яку творили окупаційні війська, поневолення рідної землі, насилля місцевих та пришлих поліцаїв, і той факт, що рідні захищали на фронтах батьківщину, відіграли важливу ролі у підйомі підпільного руху.

Серед селян були також поширені і форми пасивного спротиву, яка проявлялася в небажанні *«йти в поліцаї»*. Так жителька села Степне Новопокровського району (в 1940-і роки с. Осикове Білолуцького району) Кравченко Тетяна Якимівна згадувала: *«У нашому селі Осиковому, сусідніх селах Степному та в селах Некритове, Ганусівці, й на хуторі Солоному бажаних не знайшлося йти в поліцаї. А в сусідніх селах*

Новорозсоші, Кам'янці знайшлися такі чи були призначені» [5]. Прізвищ не називала, сказала, що ті люди після звільнення території Новопокровського району від німецько-фашистських загарбників, були засуджені. Велось слідство і ті, які не втекли із німцями, отримали свій строк.

Жителі сіл Осикове, Степне, Некритове, Ганусівки, хутора Солоного розуміючи, що призначать чужого поліцаєм звернулися «до односельчанина, старого чоловіка, який був інвалідом, щоб він погодився бути поліцаєм. То він змушений був уважити односельця. Так то і погодився, про що жителі навколишніх сіл ні разу не пожалкували. Він попередив сім'ю директора школи, що буде облава. Родина пішла в інше село, так і спаслися. А будинок їхній німці закидали гранатами» [5]. На жаль, не зберіглося прізвище цього чоловіка, але образ цього чоловіка залишився живий у пам'яті людській.

Клизуб В. (бібліотекар с. Степне) згадувала: «У навколишніх селах Ганусівка і Осикове, х. Солоний усі знали, що жителька с. Ганусівка Ганус Г. переховувала радянського пілота, який упав із палаючого літака, не дотягнув до своїх. Все село знало і ніхто не видав. Приїздили і поліцаї, і німці робили облави. Люди мовчали. І тоді, коли у січні 1943 року радянська армія звільнила територію села, то пілот повернувся до лав армії. Пройшов усю війну, і в 1970-у році приїздив до своєї спасительки, дякував низько уклінно їй і жителям села» [5]. У місцевому шкільному музеї зберігаються фото цієї зустрічі, спогади, листи.

Немає вже давно Тетяни Якимівни Кравченко, в 1979 році вона відійшла до інших світів. Але залишила спогади в родині, яку сама підіймала після війни. У самої Тетяни Якимівни на фронті під Харковом у лютому 1942 року загинув дев'ятнадцятирічний син Олександр, у травні 1943 року пропав без вісті чоловік Василь Романович. Другий син Олексій Кравченко повернувся додому у 1947 році із осколками в нозі, пройшов усю війну і додатково відслужив в армії. На руках у Тетяни Якимівни залишилася 4 дівчинки, наймолодша – Марія, 1936 року народження. Старша Васирина копала окопи, з такими ж 17-річними дівчатами, як і вона, на підступах до м. Сталіно (Донецьк), а після війни працювала на відбудові народного

господарства [5]. Немає вже і жіночки Ганус Г., яка теж виростила своїх дітей і зберегла чужу дитину в роки окупації. Але в пам'яті народній тих сіл закарбовані були такі поняття як порядність, незрадливість, підтримка. Уже немає сел Некритове, Степне-1, Степне -2, немає хутора Солоний. Жевріє ще життя в селі Степне (с. Осиково). І стоїть посеред села пам'ятник загиблим воїнам, серед викарбованих прізвищ є й мої дідусь і навіки 19-річний дядько.

Свого часу студентка Ольга Дреєва, яка була активною учасницею краєзнавчого гуртка, записала у своєму дослідженні:

Тут кожна травинка і кожна стежинка,
І пісенька неньки і ключ журавля,
Це все Батьківщина – маленька моя!
Тут народилася я, і звідси я світ осягаю.
І куди б не закинула доля, я до тебе прилину
Біловодщина, мила моя!...

Ми вважали, що пам'ять людська не зрадлива, але ХХІ століття доводить, що усі ми погано вивчили уроки історії або взагалі не знали її.

Джерела та література

1. Коалсон Р., Волчек Д. «Не відповідати»: чи залишив СРСР напризволяще своїх полонених Другої світової? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29217812.html>.
2. Богуславський К. Як Сталін призначав «ворогів народу» на посади катів. *Історична правда*. 12.06.2019. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2019/06/12/155807/>.
3. Спогади та матеріали краєзнавчого гуртка, зібрані студентками Дреєвою О., Коюдою К. і викладачкою Бублик О. І.
4. Бублик О. І. Православне духовенство та віруючі радянської України в опозиційності атеїстичній теорії і практиці (20 – 30-і рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Луганськ, 2011. 249 с.
5. Спогади та матеріали сімейного архіву родини Кравченко, мешканців села Степне Новопокровського району Луганської області.

О. А. Дробишева
(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Луганське товариство «Просвіта» в 1917–1918 рр.

Зростання національної самосвідомості українців є прикметною рисою останніх років, що є відповіддю на виклики, які постали перед нами під час Революції гідності та російсько-української війни. Під час революції 1917–1921 рр. українці переживали подібні процеси, але в значно складніших умовах бездержавності та перебування в складі різних країн. В той час осередками українства ставали «Просвіти» – громадської організації культурно-освітнянського спрямування.

Протягом квітня 1917 – грудня 1918 рр. «Просвіти» на території сучасної Луганщини, що тоді входила до складу Катеринославської та Харківської губерній, було утворено в Іванівці, Лозовій-Павлівці (зараз – м. Брянка), Миколаївці (м. Кадіївка, до 2016 р. – Стаханов), Олексіївці (с. Михайлівка Алчевського району), Варваропіллі (м. Первомайськ), Попасній, Лисичанську, Сватовій Лучці (м. Сватове), Білокуракиному, Старобільську, Біловодську, Осинівій, Новопскові тощо [1]. У доповіді ми зупинимось на становленні «Просвіти» в Слов'яносербському повіті, зокрема – у м. Луганськ.

Луганська «Просвіта» була заснована 16 квітня 1917 р. За свідченням сучасників вона *«виросла з гуртка аматорів сценічного мистецтва»* та *«вгніздила на залізниці»* [2, с. 101]. Ініціатором її створення і головою став керівник аматорського театального гуртка, інженер залізниць Юрій Андрійович Лисенко (1881–1958). Його батьком був брат видатного українського композитора Миколи Лисенка. Батько поєднував лікарську практику з керівництвом драматичним гуртком на залізниці, де й почалася творча діяльність Юрія. Великий вплив на нього мав і чоловік тітки – один з корифеїв українського театру Михайло Старицький [3, с. 525–526].

Юрій був випускником Музично-драматичної школи М. Лисенка, грав у професійній мандрівній трупі, але своє життя пов'язав із залізницею. Після закінчення Харківського

технологічного інституту працював на станціях Гришине та Авдіївка Катеринославської залізниці, а з жовтня 1915 р. став начальником депо станції Луганськ. Опинившись далеко від театрального життя, Ю. Лисенко зосередився на створенні місцевого українського театрального гуртка, де ставили п'єси І. Тобілевича, М. Кропивницького, Б. Грінченка, В. Винниченка та інших [3, с. 524, 527–532].

Тож не дивно, що саме з ініціативи Ю. Лисенка в 1917 р. і було створено луганську «Просвіту». Вже до середини червня 1917 р. вона мала більше 300 членів. За цей час *«розпродала українських книжок і брошур більш як на 1000 карб.»*, а також заснувала свою бібліотеку й читальню. Важливим напрямом стала популяризація українського руху, для чого по повіту розсилали *«промовців і агітаторів»* [4, с. 4].

У квітні-червні новоутворені «Просвіти» влаштовують національні свята. Так, 18 квітня 1917 р. в Луганську улаштували Шевченкове Свято. Воно розпочалось службою в міському соборі, *«де о. Хіцун і Рудічев в дуже гарних промовах по-українському розповіли людям про життя батька Тараса і про велике значіння сучасного визвольного українського руху»*. Від собору рушили до міської думи, де повісили *«уквітчаний портрет Великого Кобзаря на тім самім місті, де висів портрет Миколи другого»* [4, с. 4]. Святкування продовжили в Міському саду, де відбулось Народне Українське віче.

На Зелених Святих (Трійця) «Просвіта» Варваропілля улаштувала свято на спомин Т. Шевченка і виставу [5, с. 4], а Лозової Павлівки (м. Брянка) – Свято Вільної України. Відбулася хода: *«попереду їхав на воронім коні молодий хлопець в українськім убранні, потім йшли музики (духовий оркестр), за ними несли п'ять Українських національних прапорів, два червоних і портрет Шевченка, уквітчаній жовто-блакитними квітками й стрічками, далі йшли військовим маршем 30 озброєних козаків з українськими прапорцями на верхах і нарешті хор і кількатисячний натовп»*. У центрі селища була відслужили панахиду *«по Батькові Тарасові»* та молебень за Вільну Україну, заспівали *«Ще не вмерла Україна»*. Виступали

представники «Просвіт», «козаки», «бранців-галичан». Під час свята було зібрано близько 600 карб. добровільних внесків до скарбниці Центральної Ради – Національного фонду [6, с. 4].

25 червня 1917 р. у Луганську відбувся перший повітовий з'їзд «Просвіт». Його значення організатори пояснювали тим, що *«повіт хоча і має по селах людність виключно українську, але ці люде, зважаючи на обрусительний вплив великого числа копалень, і заводів зовсім не свідомі. Повернути цих людей до своєї неньки України і є найголовніша й найперша мета „Просвіти”* [4, с. 4]. З'їзд визнав Центральну Раду *«своїм найвищим адміністративним урядом»* та вітав зачитаний I Універсал *«бурними оплесками та гучним далеколунаючим „слава!»* [7, с. 4]. Так само на зборах «Просвіти» визнали Центральну Раду як представника автономної України у Попасній [8, с. 3].

Просвітяни влаштовували не лише святкові та освітні заходи, але політичні. Так, у Варваропіллі влітку відбулися мітинги на шахтах і залізничній станції. За словами очевидця, *«українці, які були на мітингах відразу ж виділялись від великоросів і записувались в члени „Просвіти”*» [5, с. 4].

Важливо відзначити, що розбудова «Просвіти» відбувалася в тісному зв'язку з розбудовою місцевих осередків УСДРП та УПСР [4, с. 4]. Відомо про спільні заходи «Просвіти» та УСДРП (в першу чергу – театральні) [9, с. 55], а луганська газета УПСР «Голос крест'янина» (з грудня 1917 р. – «Слов'яносербський хлібороб») регулярно друкувала новини «Просвіти». З середини ж вересня 1917 р. представники товариства увійшли до складу редакційного колегії цієї газети [10, с. 3].

6 серпня 1917 р. луганська «Просвіта» навіть взяла участь у виборах до Луганської міської думи, де отримала 0,85% голосів і відповідно одного гласного – службовця товарної контори М. Ф. Вовченка, який пізніше приєднався до більшовицької фракції [2, с. 100–101].

Але все ж основною діяльністю «Просвіт» була культурно-просвітницька. У приміщенні луганської «Просвіти» на Володимирській вулиці щонеділі відбувалися збори *«українців, котрі не забули себе»* [11, с. 1]. З серпня провозили курси

українознавства, з вересня – лекторій з історії, літературі, політичній економії та географії України [12, с. 4].

Було здійснено спробу українізації шкільної освіти. 11 вересня 1917 р. за клопотанням «Просвіти» Луганська міська дума ухвалила рішення про створення в місті української школи [13, с. 4]. Ще раніше за відкриття української школи виступили просвітяни на Максимівській копальні, а також в Олексіївці, де колись вчителював Б. Грінченко [14, с. 3; 15, с. 4].

Втім скоро стало зрозуміло, що задум з українізацією освіти в повіті практично нездійснений, адже критично не вистачало учителів [16, с. 2]. На Максимівській копальні на 64 учнів знайшли лише одного вчителя Кичку, оскільки *«інші вчителі ворожі укр. школі»* [17, с. 3]. В Олексіївці українську викладала проста селянка Ганна Шепелева, бо *«освічених українців в околиці немає»* [18, с. 2].

Загалом восени 1917 р. популярність «Просвіт» в регіоні починає знижуватися. Представник луганської «Просвіти» М. Ф. Вовченко під виступу на Всеукраїнському з'їзді «Просвіт» у Києві, зауважував, що *«місцеві „общероси” стали вести ворожу до українства агітацію поміж місцевими робітниками-шахтарями, розпускаючи брехні, що український рух – то „німецька інтрига” і таке інше, через це багацько темного робітництва відкаснулось від „Просвіти”, і навіть кілька місцевих учителів з українців, що спочатку працювали в „Просвіти”, потім всі покинули її»*. Залишився гурток щирих робітників, які зверталися до з'їзду з проханням допомогти луганській «Просвіті» *«інтелігентними людьми»* [16, с. 2].

Симптоматичним став черговий з'їзд «Просвіти» Слов'яносербського повіту 15 жовтня 1917 р., на який прибуло неочікувано мало делегатів. *«Чи не розігнала їх, лякливих, тьма чорносотенної неволі, яка й досі огортає уми нашого Хлібороба?»*, – питали себе організатори [19, с. 4; 20, с. 4].

На думку, донецького дослідника А. Медведєва ворожість представників проросійських організацій на Луганщині в вересні-жовтні 1917 р. була викликана реакцією на конфлікт між

Генеральним Секретаріатом і Тимчасовим урядом, який почався влітку 1917 р., а також загальною активізацією українських партій у регіоні [9, с. 56].

Тож наприкінці 1917 – протягом 1918 р. маємо значно менше інформації про діяльність «Просвіти». Вочевидь, не всі організації пережили більшовицьке вторгнення 1917–1918 рр. Так, за свідченнями голови лозово-павлівської «Просвіти», Єлисея Карпенка, червоноармійці вдерлися до приміщення товариства, *«порозкидали всі книжки, пошматовали всі портрети Шевченка, Грінченка і інших письменників, поздирали зі стін і порвали українські прапори»*. Самому Карпенку ледве вдалося втекти і вивезти на собі пошматовані портрети та прапори [21, с. 34–35].

Інформації про діяльність луганської «Просвіти» у 1918 р. обмаль. З встановленням влади П. Скоропадського змінився профіль газети «Слов'яносербський хлібороб», де тепер немає жодних згадок про товариство. На Другий Всеукраїнський з'їзд «Просвіт» 3–4 листопада 1918 р. луганська «Просвіта» свого делегата не відправляла [22, арк. 29–36]. Втім, вона продовжувала працювати. Відомо, що у грудні 1918 р. луганці допомагали організувати «Просвіту» в Новосвітлівці з драматичним гуртком та бібліотекою-читальнею [23, с. 3].

У 1918 р. Ю. Лисенко звільнився з залізниці і зосередився на педагогічній роботі. У 1919–1932 рр. він був директором Луганського залізничного училища (технікума), але продовжував опікуватися аматорським театром [24, с. 1; 3, с. 532, 539].

Таким чином, «Просвіти» в Луганську, як і по всьому Слов'яносербському повіті, стали основною організаційною формою участі українців в національно-культурному відродженні та формуванні національної самосвідомості. Втім, вони не змогли подолати вплив вороже налаштованої проросійської спільноти, яка спиралася на значну частину місцевої інтелігенції.

Джерела та література

1. До 140-річчя Всеукраїнського товариства «Просвіта». URL: https://loga.gov.ua/oda/press/news/dep_uvp/do_140_richchya_vseukravinskogo_tovaristva_prosvita.
2. Семко С. До історії

боротьби робітників Луганська за пролетарську диктатуру. *Архів Радянської України: історично-архівознавчий журнал*. 1932. № 4–5. С. 57–127. **3. Козир Л.** Український театр на Луганщині кінця XIX – початку XX століть. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2007. Т. 254. С. 507–539. **4. Українське життя.** *Нова Рада*. 1917. № 66 (17.06.1917). С. 4. **5. Варваропілля** (на Катеринославщині). *Нова Рада*. № 73 (25.06.1917). С. 4. **6. Свято вільної України.** *Нова Рада*. № 53 (02.06.1917). С. 4. **7. Луганськ.** *Нова Рада*. 1917. № 84 (09.07.1917). С. 4. **8. «Просвіта» і Універсал.** *Нова Рада*. 1917. № 7. (04.07.1917). С. 3. **9. Медведєв А. В.** Українська соціал-демократична робітничая партія на Луганщині в добу Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918). *Луганищина: краєзнавчі розвідки : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.*, 18 трав. 2023 р., Лубни, Україна / ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка» [та ін.]. Лубни, 2023. С. 53–58. **10. До укр.** Т-в «Просвіта» у в Славяносербському повіті. *Голос крестьянина*. 1917. № 2 (14.09.1917). С. 3. **11. Українське Т-во «Просвіта» у Луганську.** *Голос крестьянина*. 1917. № 15 (30.07.1917). С. 1. **12. Залізнична школа на ст. Луганськ.** *Голос крестьянина*. 1917. № 13 (28.09.1917). С. 4. **13. Рада «Просвіти».** *Голос крестьянина*. 1917. № 4 (17.09.1917). С. 4. **14. «Просвіта» в хаті Х. О. Алчевської.** *Нова Рада*. 1917. № 56 (06.06.1917). С. 3. **15. Організатор.** З життя «Просвіт» в повіті. *Голос крестьянина*. 1917. № 3 (16.09.1917). С. 4. **16. Просвітянський з'їзд.** *Нова Рада*. 1917. № 143 (22.09.1917). С. 2–3. **17. Од «Просвіти» м. Луганська.** *Голос крестьянина*. 1917. № 33 (21.10.1917). С. 3. **18. Нова «Просвіта».** *Нова Рада*. 1917. № 21 (26.04.1917). С. 2. **19. Організатор.** З'їзд «Просвіт» Слов'яносербського повіту. *Голос крестьянина*. 1917. № 28 (15.10.1917). С. 4. **20. Щирий.** З'їзд «Просвіти» в м. Луганську. *Голос крестьянина*. 1917. № 32 (20.10.1917). С. 4. **21. Скальський В.** 160 днів Української Народної Республіки. К. : Кліо, 2023. 160 с. **22. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО).** Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 367. 185 арк. **23. Драматичний гурток.** *Нова Рада*. 1918. № 245 (26.12.1918). С. 3. **24. ЦДАВО.** Ф. 166. Оп. 12ос. Спр. 4335. 2 арк.

М. М. Зиза

(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Сучасна українська історіографія історії Луганщини

Сучасна Луганщина сьогодні є полем битви між Україною та Росією. Цей регіон ще з 2014 р. став об'єктом зазіхань з боку путінського режиму, який реалізовує агресивний курс відтворення російської неоімперії. Ідеологічною складовою цієї політики стало концепт, згідно з яким Кремль відтворює історичну справедливість. Домінуючим у російській імперській історіографії є теза про визначальну роль Росії у освоєнні Луганщини, починаючи з кінця XVIII ст. Завданням української історичної краєзнавчої школи є створення комплексної та об'єктивної картини розвитку земель сучасної Луганської області вихідцями з інших регіонів України, починаючи з кінця XVI ст.

Відзначимо, що довгий час досліджувана тема залишалася майже поза увагою представників української історіографії та була лише справою життя для невеликої кількості краєзнавців-ентузіастів. Досить помітним були дослідження провідного регіонального дослідника С. Каленюка, результати яких були зібрані та опубліковані у книзі «Сліди на сакмі» [2].

Вельми помітний внесок у вивчення української історії краю зробили вчені Луганського національного університету імені Тараса Шевченка – В. Курило, О. Набока, О. Забудкова. Зокрема, О. Набока, спільно із Інститутом археології НАН України, студентами та аспірантами Луганського національного університету імені Тараса Шевченка проводив археологічне вивчення предметів матеріальної культури та побуту населення Луганщини XVIII – початку XX ст.: кераміки, об'єктів кам'янорізного мистецтва, залишків кустарного ливарного виробництва. Результатом цих розвідок став висновок про те, що вищезгадані предмети побуту створювалися за технологіями, характерними для центральної України модерної епохи. У цілому ж хід дослідження, його головні аспекти, викладені у статті, написаною спільно з М. Алексеєвою, Д. Лебедевим, та А. Овчаренко «Археологічні дослідження побутового та господарчого життя українського населення Луганщини у XVII–XVIII ст.» [9].

Окремі аспекти цієї теми були також докладно розглянуті В. Курило, у спільній із В. Подовим монографії «Історія Донбасу» [11]. Серед іншого, у книзі комплексно висвітлюється процес участі українців у формуванні господарчої системи як на Луганщині, так і на Донбасі в цілому, у XVIII – XIX ст.

Результатом дослідницьких зусиль вищезгаданих науковців у вивченні цієї теми стала публікація у 2023 р. колективної монографії «Нариси історії Луганщини» [3], провідною темою якої був цивілізаційний внесок українців в освоєння Луганської області.

Слід відзначити також, що різні аспекти питання, яке розглядається у статті, неодноразово ставали об'єктом обговорення між провідними науковцями-краєзнавцями у ході роботи всеукраїнської науково-практичної конференції «Луганщина: краєзнавчі розвідки», яка, починаючи з 2015 р., регулярно проходить під егідою Луганської обласної організації Національної спілки краєзнавців України та ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» [4–8].

Великий внесок у процесі вивчення українського гончарного мистецтва на Луганщині у висвітлюваний період зробила українська дослідниця Людмила Овчаренко. У фундаментальній монографії «Макарово-ярівський осередок гончарної освіти в Україні» [10] вона докладно розглянула процес становлення та розвитку керамічного виробництва у селі Макарів Яр на півдні Луганщини, яке було провідним центром цієї галузі господарства, яка швидко набуло масштабів товарного.

Отже, слід відзначити активізацію дослідницьких розвідок української історії Луганщини, яке приходить на початок XXI ст. Характерною рисою цього періоду розвитку української історіографії регіону є поєднання у дослідженнях археологічних даних та інформації з письмових джерел. Це дозволяє створювати більш комплексну картину господарчого освоєння луганського краю у XVI – XX ст. Проте, слід констатувати, що луганська краєзнавча наука знаходиться тільки на стадії формування і значна кількість регіональної історії потребує на подальше вивчення.

Джерела та література

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. Х. : «Основа», 1990. 712 с.
2. Каленюк С. Сліди на сакмі : краєзнавчі розвідки. Лисичанськ: ТОВ «Лисичанська друкарня», 2014. 311 с.
3. Курило В. С., Набока О. В., Забудкова О. А. Нариси історії Луганщини. Полтава, Київ: Талком, 2023. 301 с.
3. **Луганщина**: краєзнавчі розвідки: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 24 квіт. 2018 р., Старобільськ. Старобільськ, 2018. 230 с.
4. **Луганщина**: краєзнавчі розвідки: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 19 квіт. 2019 р., Старобільськ. Старобільськ, 2019. 267 с.
5. **Луганщина**: краєзнавчі розвідки: матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. Конф., 23 квітня 2020 р., м. Старобільськ. Старобільськ, 2020. 243 с.
6. **Луганщина**: краєзнавчі розвідки : матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф., 22 квіт. 2021 р., Старобільськ. Старобільськ, 2021. 217 с.
7. **Луганщина**: краєзнавчі розвідки : матеріали V Всеукраїнської наук.-практ. конф., 18 трав. 2023 р., Лубни. Лубни, 2023. 170 с.
8. **Набока О. В.**, Алексєєва М. О., Лебедєв Д. В., Овчаренко А. В. Археологічні дослідження побутового та господарчого життя українського населення Луганщини у XVII–XVIII ст. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2021. № 4 (342). С. 142–158.
9. **Овчаренко Л.** Макарово-ярівський осередок гончарної освіти в Україні. Опішне: Українське Народознавство, 2007. 160 с.
10. **Подов В. І.**, Курило В. С. Історія Донбасу. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. 300 с.

А. А. Кізлова

(Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»;

Національний заповідник «Киево-Печерська лавра»)

«Катеринославські єпархіальні відомості»

*про хресний хід із Самарською іконою Богородиці 1913 р.
на території Луганської області*

Самарська (Ново-Кайдацька) ікона Богородиці, за одним зі сказань, прославилася чудами серед запорожців-січовиків. Цю версію походження образу, як і його перенесення в Самарський

Пустинно-Микільський монастир (Новомосковськ), розмістили в головному православному виданні Катеринославської єпархії [2, с. 287; 3, с. 321–322] в перший рік випуску [1, с. 28]. Офіційне й неофіційне сприйняття ікони на різних рівнях в умовах російської імперії потребує поглибленого дослідження. З благословення єпископа Катеринославського та Маріупольського Агапіта 23.04–22.06.1913 р. відбувся один із тривалих урочистих хресних ходів по єпархії з Самарською іконою [4; 5, с. 688].

Мета роботи – визначити головні особливості висвітлення цього хресного ходу на сучасній території Луганської обл. у «Катеринославських єпархіальних відомостях».

У випуску від 1 квітня 1913 р. розмістили маршрут руху хресного ходу, який для окресленої території розпочався в четвер 30.05 зі ст. Попасна (1500 душ / 1 церква) й далі мав такий вигляд: 7 верст – с. Кошанівка (200/0) – 8 в – ст. Мар’ївка – 31.05 – 2 в – рудник «Золоте» (1000/1) – 1.06 – 6 в – с. Голубівка (1800/1) – 11 в – с. Петровенька (700/0) – 3.06 – 4 в – с. Хороше (2700/1) – 2 в – с. Ново-Дем’янівка (150/0) – 2 в – с. Зимогір’я (300/0) – 4.06 – 2 в – с. Черкаське (3500/1) – 5.06 – 5 в – с. Василівка (Юрїївські заводи) (3500/1) – ст. Родакове – ст. Мілова – 7.06 – 18 в – с. Олександрівка (2000/1) – 8.06 – 7 в – с. Кам’яний Брід (6000/1) – 9.06 (нд) – 1 в – м. Луганськ (11000/3) – 12.06: виїзд залізницею в Новомосковськ [4, с. 214–215]. Публікація такого докладного маршруту заздалегідь указує на прагнення залучити до хресного ходу якнайбільше учасників.

Перебіг хресного ходу за цією частиною маршруту висвітлено в розділеній на частини анонімній (редакційній) статті у випусках від 11.10 і 21.10, зокрема й із деталями про маршрути пересування в межах окремих сіл чи рудників [6; 7].

В статті ретельно перелічено всі населені пункти, через які проходив хресний хід, зокрема й не згадані в початковому маршруті хутір Попельнастий, села без церков Катеринівка, Ново-Андріївка і Дмитріївка [6, с. 782–783]. Про вказані в маршруті села Ново-Дем’янівка і Зимогір’я нічого не описано без будь-яких пояснень, натомість докладно висвітлено, що за маршрутом ікона мала вийти з с. Василівки 6.06 й прослідувати в с. Олександрівку через станції Родаково та Мілову. Відстань між

кінцевими пунктами було розраховано як 18 верст. Насправді ж виявилось, що вона переважає 30 верст, обтяжливих для прочан при потребі пройти її за день, тож було вирішено рухатися через село Михайлівку, села без церков Щиглівку й Біле з зупинкою на ніч у Михайлівці [7, с. 822–823]. Зафіксовано навіть такі деталі, як години прибуття ікони в ті чи інші населені пункти [6; 7]. Вирізняються випадки, коли, на прохання численних прочан з навколишніх рудників, ікона побула в Мар'ївському селищі цілий день і ніч, хоча спочатку планували рухатися далі раніше [6, с. 783]. Також пояснюється, що святиня затрималася замість 3 діб на 2 тижні в Луганську, бо мешканці з нею «ніяк не хотіли розлучитися» [7, с. 823].

Поіменно та з саном перелічені 36 священнослужителів (із них 3 ієромонахи Самарського монастиря), які звершували богослужіння, виголошували проповіді, повчання й інші промови під час зупинок, а також висвітлено порядок долучення кліру до хресного ходу й зміни місіонерів на його шляху [6; 7].

Наводяться теми всіх 28 проповідей і повчань, виголошених під час богослужінь: із них лише 9 – про шанування Богородиці [6, с. 784; 7, с. 820–822], чию ікону проносили хресним ходом, а решта стосується закликів бути пильними, мужніми й небайдужими на шляху до спасіння, пояснення потреби каятись і вірувати, не бути сектантом чи еретиком, тлумачення таїнств, молитов, ролі Хреста Господнього [6; 7], вирізняються проповідь «Про богоустановленість властей» [7, с. 822] і повчання на текст: «*Поминайте наставників ваших, які проповідували вам Слово Боже й, спостерігаючи кончину їхню, наслідуйте віру їхню (Євр. 13, 7)*» [7, с. 823]. Згадано також патріотичну промову «Про любов до вітчизни» [7, с. 821].

У публікації підкреслюється традиційність і усталеність описуваних практик, дотичних до хресного ходу, зокрема виходів місцевих хресних ходів назустріч великому, звершення богослужінь відповідно до певного дня тижня чи часу доби, виголошення проповідей, повчань, спів многоліття [6; 7], а також «звичайного обходу навколо храму» [7, с. 820].

Неодноразово наголошується на тисячах людей, які всюди супроводжували ікону, підкреслюється, що богомольці отримували від перебування поряд зі святинею велику втіху,

тому невинно прославляли та благословляли Бога. Вказується, що проявлялася палка і гаряча віра, людей охоплювала невимовна християнська радість, зокрема в Луганську релігійне піднесення духу зростало з дня в день [6; 7].

Також повідомлено про кілька чудес Господніх, звершених через Самарську ікону в Луганську і висловлено надію, щоб і в Катеринославі, куди мала прибути ікона, спостерігалось таке масове паломництво та духовне піднесення, як під час описаного в статті хресного ходу [7, с. 823].

Отже, можна зробити висновки, що на сторінках «Катеринославських єпархіальних відомостей» стосовно хресного ходу з Самарською іконою Божої Матері територією сучасної Луганської обл. наведено його плановий маршрут (як складову загального маршруту руху святині) й частину розлогої статті, в котрій основну увагу зосереджено на докладному відтворенні реального маршруту хресного ходу, традиційності дотичних практик, масовості паломництва та чудотворності ікони, очікуваннях щодо подальшої зустрічі святині в інших місцевостях. Про будь-які труднощі з організацією урочистостей (крім змін у маршруті через неправильно розраховану відстань), зокрема про суперечності з неправославними чи прояви неповаги до самої ікони чи до будь-кого з учасників хресного ходу в публікаціях не йдеться, тож потребує подальшого дослідження, з чим це пов'язано: з тим, що таких випадків не було, чи з ідеєю редколегії передати лише позитивні (ретельне планування, гнучкість організаторів і їхню готовність відгукуватися на запити вірян, включення до маршруту сіл, у яких немає церков, а також рудників, широке залучення місцевого духовенства та мирян) і буденно-нейтральні сторони урочистостей. Також із викладеного не впливає, чи згадувалося під час дотичних до хресного ходу заходів козацьке походження святині, натомість у статті підкреслено, що програма включала окремі патріотичні заходи в розумінні прибічників єдності Російської імперії та боговстановленості її влади, хоча загалом у дописі мало інформації про суто світську складову процесії.

Джерела та література

1. Гончарова Н. О. «Екатеринославские епархиальные ведомости» як джерело вивчення історії доброчинності дворянства. *Сторінки історії*. Вип. 39. С. 26–33. 2. Краткие сведения о местно-чтимой иконе Божией Матери, находящейся в Самарском Пустынно-Николаевском монастыре Екатеринославской епархии. *Екатеринославские епархиальные ведомости (ЕЕВ)*. 1872. № 18. Отд. неоф. С. 287–296. 3. Краткие сведения о местно-чтимой иконе Божией Матери, находящейся в Самарском Пустынно-Николаевском монастыре Екатеринославской епархии. *ЕЕВ*. 1872. № 18 Отд. неоф. С. 287–296. 4. Маршрут следования в апреле – июне 1913 года по 2. Екатеринославской епархии крестного хода с чудотворной иконой Божией Матери «Самарской». *ЕЕВ*. 1913. № 10. Отд. оф. С. 212–215. 5. Следование в апреле – июне 1913 года по Екатеринославской епархии крестного хода с чудотворной иконой Божией Матери «Самарской». *ЕЕВ*. 1913. № 26. Отд. оф. С. 688–692. 6. Следование в апреле – июне 1913 года по Екатеринославской епархии крестного хода с чудотворной иконой Божией Матери «Самарской». *ЕЕВ*. 1913. № 29. Отд. оф. С. 780–784. 7. Следование в апреле – июне 1913 года по Екатеринославской епархии крестного хода с чудотворной иконой Божией Матери «Самарской». *ЕЕВ*. 1913. № 30. Отд. оф. С. 819–823.

Є. О. Кузьменко

(Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України)

Об'єкти історико-архітектурної та монументальної спадщини м. Рубіжне в умовах російської військової експансії (2022 р.): втрати і шляхи відновлення

Історія виникнення Рубіжного сягає витокami середини 90-х рр. XIX ст. Воно пов'язане з процесами індустріалізації, у російській імперії, зокрема на території «Донбасу». До 20-х рр. XX ст. Рубіжне* залишалося не великим, робітничо-залізничним поселенням. Відтоді воно починає активно розвиватися, і вже

* До 1930 р. офіційною назвою Рубіжного була «Руско-Краска».

після Другої світової війни, з 1950–1960-х рр., стає значним промислово–економічним центром, частиною Северодонецько–Лисичанської агломерації або «Троеграда», потужного промислового вузла Луганщини та УРСР загалом. З середини ХХ ст. починається формування сучасного архітектурного вигляду міста, яке загалом завершилося на початку ХХІ ст. [1, с. 687–704].

Напередодні повномасштабної російської воєнної експансії, 24 лютого 2022 р., Рубіжне мало добре розвинуту соціально-культурну інфраструктуру, зокрема освітні заклади (дитячі садки, школи, ЗВО тощо), об'єкти культурно-релігійної сфери (будинки культури, палац спорту, бібліотеки, міський краєзнавчий музей, храмові споруди, зразки монументального мистецтва, меморіали тощо). Частина з них мала значну культурну цінність у межах міста, Луганщини та загалом України [2].

Російське вторгнення суттєво вплинуло на Рубіжне та його населення. За три місяці (березень–травень 2022 р.) активних бойових дій довкола міста, які супроводжувалися невивірковими, килимовими бомбардуваннями російської армії, воно було фактично зруйновано та припинило існування. Більшість споруд пошкоджено або знищено, населення, майже не залишилося. Згідно з Женевськими (1949/50, 1977 рр.) та Гаазькою (1956 р.) конвенціями такі дії вважаються грубим порушенням правил і звичаїв ведення війни, воєнним злочином. З 12 травня 2022 р. і до сьогодні, місто перебуває під окупацією [3].

Попри те, що означена проблема актуальна, вона не має належного, цілісного висвітлення в спеціальній науковій літературі. Наразі наявні лише окремі наукові публікації, які стосуються обраної тематики, зокрема, стаття О. Петречка та В. Тельвак [4].

Джерельну основу дослідження складають офіційні повідомлення центральних та місцевих органів державної влади передусім МКП та ДЕСС; інформаційно-довідкові статті на офіційній Facebook–сторінці «Рубіжанського міського музею»; новинних сайтах «Укрінформ», «Трибун»; проекту «Зафіксовані воєнні злочини» тощо.

Мета роботи полягає в комплексному розгляді пошкоджень і руйнувань об'єктів історико-архітектурної та монументальної спадщини м. Рубіжне, зумовлених повномасштабною російською військовою експансією, та потенційних шляхів їхнього відновлення. Досягнення поставленої мети можливе за умови: (1) виявлення на території міста об'єктів історії, архітектури та монументального мистецтва, що постраждали від російського вторгнення; (2) визначення ступеня їхньої пошкоженості та (3) окреслення можливих шляхів відновлення.

За час активних бойових дій довкола м. Рубіжне (весна 2022 р.), згідно з нашими підрахунками, на його території пошкоджено та зруйновано щонайменше тридцять об'єктів історико-архітектурної та монументальної спадщини. Означена цифра не остаточна, оскільки встановити всі втрати культурної спадщини наразі не можливо, у зв'язку з окупацією міста.

Упродовж кінця березня – початку квітня 2022 р. значних руйнувань зазнали три будинки й одна школа 1929 р. (вул. Смірнова, 23, 27, Бондаренка, 2 та Ковешнікова, 8), виконані в конструктивістському стилі. Усі вони репрезентують стару міську забудову та мають статус пам'яток архітектури місцевого значення. Водночас, у школі та одному з будинків були бібліотеки. Їхні фонди теж знищені. Усього у населеному пункті удалося визначити знищення та пошкодження п'ятьох бібліотек [2; 5–8].

Орієнтовно в цей самий час, точної дати встановити неможливо, у Рубіжному постраждали два будинки культури, палац спорту, споруди панчішної фабрики, автоматичної телефонної станції (головпоштамт), кінотеатру «Юність» та готелю «Українка» другої половини ХХ ст. Означені будівлі, хоч і були типовими за своїм стилем, але попри це формували «архітектурне обличчя» міста. Окрім цього, на їхніх фасадах містилися ошатні мозаїки, які зазнали певних пошкоджень. Наразі відомо, що з двох мозаїчних панно будинку культури на вул. Чехова, 13 (автор – луганський майстер М. Угрюм), а також однієї мозаїки палацу спорту на вул. Богдана Хмельницького, 100, вирвані окремі шматки. Щодо ступеня пошкоженості інших п'ятьох мозаїк достеменно інформація відсутня. Загалом частина цих мозаїчних робіт (на будинку культури, палаці спорту,

спорудах фабрики, автоматичної телефонної станції) репрезентує українсько-радянський архітектурний монументальний модернізм. Про відновлення цих пам'яток можна говорити лише після деокупації міста. В Україні маємо успішні випадки відтворення знищених мозаїк [9–12].

У березні-травні та липні 2022 р. також зруйновано щонайменше сім сакральних споруд міста кінця XX – початку XXI ст.: храми свв. Матрони, Георгія та Луки Кримського, церква на честь Почаївської ікони Божої Матері, каплиця на честь ікони Пресвятої Богородиці «Живоносне джерело», будівлі молитовного будинку «Христос є відповідь» і Зал Царства Свідків Єгови. Відповідно знищено внутрішнє оздоблення передусім православних церков (фрески, іконостаси, ікони, панікадило тощо) [13].

Водночас, навесні 2022 р. суттєво пошкоджено та розграбовано будівлю Рубіжанського міського музею. Його фонди, станом на початок 2022 р., налічували близько 4,5 тис. одиниць зберігання і широко репрезентували природу краю, його історію, промислово-економічний, політичний та культурно-релігійний розвиток. Вони містили автентичні предмети побуту, декоративно-прикладного мистецтва, зразки живопису місцевих митців (твори художника О. Дорошенка), рідкісні фото, архів та бібліотеку тощо. Але музей не було евакуйовано, попри те, що лінія фронту протягом тривалого часу перебувала на значній віддалі від міста. Нині музейні фонди безповоротно утрачено [14].

Отже, унаслідок повномасштабної російської воєнної експансії в Україну, протягом весни 2022 р., Рубіжне фактично було знищене, припинило існування. Історико-архітектурна та монументально спадщина міста зазнали непоправних утрат. Установлено, що постраждали щонайменше тридцять об'єктів, які мають культурну цінність, але ці дані неповні. Визначити точну кількість та характер утрат наразі неможливо, у зв'язку з окупацією міста. Відновлення втраченого можливе лише після деокупації, і нерозривно пов'язане з питаннями повоєнної відбудови й економічної доцільності. Означена проблема має перспективи наступних досліджень на матеріалах інших населених пунктів Луганської області.

Джерела та література

1. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Голов. редкол.: Тронько П. Т. (голова) [та інші]: Київ: УРЕ, 1967–1974. Т. 26. Луганська область. Редкол. тома: Ю. Ф. Пономаренко (голова) [та інші], 1968. 939 с. 2. Державний реєстр нерухомих пам'яток місцевого значення. МКИП. URL: https://mcip.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/revestr_luganska_obl_stanom_na_27.12.23.pdf (дата звернення: 04.04.2024). 3. Рубіжне розділило долю Маріуполя – Гайдай показав зруйноване вщент місто. «Укрінформ». 20.05.2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220520091531/https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3487692-rubizne-rozdililo-dolu-mariupola-gaidaj-pokazav-zruinovane-vsents-misto.html> (дата звернення: 04.04.2024). 4. Петrenchко О., Тельвак В. Боротьба Росії з українською ідентичністю на тимчасово окупованих територіях за матеріалами газети «Нью-Йорк Таймс». *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 71. Т. 3. 2024. С. 26–30 5. Школа № 1 (будівля 1929 р.), м. Рубіжне, Северодонецький р-н., Луганська обл. «Зафіксовані воєнні злочини». URL: <https://mkip.notion.site/27-bf7ab95f5a4e4d4ba45d2e2f6b668e08> (дата звернення: 04.04.2024). 6. Житловий будинок (будівля 1929 р.), м. Рубіжне, Северодонецький район, Луганська область. «Зафіксовані воєнні злочини». URL: <https://mkip.notion.site/23-bbacd40745884ef7b7b1ebf8e5082720> (дата звернення: 04.04.2024). 7. Житловий будинок (будівля 1929 р.), м. Рубіжне, Северодонецький район, Луганська область. «Зафіксовані воєнні злочини». URL: <https://mkip.notion.site/2-b8c826d67f294111a0970b8007fd3417> (дата звернення: 04.04.2024). 8. Житловий будинок (будівля 1929 р.), м. Рубіжне, Северодонецький район, Луганська область. «Зафіксовані воєнні злочини». URL: <https://mkip.notion.site/8-a0689b5f68a0440abb3b10ecb5cf64f9> (дата звернення: 04.04.2024). 9. Старикова О. До Дня архітектора. На межі «Жовтої лінії». *Facebook-сторінка «КЗ «Рубіжанський міський музей»*. 30.06.2020. URL: <https://www.facebook.com/search/posts/?q=кінотеатр%20юність%20рубіжне> (дата звернення: 05.04.2024). 10. Як виглядає Палац спорту в Рубіжному до та після приходу окупантів. «Трибун». 29.07.2022. URL: <https://tribun.com.ua/94016-jak-vigliadae-palats-sportu-v-rubizhnomu-do-ta-pislja-prirodu->

[okupantiv-foto](#) (дата звернення: 05.04.2024). 11. До Всесвітнього Дня архітектора. *Facebook-сторінка «Рубіжанський міський музей»*. 03.10.2022. URL: <https://www.facebook.com/groups/637092538042572/posts/642159907535835/> (дата звернення: 05.04.2024). 12. Палац культури (будівля 1961 р.), м. Рубіжне, Северодонецький р-н., Луганська область. «*Зафіксовані воєнні злочини*». URL: <https://mkip.notion.site/13-65ea14a0fe3e468796d66402d22deddc> (дата звернення: 05.04.2024). 13. Перелік споруд релігійних спільнот України, що зазнали руйнувань внаслідок повномасштабного вторгнення росії (24.02.2022 – 26.01.2023). *Офіційний звіт ДЕСС*. URL: https://dess.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/Perelik-na-2023-01-26_UKR.pdf (дата звернення: 06.04.2024). 14. Денисенко С. Окупований та розграбований Рубіжанський музей продовжує діяльність онлайн. *Антикризовий медіа-центр*. 19.02.2023. URL: <https://acmc.ua/okupovanvi-ta-rozgrabovanvi-rubizhanskyj-muzej-prodovzhuve-divalnist-onlajn/> (дата звернення: 06.04.2024).

Н. М. Лесовець

(ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»)

Історія створення

Луганського обласного художнього музею

Актуальність дослідження зумовлена посиленою увагою науковців до вивчення історії розвитку музейної справи, оскільки музеї – це не тільки традиційне зібрання старожитностей, а й важливий осередок духовності в соціокультурному просторі.

Мета – схарактеризувати історію створення Луганського обласного художнього музею.

Насамперед необхідно зазначити, що Луганський обласний художній музей було започатковано в січні 1920 року. У його основу було покладено привезені з Харкова та інших міст живописні полотна, меблі, порцеляна, бронза, твори художнього металу тощо. Під приміщення для музею було виділено старовинний маєток, що належав члену Міської Думи Миколі Стефановичу. Спочатку культурний заклад мав назву *Музей живописної культури* та містився в кількох кімнатах маєтка в Полтавському провулку. Двоповерхова, з широкими коридорами

будівля музею складалася з одинадцяти кімнат. З них дві в листопаді 1922 року були передані під природничо-географічний музей, що існував теж з листопада 1920 року, але в окремому приміщенні [1, с. 6].

Ці відомості, узяті зі звіту в Головполітосвіті завідувачки музею живописної культури Софії Іллівни Стефанович, підтверджуються й іншими архівними джерелами. Так, у підготовчих матеріалах до Довідника музеїв України станом на серпень 1923 року в Луганську згадуються два музеї – живописної культури та природничо-географічний, розміщені за адресою: Полтавський провулок, 25. Зазначена дата їх заснування – січень 1920 р. і прізвища завідувачів. У грудні 1923 року в приміщеннях, зайнятих природничо-географічним музеєм, було вирішено тимчасово розмістити щойно організований Соціальний музей [2].

Ця подія була вагомою в мистецькому житті луганського краю, у долях перших ентузіастів музейної справи, нарешті – відіграла не останню роль в тому, що цінна художня колекція поступово розвивалася серед експонатів іншого музею.

В одному зі своїх останніх звітів про роботу музею, направленому до Головполітосвіти й датованого серпнем 1924 року, Софія Стефанович викладає історію створення, описує його експозицію. Отже, станом на 01 січня 1924 року в музеї живописної культури налічувалося близько 800 експонатів. У квітні надійшло ще понад 160 – як дарунок від м. Одеси Донбасу. Твори, що надійшли з м. Одеси, відрізнялися великою художньою цінністю. Живописні роботи були оформлені у великі красиві рами. Серед кращих згадуються оригінали Бенуа, Ф. Малявіна, Л. Лагоріо, В. Маковського [1, с. 12].

Л. Борщенко зазначає, що саме завдяки цьому останньому поповненню з'явилася можливість розмістити всі експонати музею за епохами. У першому залі музею експонувалися гарні копії робіт Рубенса, Рембрандта, Мурільйо, Корреджо та інших відомих майстрів, дві Біблії і Євангеліє середини XVII століття. У другому було представлено мистецтво кінця XVIII – початку XX століття, з них – 18 картин. Частина третього залу була зайнята під експозицію мистецтва 40-х років XIX ст. (гравюри, акварелі, меблі та порцеляна). У третьому й четвертому залі

експонувалися 63 твори академічного живопису. Серед них оригінали М. Богданова-Бельського («Майбутній інок», «Біля дверей школи») і В. Маковського. Також тут знаходився портрет М. Богданова-Бельського, автором якого є Анатолій Перевишко. П'ятий зал займав «новітній живопис» (XX ст.). У ньому були представлені роботи імпресіоністів, кубістів, футуристів – усього 70 картин. З живописних творів – полотна І. Машкова, П. Кончаловського, В. Рождественського, зі скульптурних витворів мистецтва – «Голова Медузи Горгони» С. Коньонкова [5, с. 171].

Шостий зал знайомив із декоративним мистецтвом Китаю і Японії. У цьому – було представлено мистецтво України (роботи М. Пимоненка, В. Зарубіної та ін.). Слід зауважити, що під час німецько-фашистської окупації більшу частину з цих полотен було втрачено.

М. Принь зазначає, що навіть незначне поліпшення матеріального становища музею в 1924 р. дало змогу придбати кілька цінних речей з історії місцевого краю – фотографії м. Луганська, кольчугу IX ст., зразок ливарної художньої роботи колишнього патронного заводу – статуетка коваля, який працює [5, с. 171].

За чотири роки музей відвідали 15 500 осіб. Отже, певний час новостворений Соціальний музей і Музей живописної культури існували паралельно.

Софія Стефанович у своєму звіті намагається переконати керівництво Головополітради в необхідності збереження музею. Вона звертається до їх милосердя, малюючи такі факти, які гальмують розвиток її рідного дітища, як відсутність коштів на капітальний ремонт будівлі й опалювальної системи, на поповнення музею новими експонатами, бібліотеки – літературою тощо [1, с. 13].

Зберігся дозвіл, датований 07.04.1925 р., на виготовлення печатки музею з такою назвою «Державний соціальний музей Донеччини. Луганськ». Цей документ свідчить про те, що в зміні одного музею іншим було не все так просто. У своєму листі, зареєстрованому в клубному відділі Головополітради 10.04.1925 р., С. Стефанович пише: *«1-го (місяць нерозбірливо) абсолютно несподівано для мене був призначений новий*

завідувач...». Наведені документи, як зауважує Л. Борщенко, дозволяють установити тільки хронологічні межі здійснення реорганізації. А сам процес, його наслідки – залишаються невідомими [Там само, с. 14].

Новим завідувачем музею було призначено О. Маліношевського, який, як і С. Стефанович, погано розумів, «що то є Соціальний музей», але справедливо вважав за необхідне поповнювати наявні фонди новими експонатами. Під керівництвом О. Маліношевського співробітниками музею були зібрані значні художні цінності й архівні документи із церков області, які закривалися. Куди вони поділися, установити так і не вдалося.

О. Маліношевський також довго не затримався на посаді завідувача музею. Точних відомостей, чому його було звільнено, немає. Проте, збереглися листи та звіти, що проливають світло на звільнення О. Маліношевського з обійманої посади. Однією з причин стала організація ним у 1927 р. художньої виставки. Для проведення були використані зали, займані експонатами колишнього природничо-географічного музею. Завідувача звинуватили в недбалому поводженні з експонатами. Це звинувачення погано узгоджується з діями, здійсненими особами, які висунули звинувачення, у зв'язку з ідеєю відкриття Соціального музею. *«Оскільки приміщення в місті для нього знайти було не можна, то вирішено було відкрити його в приміщенні вже існуючого музею. З цією метою музей природничо-географічний був частково згорнутий на певний час, і під Соціальний музей було відведено його приміщення»* (Зі звіту С. Стефанович) [1, с. 14].

Пізніше, з приходом на пост директора Сергія Олександровича Локтюшева, у музеї активувалася екскурсійна, лекційна й особливо науково-дослідна робота. Ось що про це пише він сам: *«З моїм вступом на завідувача музею Археологічна секція вирішила передати йому свої зібрання (музею-кабінету археології басейну Середнього Дінця). Розкопки дали великий науковий матеріал, який переданий до музею. Готую звіт щодо розкопок і відношення на право розкопок у 1928 році»* [цит за 1, с. 16].

Видавнича діяльність музею в цей період, як видно з річного звіту (01.10.1927 – 01.10.1928 рр.), також свідчила про інтенсивну роботу археологічної секції. Археологічний музей так і не було відкрито. Проте, через два десятиліття Художній музей, немов птах Фенікс, відродився з попелу згарищ війни.

Відтак, у липні 1944 року місцева адміністрація прийняла постанову про організацію музею образотворчого мистецтва (Постанова виконкому Ворошиловградської обласної Ради депутатів трудящих № 536/9 від 13.07.1944 р. «Про організацію музею образотворчих мистецтв в м. Ворошиловград») [3]. Спочатку музей не мав постійного приміщення, його експонати виставлялися в клубах міста й області на пересувних виставках.

До відкриття стаціонарної експозиції фонди укомплектовувалися в основному з музеїв та колекцій інших міст. У 1947 році низка творів надійшла з Києва. Вони і відкрили книгу надходжень музею. У 1951 році сталася значна подія в історії закладу та культурного життя Луганська – художній музей отримав постійне приміщення в історичному будинку на вулиці Поштової [4].

Як бачимо, історія Луганського обласного художнього музею через незрозумілі історичні події та об'єднання з іншим музеєм розпочинає своє офіційне існування лише з липня 1944 року, хоча музей існує з 1920 року, разом з краєзнавчим.

Отже, на шляху до створення Луганського художнього було багато перешкод – він пройшов тривалий шлях до того часу, коли 1949 р. надано постійне приміщення (колишній будинок Вендеровичів, відомих луганських промисловців та купців), а 1951 року – відкрито першу експозицію.

Джерела та література

1. Борщенко Л. М. До історії Луганського обласного художнього музею: матеріали дослідження. Луганськ : ТОВ «Знання», 2000. 28 с.
2. Луганський обласний художній музей. URL: <https://www.wikiwand.com/uk> (дата звернення: 01.03.2024).
3. Луганський обласний художній музей. https://old-loga-gov-ua.translate.google.com/translate/oda/about/depart/culture/culture-est/museums/loh/?x_tr_sch=http&x_tr_sl=uk&x_tr_tl=ru&x_tr_hl=ru&x_tr_pto=sc (дата звернення: 03.03.2024).
4. Луганський обласний художній музей. Енциклопедія сучасної України. URL:

<https://esu.com.ua/article-58992> (дата звернення: 02.03.2024).
5. Принь М. О. Луганський музей живописної культури 1920–1924 рр. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2013. Вип. 24. С. 168–172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Рсп_2013_24_17 (дата звернення: 14.03.2024).

О. О. Лисенко,
краєзнавець

Останній Старобільський сотник

Останній сотник Старобільської сотні Василь Васильович Синельников народився близько 1720 року в старшинській родині полкового писаря Острогозького полку [1, с. 199]. Тому не дивно, що свою кар'єру молодий Василь розпочав в 1740 році зі служби канцелярським писарем при Острогозькій полковій канцелярії. Через деякий час, в 1748 [2, арк. 1а] році він був атестований чином підпрапорного – цей чин було створено в 1714 році, служба підпрапорних полягала «*в присутствии при полковом прапоре*» і вони «*посылаются в партии для разных дел и конвоя*» [3, с. 178], мешкає в слободі Ровеньки.

Синельников відбуває різноманітні доручення і полкові повинності – як то присутність при заготівлі сіна для трьох кінних заводів драгунських полків в Ровеньківській сотні в 1755 році, звідки він пише рапорти про нестачу провіанту для робітників [4, арк. 121, 122, 122зв]. Однак не забуває і про себе. Наприклад, в 1751 році підпрапорний пише чолобитну, де вказує, що несе підпрапорну службу, «*а грунтов никаких ко вспомоществованию никаких не имею*», тому просить виділити йому землю в дачах Острогозького полку вниз за течією ріки Айдар нижче слободи Білолуцької і хутора Осинівського сотника Якіма Єманова на Трійчатому Броді для роблення гаті і побудови млина [2, арк. 1а]. З тією самою метою була написана і чолобитна в 1756 році. Бажані землі знаходились неподалік Ровеньків, де Василь Синельников мав дім, «*а грунтов против своего братаи подпрапорных не имею*». Тому просить виділити в дачах слободи Ровеньків в шести верстах вище неї і нижче великого лиману і кінного пригону так само на річці Айдар, на Довгій Сармі землі для роблення гаті і будівництва млина [5, арк. 1а]. В обох випадках збиралась комісія з сотника чи підпрапорного разом з

місцевими мешканцями для перевірки, чи не нанесе шкоди гать сусіднім сінокосним лугам, пахотним полям чи млинам, які стоять вище за течією. І в обох випадках висновок для прохача був позитивним.

Таким чином можна побачити, що на середину XVIII сторіччя в Острогозькому полку ще побутували архаїчні для того часу звичаї виділення землі для козаків і старшини з малозаселених і малозалюднених теренів цього найсхіднішого Слобідського полку шляхом присуду полкового товариства. В цей час в інших полках вільної землі вже давно не залишилось. Єдиним шляхом накопичення земельних ресурсів і, як слідство, примноження особистих статків була лише її купівля у інших мешканців полку. Відповідно і економічний розвиток Острогозького полку був значно повільнішим.

7 травня 1757 [6, арк. 3] року підпрапорний Василь Васильович Синельников *«за верные и добропорядочные мои, и отца моего службы»* [6, арк. 1а] полковником Степаном Івановичем Тевяшовим, полковою і сотенною старшиною був атестований в сотники на місце померлого Старобільського сотника Петра Івановича Савельєва, перервавши таким чином місцеву династію сотників Савельєвих/Савченко (батько Іван і син Петро) [7, арк. 51]. Але оскільки в ту пору полковник Тевяшов відбув в похід, то атестат підписаний не був і де-юре Синельников сотником не став [6, арк. 1а].

Через це він був вимушений писати чолобитну Імператриці, на що 24 травня 1758 року генерал-лейтенант князь Костянтин Антиохович Кантемир наказав *«с подпрапорных в сотники Острогожского полку Василия Синельникова в Старобелянскую сотню учинит ему на тот чин по указу при команде в верности присягу в комплект причислить»* [6, арк. 5].

12 червня 1758 року Острогозький протопоп Михайло Іванов привів до присяги номінованого Старобільського сотника Василя Васильовича Синельникова, а свідком по ордеру Острогозької полкової канцелярії виступив Ливенський сотник Микола Хомич Остаф'єв [6, арк. 8зв]. Після чого Новобілянському сотнику Андрію Кузьмичу Чмихову (Чмиху) було наказано їхати в Старобілянську сотню, передати всі сотенні справи Синельникову у присутності всіх тамтешніх козаків і

мешканців, і довести всім про нове призначення. І з ними було послано указ Старобілянському атаману і всьому сотенному товариству.

Атестат

НОВОРОДНОГО ОСТРОГОНОГО ПОЛКУ ПОДПРАПОРНИКА ВАКИЛИ
 ІМЯНИКОШЕ ЗАКЛЮЧЕНО ЗВІДА ПОПЩА ЄГО ПОТО ПОП
 ПОЛКОВОГО АНАТОЛІЯ ІМЯНИКОША ІВРАЙСЬКОГО СОВА
 ІСТАВІНЬЄ ІА ЧОГО ЄГО ЗЪ 1740 АРХІПОМОДОЮ ПАНІ
 ФІИ УИСТРАХІВНИ ПИСИВНІЄД ЗЪІВ АЗЪ 1748 РОКУ
 БИВШІНІЄД ПОДПРАПОРНИЄТОМЪ ЄНІЄ ДОВОДОРОІ
 ЗОТНОЮ ЗАКЛЮЧЕНО ІШОПІАІЄД ПОРКАВІНІЄД ЄНІЄ ІНІЄ
 РІАХЪ ІПОМОЩЕД НАДОБНОСТІЄД ЄНІЄД ПОСТІЄД
 ПОІЄД ІРАКІТІВНОГО ТРУДА ІЄТО О ВІСТРАХІ
 ІНІЄІАІЄД ПОДОЗРІВНІЄД ІВНАХОДІТІЄ ІОПІНІЄД
 ЄІНА ЗОТНОЮ І ІВІДІВІНІЄД ВІОБРАНІЄ ОСТРОГОНОГО
 ПОЛКУ ПОЛКОВНИЄД ПОМОДОЮ ІОПІЄНІЄД
 (СТАРШІНА НАМІЄІТО ІІВРІШІЄД ІСТАВІВІА
 ІТОВО СОПІНІЄД ІЄТІЄ ІАВІЄІЄД ІІСТРОІ
 ВОЗНІВ ЄГО СІВІАІНІЄДІЄД ВІНІ ІОПІЄД ІОІНІЄ
 СОДІАНО АІТІЄІТІЄД І АІНІЄІАІЄДІЄД ТРУДІЄ
 ІСТАВІВІАІЄД ПОДПРАПОРНИЄДІЄД ЛОШІНІЄ РОЛОВІНІЄ
 СІОВО ІМІХІЄ ІІАІНОВІЄ 1757 ІІ ІАІНІЄ І ІІЄД
 ВПОДІІНІЄ ПОДПІАІЄД ІІАІЄД І ПОДПРАПОР
 НІЄД ІАІТІЄ ІІАІНОВІНІЄ ПОДПРАПОРНИЄД ІІАІЄД
 АІНІЄД І ІІОІВІШІЄД І ПОДПРАПОРНОЮ ВАКІЛІЄ
 ВІАДІМІІРІЄД І ПОДПРАПОРНОЮ СІАВІА ОІРІАІЄД
 СІІІЄ ПОДПРАПОРНОЮ ІА ІВІОІВІАІЄД ПОДПРА
 ПОРНОЮ ІІІЄІТІЄД РОЛОВІАІЄД І ПОДПРАПОР
 НІЄД ІАВІРІТІЄД ІВІШІЄІАІЄД І РОДІНІЄД ІАВІВІ
 ІВІВІНІЄД ІІІЄД

Рис. 1. Атестат В. Синельникова.

Самому Синельникову було надано інструкцію, в якій наказано прийняти сотенне правління і команду, виконувати всі державні укази, управляти і судити справедливо. Наведу декілька цитат з інструкції: *«между обывателми производит суд и росправу во всем в самую истинную правду по присяжной своей должности, другу не друга, а врагу не грубя и собственных интересов никаких без указа не требоват, да указные государственные интересы во всем охранят и не истоцат, и над подкомандными своими того накрепко смотреть, и с обывателей накладов и взятков не брат», «будучи вам во оной Старобелянской сотне сотником обыды налог и грабытелств и озлобления никаких излишних вытевок отнюдь собою не чинит, дабы чрез какие ваши непорядки обыватели з жилищ своих не могли в другие места сходить, а порученной вам интерес хранит зрелим оком, яко доброму и честному старшине охраняя свою должность учесть».*

Сотникував Василь Васильович Синельников до ліквідації полкового устрою Слобожанщини в 1765 році і був відставлений в 1766 році прапорщиком, але так і залишився мешкати в слободі Старій Білій. Пізніше Синельникови, як і інша козацька старшина влилися в ряди російського дворянства - його вдова з дітьми були записані до 2-ї частини Родовідної книги Воронежської губернії, а нащадки деякий час продовжували володіти невеликими поселеннями, в тому числі і в Старобільському повіті [1, с. 199].

І схоже Старобільські сотники справу свою робили відносно добре, бо при порівнянні переписів 1732 і 1764 років можна побачити, що товариство сотні непогано збільшилося. Наведу статистику [8, арк. 191]:

Стовбчики:

по переписи 732 года показано / Ноннешней переписи явилось на предидущей 764 год состоят должно / в том числе: вновьрожденных / высланных на прежнее жилище / в нынешнем году доброволно пришедших / прописных / против переписи 732 году излишних явилос

В Старобелянской сотне

козаков - 23 - - - - 23

свойственников - 207 - - - - 207

подпомощников 432 1008 56 114 37 148 576
с разных чинов работников подлежащих к дистрикту - 17
старшинских и подпрапорничих детей - 4
нищих - 14
церковничьих детей - 7
разночинцов по паспортам и в закладе – 9

Джерела та література

1. **Потапенко С.** «Списки про шляхецтво» 1762 р.: маловідоме джерело до історії української козацької старшини. *Український історичний журнал*. 2022. № 5. С. 177–203.
2. **Справа** по чолобитній підпрапорного сл. Ровеньки Василя Синельникова про дозвіл йому побудувати млин, 1751 рік. *Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК)*. Ф. 1723. Оп. 1. Спр. 13. 7 арк.
3. **Маслійчук В.** Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII – першої третини XVIII ст. Харків : Харківський приватний музей міської садиби, 2009. 356 с.
4. **Справа** про постачання фуражем кирасирських кінних заводів, 1755 рік. *ЦДІАК*. Ф. 1723. Оп. 1. Спр. 22. 126 арк.
5. **Справа** про дозвіл підпрапорному сл. Ровеньки Синельникову побудувати млин на р. Айдар, 1756 рік. *ЦДІАК*. Ф. 1723. Оп. 1 Спр. 24. 7 арк.
6. **Справа** про підвищення підпрапорного Острогозького полку Синельникова в сотники, 1757–1758 роки. *ЦДІАК*. Ф. 1723. Оп. 1. Спр. 36. 16 арк.
7. **Матеріали** про розбір скарг слобідських козаків на старшину Слобідських полків, 1749–1751 роки. *ЦДІАК*. Ф. 1725. Оп. 1. Спр. 255. Арк. 143–207.
8. **Справа** про надання відомостей в Комісію про Слобідські полки про кількість мешканців, 1763–1764 роки. *ЦДІАК*. Ф. 1723. Оп. 1. Спр. 72. 255 арк.

Р. О. Литвиненко

(Донецький національний університет
імені Василя Стуса)

Село Весела Гора на Луганщині: XVIII сторіччя

Історія переважної більшості населених пунктів правобережної Луганщини не занурюється глибше середини XVIII ст. Якщо не брати до уваги запорізькі хутори й зимівники – 110 пунктів на Ландкарті Слов'яносербії 1754 р. [1, с. 57], – час

появи яких залишається невідомим, то справжні документовані свідчення щодо залюднення регіону й заснування населених місць з'являються від часу утворення на цих теренах військово-адміністративної одиниці Слов'яносербії, законодавчо затвердженої 1753 року, а реально закладеної навесні 1756 р. [1–6]. Саме ці події пошавили перебіг заселення та господарського освоєння регіону протягом другої половини XVIII ст. З означеними процесами пов'язана поява й одного з сучасних сіл Слов'яносербського р-ну Луганщини – Веселої Гори.

Історія Веселої Гори в тій чи іншій мірі знайшла відображення у серії видань краєзнавчого, публіцистичного і наукового змісту [7–14; та ін.]. Публікації двох перших жанрів здебільшого базуються на спогадах старожилів та розрізнених відомостях з літератури, а тому традиційно містять чимало хиб, помилок і завуальованих фантазій. Досліджень, що ґрунтуються на архівних та інших документах явно бракує. Водночас повноцінної узагальнюючої праці на цю тему досі ще не написано, хоча автор має намір реалізувати такий задум у перспективі, адже з Веселої Гори походить моє родове коріння по гілці матері. У пропонованому нарисі спробуємо висвітлити деякі аспекти початкового періоду історії села, що припадає переважно на останню третину XVIII ст.

Найдавнішим документованим свідченням існування Веселої Гори є план-мапа Бахмутського повіту 1765 р., де на місці майбутнього села позначено «х. Шевича» (рис. 2: 1) [13, с. 213; 14, с. 98; 15]. Вочевидь, засновником цього хутору був, якщо не сам командир свого імені сербського поселенного полку генерал-майор І. Г. Шевич (генерал-поручник по виходу у відставку 12.8.1764 р.), то хтось з його синів: або підполковник Бахмутського гусарського полку Іван Шевич, або командир 10 роти (Кам'янобродський шанець) цього ж полку капітан Георгій Шевич. Шевичі насамперед освоювали землі поблизу шанця Красний Яр, де спочатку знаходився штаб полку, закладаючи свої хутори та млини на прилеглий ділянці Сіверського Дінця, по нижній течії Лугані та її правобережних притоках – Білій Лугані, Вільховій, а також Луганчику. Хутір на місці майбутньої Веселої Гори був крайнім пунктом Шевичів угору по течії Дінця.

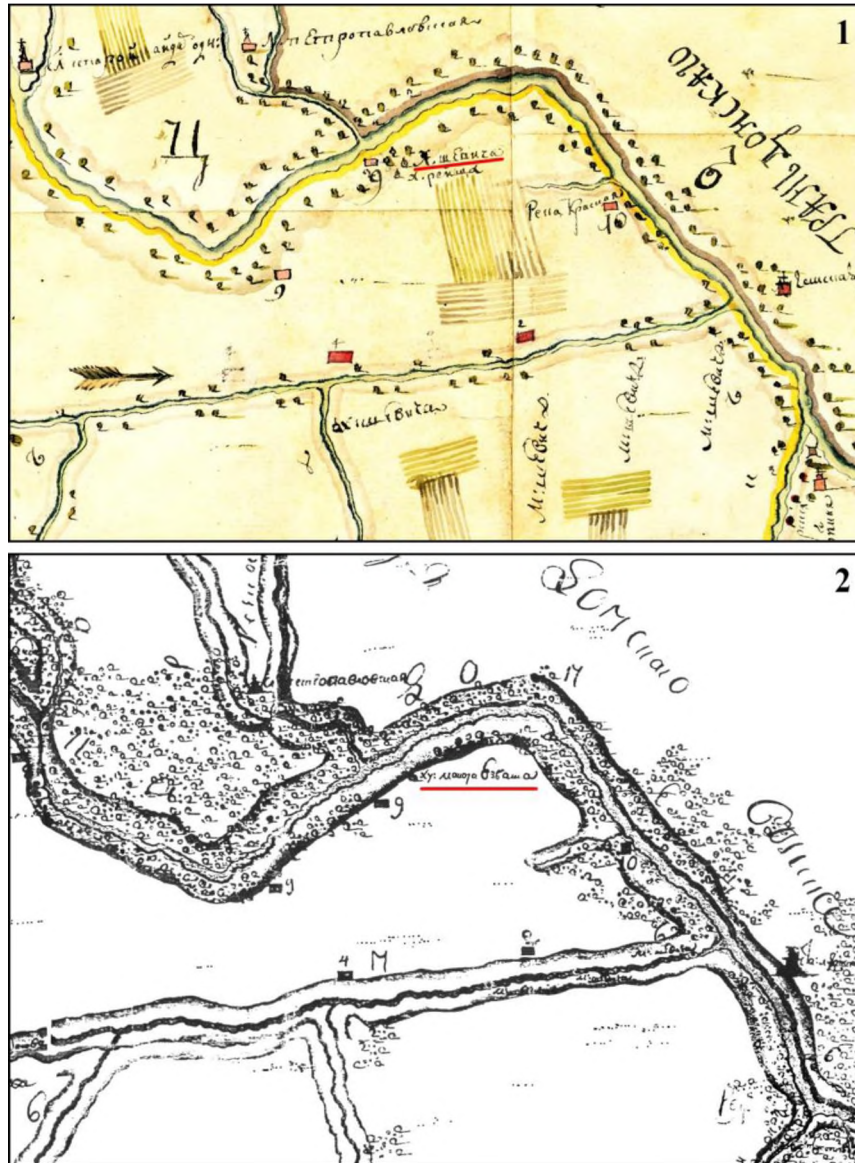

Рис. 2. Плани Бахмутського міського повіту (фрагменти):
1 – 1765 р. [15]; 2 – 1767 р. [16].

Невдовзі, на плані Бахмутського повіту 1767 р., цей населений пункт вже позначено як «ху[т]: майора Юзбаша» (рис. 2: 2) [13, с. 213; 14, с. 98; 16]. Таким чином, впродовж 1766–1767 рр. хутір перейшов від Шевичів до штаб-офіцера Бахмутського гусарського полку прем'єр-майора Костянтина Миколайовича Юзбаша і відтоді належав представникам цього роду та їхнім нащадкам протягом наступного сторіччя. На вибір майором К. Юзбаша саме цього місця для своєї майбутньої маєтності (адже він на той час мав інші дачі в межах Бахмутської провінції Новоросійської губернії – слободи Костянтинівка і Петровенька), окрім безсумнівної господарсько-економічної, комунікаційної та стратегічної привабливості земель вздовж Дінця, вочевидь, вплинув і той факт, що він добре знав цю частину земель Шевичевого гусарського полку (згодом Бахмутського). Адже саме він, капітан К. Юзбаша, будучи командиром 5 роти, навесні 1756 р. закладав і облаштував шанець Жовтоярський (Жовте) [17, с. 232], що знаходився за 12 км вище за течією Дінця від майбутнього хутора Юзбаша.

У хронологічно наступних документах кінця 1760-х років населений пункт продовжує називатись хутором прем'єр-майора Юзбаша. І лише від 1771 р. вперше фіксується назва Весела Гора [18, с. 66]. Втім, ще деякий час стара назва залишалась у вжитку: так, у журналі учасника кримської кампанії 1771–1772 рр., командувача передового корпусу генерал-майора князя О. О. Прозоровського оповідається про розміщення військ на зимові квартири 1772 року по Дону й Дінцю, зокрема про квартирування підрозділів польової та легіонної артилерії в 4-й, 8-й і 9-й ротах Бахмутського гусарського полку (відповідно, шанці Красноярський, Підгірний і Жовтоярський – *Р.Л.*), а також хуторах підполковника Юзбаша і поручника Константинова (відповідно, Весела Гора і Пришиб – *Р.Л.*) [19, с. 435].

З утворенням 1775 року Азовської губернії почався новий етап виділення земель військовим поселенцям. Користуючись цією нагодою, Юзбаша вирішив офіційно оформити право на володіння землею навколо Веселої Гори, де він уже оселився зі своєю родиною. В результаті Азовська губернська канцелярія виділила землю для нової дачі площею 9061 десятин, що відтепер належала штаб-офіцеру Бахмутського гусарського полку

підполковнику Костянтину Миколайовичу Юзбаши. На цій землі тоді існувало лише два населені пункти – слобода Весела Гора (Весела) на Дінці й хутір при млині на Лугані – майбутня Олександрівка (Юзбашівка) [20, с. 39-40]. Дещо згодом, 2 вересня 1780 р., до цього помістя було приєднано землі сусіднього с. Раївка, що перейшли у власність сина К. М. Юзбаши – Олександра Костянтиновича, відставного секунд-майора Бахмутського гусарського полку. Ця земля була придбана ним в результаті обміну з полковим квартирмейстером Іваном Яковлевим: за 1500 десятин раївської дачі при Сіверському Дінці О. Юзбаши віддав І. Яковлеву 3000 десятин своєї дачі при слободі Уткиній (Уткини буєраки) у верхів'ях р. Білої на кам'янистому Донецькому кряжі [21]. Таким чином, сформувалось велике помістя Юзбашів між Сіверським Дінцем і Луганню, загальною площею 10561 десятин 2200 кв. сажень (9200 – зручної землі) зі спільною власністю на землю та роздільною власністю на села і кріпаків (Веселе/Весела Гора і Олександрівка – бригадира К. Юзбаши, Раївка – майора О. Юзбаши), яке проіснувало в цих межах до початку ХІХ ст.

Протягом початкового періоду існування хутора Шевича/Юзбаша, а згодом слободи Веселої Гори, мешканці цього населеного пункту, як власники, так і селяни, вочевидь, відправляли свої християнські потреби в церквах сусідніх ротних шанців – Красноярського (церква діяла принаймні від 1764 р.), Вергунського (принаймні з 1764 р.) і Кам'янобродського (1761) [18, табл. 1], – по мірі їхньої появи. На час перших згадок про хутір (1765/1767 рр.) всі ці церкви вже існували. Втім, архівні документи засвідчують, що мешканці хутора прем'єр-майора Юзбаши (згодом Веселої Гори) були парафіянами територіально найближчої Іоанно-Предтеченської церкви шанця Красноярського (4 рота) [18, с. 66]. Активний приріст населення, разом з амбітним характером і християнськими чеснотами Костянтина Юзбаши (який ініціював побудову щонайменше трьох церков на теренах Слов'яносербії), стали тими чинниками, які призвели до появи у 1777 р. своєї Благовіщенської церкви у слободі Веселій Горі [22, с. 161]. Ця дерев'яна церква простояла близько 70 років, аж доки не була замінена у 1839 р. цегляною спорудою, зведеною коштом поміщиці О. Р. Нілус [23, с. 1004] –

правнуки К. М. Юзбаши. Дерев'яну ж конструкцію старої церкви було розібрано й перевезено до села Сотні (Середні або Верхні – ?) на р. Ковсуг [13, с. 215].

Інші факти з історії с. Веселе (Весела Гора) у XVIII ст. вкрай мало відбилися у джерелах. Можна навести відомості з економічних приміток «Опису до Атласу Новоросійської губернії 1799 р.», де згадується село Веселе на правому боці річки Сіверського Дінця, в якому є церква дерев'яна (помилково названа Свято-Миколаївською – Р.Л.), а також *«дерев'яний панський будинок з фруктовим садом»* і винокурний завод; *«земля – чорнозем, місцями хрящувата і кам'яниста, хліб родить посередньо, а трави рясно, при Дінці ліс росте будівельний і дров'яний, риба в Дінці різного роду, вода здорова, піддані на ріллі»* [24, с. 112].

Також заслуговує на увагу маловідомий факт причетності Веселої Гори до подій Пугачовщини (1773–1775 рр.), точніше її відгомонів. Восени 1775 р. в Донецькому краї з'явився учасник повстання Василь (Павло) Журба на прізвище Злий, що називав себе пугачовським полковником і говорив, що збирає розсіяних після придушення повстання *«з його партії людей»*. Журба переховувався у слободі Староайдарській та на Лікарському хуторі (ще одна назва Веселої Гори). Проти староайдарського священника і трьох українських селян (один з яких – лікарський), що переховували пугачовського спільника, було заведено карну справу [25, с. 69; 26]. Цей сюжет заслуговує окремого дослідження, яке наразі унеможливлене недоступністю джерел з фондів Російського державного архіву давніх актів (РДАДА) [27].

Дещо більше даних зберегли українські архіви щодо населення Веселої Гори (Веселого), які дозволяють певною мірою відтворювати етно-демографічну картину. Одразу наголосимо, що, за винятком сербської родини К. М. Юзбаши і дюжини їхніх кріпаків-дворових великоросіян, вся селянська маса завжди складалась з українського населення, яке в документах називали черкасами або малоросіянами. Наведемо деякі дані щодо динаміки населення. У сповідальному розписі 1772 р. згадується 189 «власницьких селян» (94 – чол. статі, 95 – жін. статі), що мешкали у 30 подвір'ях [28]. За 5 років, на 1777 р.

у слободі Веселій Горі значилось 95 селянських дворів [22]. За переписом же кількість селян на цей рік складала близько 330 осіб ч. с., а на жовтень 1778 р. – збільшилась на 4 [29]. Саме в цьому переписі вперше згадується родина мого прямого пращура у 9-му коліні Івана Даниловича Старицького [29, арк. 40 зв]. Існують дещо відмінні від наведених дані щодо населення Веселої Гори на 1778 р., зафіксовані у перепису Азовської губернії: 315 ч. с., 280 ж. с., що загалом складає 595 чоловік [24, с. 22].

На жаль, матеріалів 4 ревізії 1782 р. не зберіглось, натомість залишилась копія зведених даних, яка засвідчує присутність у с. Веселому такої кількості селян: 351 ч. с. і 288 ж. с. [30], а разом – 639 чоловік. Дані різних наступних переписів і відомостей 1785, 1787, 1789, 1795, 1799 і 1800 рр. містять лише сумовану кількість селян по трьом населеним пунктам – Веселій Горі, Олександрівці й Раївці [24, с. 26, 37, 112; 31, с. 214; 32, с. 106; 33, арк. 51]. Натомість, відштовхуючись від ревізійної казки с. Веселого 1811 р. [34], можна підрахувати кількість чоловічого населення на час проведення попередньої п'ятої ревізії 1795 р., останньої для XVIII ст.: вона складає 518 чоловік. Це дозволяє оцінити загальну кількість населення села на момент 5 ревізії до 1000 чоловік. У цій казці вперше згадується родина ще одного мого пращура у 9-му коліні – Степана Даниловича Головні [34, арк. 40]. Загалом же згадані переписні та парафіяльні документи є неоцінним джерелом для дослідження різних аспектів регіональної та сімейної історії населення східноукраїнських теренів.

За деякими даними відставний бригадир і кавалер Ордена Святого Георгія IV ступеня К. М. Юзбаши помер 17 вересня 1802 року [13, с. 214]. Відтоді єдиним власником великого помістя став його син відставний майор О. К. Юзбаши, який невдовзі поділив власність між своїми дочками-спадкоємицями. Втім, це вже інша історія, що чекає на висвітлення.

Наведені вище факти висвітлюють самий ранній період існування села Весела Гора на Луганщині, історія якого нараховує майже 260 років. Це українське село, разом з сотнями інших українських сіл Подінців'я та суміжного Надазов'я, попри імперські державно-політичні чинники, визначали суть і

етноісторичну доміанту розвитку східноукраїнських теренів на другому етапі, що від середини XVIII ст. прийшов на зміну слабо документованому й іншому за змістом періодові освоєння цих земель запорожцями. Прийнятно досліджені на загальному рівні [1; 35; та ін.], ці процеси потребують і більш вузького фокусування, яке би дозволило висвітлити історичний перебіг крізь призму локальної історії та людиноцентризму. Лише тоді ця історія сприйматиметься органічніше і з цікавістю, особливо корінними українцями-східняками, які протягом імперських і радянських десятиліть втратили зв'язок зі своїм минулим і пращурами. Завдання істориків і краєзнавців – реанімувати цю історичну пам'ять.

Джерела та література

- 1. Пірко В. О.** Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI–XVIII ст. Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. 224 с.
- 2. Загоровский Е.** Очерки по истории славянской колонизации в Новороссии в XVIII веке. Сербские военные поселения. *Военно-исторический вестник*. 1913. Кн. 1. С. 63–85.
- 3. Полонська-Василенко Н. Д.** Заселення південної України в половині XVIII ст. (1734-1775). Ч. I: Заселення Нової Сербії та Слов'яносербії. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1960. 228 с.
- 4. Шишмарев В. Ф.** Романские поселения на юге России. Ленинград: Наука, 1975. (Труды Архива. Вып. 26). 244 с.
- 5. Посулько О. М.** Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. Запоріжжя: Тандем-У, 1998. 80 с.
- 6. Литвиненко Р. О.** Щодо часу заснування перших слов'яносербських поселень (за мемуарами генерала С. С. Пішчевича). *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2017. № 11 (241). С. 47–53.
- 7. Весела Гора.** Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Луганська область. Київ: Гол. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1968. С. 813.
- 8. Коломойцев И. Е.** Знать свои корни. *Путь Октября*. 1988.8.11. № 62. С. 2; 1988.10.8. № 121. С. 2; 1989.3.15. № 33. С. 2; 1989.4.8. № 42. С. 2; 1989.5.23. № 60. С. 2; 1989.6.3. № 66. С. 2; 1989.11.4. № 132. С. 2; 1989.12.21. № 152. С. 2.
- 9. Коломойцев И. Е.** Знать свои корни (продолжение). *Слов'яносербські вісті*. 1993. № 116, 117.
- 10. Петров Є.** Легенди Веселої Гори. *Молодогвардієць*. 1985, 28 березня. С. 3.

11. Петров Є. З історії Веселої Гори. *Слов'яносербія: літературно-мистецький та історико-краєзнавчий альманах*. Луганськ, 2003. С. 81–87. 12. Половинко Г. Г. Сербська гілка луганського дерева: з історії заселення нашого краю вихідцями з Балкан в середині XVIII століття. Луганськ: Знання, 2004. 200 с. 13. Литвиненко Р. Історія села Весела Гора на Луганщині: історична пам'ять і документована реальність. *Історичні і політологічні дослідження*. Спецвипуск: доп. на міжнар. наук.-практич. конф. «Трансформації історичної пам'яті». Вінниця, 2018. С. 211–218. 14. Литвиненко Р. О. Село Весела Гора на Луганщині: історія назв і адміністративного статусу. *Грані історії*. Спеціальний випуск – матер. II-ї Всеукраїнської наук.-практич. конф. «Бахмутська старовина: краєзнавчі дослідження – 2018». Слов'янськ, 2018. Вип. 1 (9). С. 97–103. 15. План Бахмутського городського уезда с показанием поселенных гусарских рот. Сочинен 1765 года месяца октября. *НБУ ім. В. І. Вернадського*. Інв. № 17370. 16. План Бахмутського городового уезда с показанием поселенных гусарских рот и со значением по границе редутов и бекетных караулов. Сочинен 6 декабря дня 1767 года. *Російський державний військово-історичний архів (РДВІА)*. Ф. 846. Оп. 16. Спр. 26037. 17. Дегтярев Ю. Сказание о земле Славяносербской – Славяносербия, 1753–1764. *Сеоба срба у Руско царство половином 18. века*. Нови Сад, 2005. С. 222–242. 18. Литвиненко Р. О. Парафіяльні документи з фондів ЦДІАК України як джерела з історії Бахмутського гусарського полку. *Бахмутська старовина: краєзнавчі дослідження – 2021*. Лисичанськ: ТОВ «ФОКСПРИНТ», 2021. С. 64–72. 19. Записки генерал-фельдмаршала князя Александра Александровича Прозоровского (1756–1776). Москва: АНО «Редакция альманаха "Российский Архив"», 2003. 784 с. 20. Литвиненко Р. О. Олександрівський маєток на Луганщині: історична реальність проти міфів. *Луганщина: краєзнавчі розвідки*. Матеріали V Всеукраїнської наук.-практ. конф. Лубни, 2023. С. 39–47. 21. Указ Ея Величества Государыни Императрицы Екатерины Алексеевны самодержицы всероссийской № 6708 сентября 2 дня 1780 году (копия). *Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК)*. Ф. 1802. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 44–44 зв.

22. Феодосий (Макарьевский). Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. Церкви та приходы прошедшего XVIII столетия. Вып. 2: Нынешние уезды – Бахмутский, Славяносербский, Ростовский на (Д.), Александровский и Мариупольский. Екатеринослав: Типогф. Я. М. Чаусского, 1880. 373 с. **23. Справочная книга** Екатеринославской епархии. Екатеринослав: Типография Братства Свят. Владимира, 1908. 1103 с. **24. Джерела до історії населених пунктів Донеччини XVI – XVIII ст.** / укл. В. О. Пірко, І. В. Петрова, О. О. Петров. Донецьк, 2009. 103 с. **25. Лисянский А. С.** Эхо крестьянских войн. *Неизвестное об известном.* Донецк: Донбасс, 1978. С. 37–54. **26. Письмо** графу Г. А. Потемкину от губернатора Азовской губернии генерал-майора і кавалера Черткова. *Російський державний архів давніх актів (РДАДА).* Ф. 16. Оп. 1. Спр. 797, ч. 5. Арк. 98–99. **27. О священнике** Павле Воскобойникове и малороссиянине Потапе Головченко, осужденных за укрывательства пугачевского сообщника Павла Журбы. 1776 г. *РДАДА.* Ф. 6. Спр. 323. **28. Роспись** Бахмутского гусарского полку 4 роты церкви Предтечи Крестителя Господня Иоанна священника Петра Димитриева сына Попова со обретающимися при оной роте в приходе ниже явленных чинов со изъяснением прочих коегождо имени о битый их во святую Четырдесятницу у исповеди и святых тайн причастия и кто ж исповедался токмо а не причастился а кто ж не исповедался за сей нынешней. *ЦДІАК.* Ф. 1989. Оп. 1. Спр. 560. Арк. 77–90. **29. Ведомость** учиненная в Бахмутскую провинциальную канцелярию Волоского гусарского полку коликое число состоит за полковником Константином Николаевичем Юзбашем в слободе ево Веселой Горе и хуторе что при мельнице Луганской речке ... значится под сим октября дня 1778 году. *ЦДІАК.* Ф. 1802. Оп. 1. Спр. 80. Арк. 39–46 зв. **30. Державний архів** Дніпропетровської області (ДАДнО). Ф. 4540. Оп. 1. Спр. 1044-А (т. 1). Арк. 87–88 зв. **31. Изъяснение** Донецкого уезда Сколько во оном и под какими селениями состоит удобной и неудобной десятин земли и на оной мужеска и женска пола душ и чьего владения. *Джерела з історії Південної України.* Т. 10: Описи Степової України останньої чверті XVIII – початку XIX століття / Упорядник А. Бойко. Запоріжжя, 2009.

С. 214–217. **32. Подов В. И.** Славяносербия. Очерки из истории заселения Донбасса в 18 в. Документы. Луганск: GLOBUS, 1998. 119 с. **33. Ведомость** розданных от бывших генерал губернатора, губернаторов и губернских канцелярий под население помещикам Новороссийской губернии землях. *Державний архів Херсонської області (ДАХерО)*. Ф. 14. Оп.1. Спр. 51. **34. Ревижская** сказка 1811го года августа дня Екатеринославской губернии Славяносербского уезда села Веселого помещика майора Александра Константинова сына Юзбаши о состоящих мужеска пола крестьянах. *Державний архів Луганської області (ДАЛО)*. Ф-62. Оп. 1. Спр. 1. **35. Кабузан В. М.** Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской Губерний) в XVIII – первой половине XX века (1719–1858 гг.). Москва: Наука, 1976. 306 с.

Ю. С. Цикулова

(Луганський обласний краєзнавчий музей)

Внесок Луганщини в розвиток космічної галузі

Після розпаду Радянського Союзу всі науково-технічні досягнення того періоду наразі намагається собі привласнити Російська Федерація, аби підкреслити свою перевагу над іншими країнами. Це стосується й космічної галузі, яка відіграла важливу роль у геополітичних змаганнях під час холодної війни. Проте, багато відкриттів у цій сфері подарували світові українські науковці. Зокрема, свій внесок у дослідження космосу зробили уродженці Луганської області.

Так, біля витоків ракетобудування стояв Георгій Лангемак, родом зі Старобільська. Вчений вперше ввів у науковий обіг термін «космонавтика», а також став основоположником досліджень з конструювання реактивних снарядів на бездимному пороху та з твердопаливним двигуном. Ці розробки стали основою для створення реактивних мінометів БМ-13 («Катюш»), що застосовували у Другій світовій війні. Крім того, він відкрив закон подібності, що дозволяє визначати геометрію сопла реактивного двигуна аналітичним розрахунком без тривалих і дорогих експериментів. У 1935 році в співавторстві з Валентином Глушко вийшла книжка Лангемака «Ракети, їх конструкція і застосування». В 1938 році за доносами колеги з Реактивного

Науково-дослідного інституту Андрія Костікова його було репресовано, а майно конфісковано за «антирадянську діяльність». Реабілітували Лангемака посмертно в 1955 році. За значний внесок в розвиток ракетобудування Міжнародним астрономічним союзом в 1966 році була затверджена назва кратеру на зворотному боці Місяця на честь Георгія Еріховича [1; 2].

З Луганщини було двоє підкорювачів космосу. Георгій Шонін народився в місті Ровеньки. В 1969 році він брав участь в польоті як командир корабля «Союз-6». Це був перший груповий політ трьох космічних кораблів, під час якого проводилося їх маневрування. У ході польоту вперше були перевірені різні способи зварювання металів в умовах космосу. Це відбувалося за допомогою апаратури «Вулкан», розробленої в Інституті електрозварювання імені Патона [3, с. 153–155; 4]. Другим космонавтом був Володимир Ляхов з міста Антрацит. Він здійснив три польоти в космос загальною тривалістю 333 доби. Перший його політ відбувся в 1979 році, як командира корабля «Союз-32» і тривав 175 днів, що становило на той момент найдовший час в космосі. Протягом цих днів він працював на борту орбітальної станції «Салют-6» [3, с. 206; 5].

Тісно пов'язане з Луганщиною й життя космонавта Георгія Берегового. Він був вихідцем з Полтавщини, а навчався у Ворошиловградській школі військових льотчиків імені Пролетаріату Донбасу, яку закінчив у 1941 році. У кінці 1960-х в радянській космонавтиці починається складний період. У 1966 році помирає Сергій Корольов – один із засновників практичної космонавтики. Роботи над новим кораблем «Союз» гальмувалися, а уряд квапив конструкторів, що призводило до нових помилок. Три перші безпілотні кораблі «Союз» через серйозні вади у конструкції завершили польоти аварійно. Наступним ударом стала загибель Юрія Гагаріна в авіакатастрофі в 1968 році. У жовтні цього року в космос відправився безпілотний «Союз-2» і «Союз-3» з космонавтом на борту, який мав перевірити роботу систем і конструкцій, провести стиковку кораблів у космосі та відпрацювати зближення і маневрування. Пілотом «Союзу-3» було призначено єдиного хто мав великий досвід льотчика-випробувача – Георгія Берегового. Йому на той

момент було 47 років, що зробило його найстаршим підкорювачем космосу. В 1972 році Георгій Береговий очолив Центр підготовки космонавтів і керував їм упродовж 15 років [3, с. 145–148].

Вагомий внесок у космічну галузь зробило Сєверодонецьке науково-виробниче об'єднання «Імпульс», яке було створене в 1956 році. Спочатку це була невелика філія, призначенням якої була комп'ютерна автоматизація Лисичанського хімкомбінату. Згодом філія перетворилась на Науково-дослідний інститут керувальних обчислювальних машин, а з 1972 року стала найбільшим в країні науково-виробничим центром «Імпульс», що об'єднує цілий ряд великих наукових організацій і виробничих підприємств. Воно виробляло програмно-технічні комплекси Систем контролю і управління для аерокосмічної галузі. Директор Об'єднання Андрій Новохатній, який перебував на посаді 29 років з 1958 року керував і науково-дослідними розробками (наприклад системи наземних і льотних випробувань космічних об'єктів «ТЕМП»). В 1982 році було присвоєно звання «Заслужений машинобудівник України» Владиславу Резанову, уродженцю Старобільська, який 37 років був науковим керівником «Імпульса» (з 1958 по 1995). Він керував декількома ключовими розробками Мінприладу та має понад сто науково-технічних публікацій. 1984 року «Імпульс» відвідав чоловік, який першим вийшов у відкритий космос – Олексій Леонов, котрий підписав договір на поставку комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення для Центру підготовки космонавтів [6].

Тож, говорячи про космічну галузь, треба відзначити, що вагомий внесок у її розвиток зробили українські науковці та космонавти, зокрема уродженці Луганської області. Так, Георгій Лангемак зробив значні відкриття у сфері ракетобудування, Володимир Ляхов, Георгій Шонін та Георгій Береговий відіграли важливу роль у космічних програмах та експериментах, здійснивши низку успішних польотів у космос. А Сєверодонецьке науково-виробниче об'єднання «Імпульс» забезпечував системи контролю і управління для аерокосмічної галузі.

Джерела та література

1. Реабілітовані історією. Кіровоградська область / Упорядник В. Бондар. Кіровоград: Антураж А, 2009. Кн. 5. С. 226–228.
2. Росовецький О. Космічна держава. Як інженер зі Старобільська міг би змінити історію космонавтики. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/ukrainskiv-sled-v-kosmose-kak-inzhener-iz-starobelska-mog-by-izmenit-istorivu-kosmonavtiki-1514051.html>
3. Зацерковний В. І., Каревіна Н. П. Аерокосмічні дослідження Землі: історія становлення : монографія. Т. 2. К.: ТОВ «Юстон ЛТД», 2015. 406 с.
4. Шонін Георгій Степанович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т – Я. С. 654.
5. Daniel S. In the steps of Gagarin. URL: https://www.sundaytimes.lk/110424/Plus/plus_01.html.
6. Основоположники промислової системотехніки. За матеріалами книг Б. М. Малиновського. URL: http://www.icfcst.kiev.ua/MUSEUM/Impulse_u.html

Є. С. Шевцова

(ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»),

К. М. Котеленець

(ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»)

Передмістя Старобільська за Першим Всезагальним переписом населення Російської імперії 1897 р.

Перепис населення Російської імперії 1897 року був першим і єдиним у своєму роді. Він був проведений 28 січня (9 лютого) 1897 року, коли було опитано всіх мешканців у один день, відповідно до ухваленого в 1895 році «Положення про Перший всезагальний перепис населення Російської Імперії». Підсумки перепису були опубліковані у 1897–1905 роках у 119 томах, включаючи регіональні та деякі тематичні набори даних [2]. Вони виявили великий науковий інтерес, особливо первинні дані – переписні аркуші. Україна зберегла частково або повністю переписні листи з Київської [1], Херсонської [4], Харківської губерній [3]. Саме за результатами перепису останньої ми можемо зробити загальний огляд населення деяких

сучасних сіл на околицях Старобільська, та тих, що існували тут і зникли більша ста років тому.

У загальній інформації зазначається, що всього по Харківській губернії 8 540 населених пунктів, серед яких лише 17 є дійсно великими містами. Це підкреслює велику кількість маленьких населених пунктів у губернії, як села, хутори та слободи, які складають основну масу її території та населення [3, с. 4–5].

Зазвичай населенні пункти на околицях міст, а особливо повітових центрів зараховуються до населення міста, і знайти більш конкретну і детальну інформацію стосовно того чи іншого села не виявляється можливим. Саме тому завдання нашого аналізу віднайти ці поодинокі згадки про приміські населені пункти, зібрати і систематизувати розрізнені відомості для отримання більш повного уявлення про їхню роль у загальному контексті регіону.

У додатку до видання [3] ми зустрічаємо інформацію про статевий розподіл населення приміських сіл та хуторів на околицях міста Старобільськ у 1897 році, дані можна зобразити у вигляді таблиці 1.

Населений пункт	Населення		
	Чол.	Жіноч.	Загальн.
передмістя Заєрок	119	350	469
село Чмирівка	1065	1065	2130
село Піщане	1032	1032	2064
хутір Бутове	447	505	952
слобода Новоселівка	64	52	116
слобода Підгорівка	1652	1629	3281
хутір Беседик	254	254	508
«деревня» Бараківка	322	369	691

Таблиця 1. Статевий розподіл населення приміських сіл та хуторів на околицях міста Старобільськ у 1897 р.

Ми не випадково залишили слово «деревня» у початковому вигляді, без перекладу українською мовою, щоб підкреслити відмінність цього поняття від звичного для нас поняття «село». Це дозволяє побачити різноманіття типів населених пунктів у передмісті Старобільська. Використання різних назв для населених пунктів (село, хутір, слобода, передмістя, «деревня»)

відображає їхню різноманітність за походженням, адміністративними функціями, історією та розміром, а також враховує місцеві традиції та культурні особливості.

Серед видів господарства, окрім переважаючого землеробства, серед сільського населення Старобільського повіту розповсюджені виготовлення взуття, бджільництво, вироби з дерева, гончарство [3, с. 16].

При показнику грамотності для міста Старобільськ 30,9%, загальний показник по повіту – 10,9%, що говорить про зниження показників, пояснене переважанням безграмотного населення передмістя і сільських населених пунктів, де, звичайно менші можливості доступу до освіти та культурних ресурсів порівняно з повітовим центром [3, с. 30].

Дані Всеросійського перепису 1897 року для Харківської губернії показують значну кількість малих населених пунктів, які складають основну масу населення. Різноманітність термінів для опису населених пунктів (село, хутір, слобода, передмістя, «деревня») відображає їхню адміністративну та соціокультурну різноманітність. Зниження показників грамотності в сільських районах і передмістях Старобільська вказує на нерівномірний доступ до освіти. Для подальшого дослідження регіону ці дані є важливим джерелом інформації про соціально-економічні аспекти Старобільського повіту в кінці XIX століття.

Джерела та література

1. **Первая** всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / под ред. Н. А. Тройницкого ; Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел. [Санкт-Петербург : б.и.], 1897 – 1905. Т. 16 : Киевская губерния . 1904. [6], XII, 287 с. 2. **Первая** всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. : [кн. 1–89] / под ред. Н. А. Тройницкого ; Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел. [Санкт-Петербург : б.и.], 1897 – 1905. 3. **Первая** всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / под ред. Н. А. Тройницкого ; Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел. [Санкт-Петербург : б.и.], 1897 – 1905. Т. 46 : Харьковская губерния. 1904. [8], XVIII, 300 с. 4. **Первая** всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / под ред. Н. А. Тройницкого ; Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел. [Санкт-Петербург : б.и.], 1897 – 1905. Т. 47. Херсонська губернія. 1904. [6], XVI, 319 с.

ІСТОРІЯ ЗАЛІЗНИЧНОЇ СПАДЩИНИ

П. В. Белицький
(ДВНЗ «Донецький національний
технічний університет»,
ГО «НІКО «Спадщина»)

Проблема датування виникнення роздільних пунктів на прикладі залізниці Дебальцеве – Куп'янськ

Залізниці піднімають рівень соціально-економічного розвитку регіону і країни на якісно інший рівень. Зокрема, завдяки залізницям виникли нові населені пункти, які первинно вважалися пристанційними селищами. Тому встановлення дати заснування роздільних пунктів залізниці є актуальною проблемою краєзнавства і регіональної історії.

При встановленні дати початку історії залізничної станції або роз'їзду краєзнавці часто використовують фундаментальні праці радянських істориків [1; 2; 3], хоча за роки незалежності України знайдені десятки неточностей та помилок. Зокрема, в роботах Анатолія та Володимира Архангельських [1; 2] містяться дати заснування станцій, які не лише не відповідають дійсності, але й «часові ножиці» між запропонованою та більш ймовірною датою заснування становлять чверть століття (наприклад, станція Дубове, що на Харківщині). Тому при використанні подібних довідкових видань постає питання уточнення даних, наведених у джерелі.

Метою роботи є визначення ступеню відповідності датування залізничних станцій в радянських виданнях дійсності шляхом встановлення ймовірних дат заснування станцій і роз'їздів залізничного напрямку Дебальцеве – Куп'янськ і порівняння відповідної інформації, яку надають радянські довідкові джерела.

Залізничний напрям Дебальцеве – Куп'янськ, розташований у західній частині Луганщини, частково – в північно-східній частині Харківщині та в східній частині Донеччини, було відкрито по частинах: в 1878 і 1879 рр. було відкрито рух дільницями Дебальцеве – Попасна і Попасна – Лисичанськ Донецької (кам'яновугільної) залізниці, відповідно,

а в 1895 р. відкрився рух дільницею Куп'янськ – Лисичанськ Південно-Східних залізниць. В 1901 р. всі означені дільниці опинилися у складі Катерининської залізниці [4].

Нижче надається інформація щодо заснування проміжних роздільних пунктів означеного напрямку, розташованих на території Луганщини, які виникли в 1878–1917 рр. Основні джерела, за якими проводився пошук: розклади потягів пасажирського сполучення у путівниках Фрума і Ландцера за 1879, 1883, 1884, 1885, 1887, 1888 рр., вказівниках пасажирських сполучень за 1894, 1897, 1898, 1900, 1901, 1906, 1911, 1913–1917 рр., списки станцій за 1879, 1886, 1891, 1896, 1908, 1910, 1911, 1913 рр. в різних виданнях, путівник з розкладами потягів 1907 р., подовжній профіль залізниці станом на 1915 р., Російські календарі за 1878–1917 рр., розклади потягів Донецької залізниці за 1883 р. і Катерининської залізниці на зиму 1916–1917 рр., статистичні відомості Ради З'їзду гірничопромисловців півдня Росії за 1879, 1882, 1886–1890, 1894–1896, 1899–1907, 1910–1913, 1915, 1916 рр., гірничого управління південної Росії за 1910, 1911, 1913–1915 рр., популярні видання за 1899 рік, присвячені Південно-Східним залізницям, а також за 1909 і 1912 роки, присвячені Катерининській залізниці, плани станцій Катерининської залізниці за 1917 р. тощо.

Станція Імені Крючкова, згідно із інформацією з доступних тарифних збірників і розкладів руху потягів, була заснована в першій половині 90-х рр. XIX століття (між 1891 і 1894 рр.) [5], що співпадає з інформацією в [1] (1894 р.). До 1914 р. існувала під назвою Вергелівка, до 2011 р. – Боржиківка [6].

Станція Ломуватка була заснована в 1878 році [7], що співпадає із датуванням, наведеним в [1].

Станція Алмазна виникла в 1878 р. під назвою Ізюм [7], що співпадає з даними [2]. В 1894–1971 рр. носила сучасну назву, в 1971–1979 рр. – Кадіївка, в 1979–2023 рр. – Стаханов.

Закрита станція Теплогірськ виникла в 1901 р. як роз'їзд Ірміно [8], що частково сходиться з даними [2] (1903 р.). Сучасну назву отримала в 1979 р.

Станція Вугільнопромислова відкрита в 1878 р. під назвою Варваропілля [6], що співпадає з даними [2]. В 1964–2023 рр. носила назву Первомайськ.

Закрита станція Голубівка, згідно із даними [1], відкрилася в 1878 р., хоча перший роздільний пункт на даному місці – залізничний пост – проглядається в доступних джерелах з 1886 р. [9]. З 1889 р. – напівстанція, не пізніше 1900 р. отримала категорію тарифної станції [10].

Станції Мар'ївка і Попасна відкриті в 1878 р. [6], що співпадає з даними [1].

Станція Комишуваха з'явилася в 1879 р. [7], що співпадає з даними [1].

Станція Венгерівка виникла на початку ХХ століття, на схемах Катерининської залізниці вона проглядається з 1909 р. як пост № 117 [11], що не мав пасажирського сполучення. З 1929 р. роздільний пункт у тарифних збірниках іменується сучасною назвою як некомерційний пасажирський зупинний пункт [12]. Рік 1929-й вказано як дату заснування станції в [1].

Станція Лоскутівка з'явилася в 1879 р. [7], що співпадає з даними [1].

Станція Вовчоярська на виникла початку ХХ ст., в 1906 р. числиться як пасажирський роздільний пункт – роз'їзд 32-ї версти, в 1908 р. – під сучасною назвою [13; 14]. В [1] датою заснування станції вказано 1907 рік, що фактично може бути пов'язане із датою присвоєння їй сучасної назви.

Станція Переїзна виникла в першій половині 90-х років ХІХ століття, в пасажирському розкладі на зиму 1894–1895 рр. фігурує як нетарифний пункт Любимівка [5]. З 1902 року – під сучасною назвою. В [2] датою заснування зазначено 1894 р.

Станція Лисичанськ з'явилася в 1879 р. [7], що співпадає з даними [1].

Станція Насвітевич виникла в 1901 р. як непасажирський роз'їзд 113-ї версти [8], з 1902 р. – під сучасною назвою [15]. Дата, наведена в [1] (1895 р.), не відповідає дійсності.

Станція Рубіжна виникла в 1898 р. [16] як залізничний роз'їзд, хоча в [2] датою заснування станції вказаний 1895 р.

Нині закрита станція Володине була відкрита на початку ХХ ст. як пасажирська платформа 99-ї версти (станом на 1906 р.) [13], з 1909 р. – навантажувальний пункт Володине [11]. Дата, наведена в [1] (1895 р.), не відповідає дійсності.

Станція Кременне виникла в 1895 р. [17], це один із перших роздільних пунктів лінії Куп'янськ – Лисичанськ, що зазначено і в [1].

Роз'їзд Бунчужний відкрито в 1898 р. як платформа Мечетна [16], з 1901 р. – під сучасною назвою [18]. Інформація в [1] (1902 р.), не відповідає дійсності.

Станція Кабанне виникла в 1895 р. [17], що підтверджується в [1].

Закритий роз'їзд Хрипкове відомий з 1898 р. [16], але в [2] датою заснування роздільного пункту зазначено 1895 р.

Станція Сватове виникла в 1895 р. [17], що підтверджується в [2].

Закритий роз'їзд Гончарівка з'являється в розкладах потягів за 1898 р. [16], хоча в [1] датою заснування зазначено 1895 р.

Відомості про станцію Куземівка з'являються в 1896 р., попередня назва – роз'їзд Кривошиївка. В 1908 р. роздільному пункту було присвоєно назву сусіднього роздільного пункту, яка і є сучасною назвою станції. Що стосується сучасної зупинки Кривошиївка, вона виникла одночасно із сучасною Куземівкою, і саме таку назву вона мала до 1908 р. [16; 17; 18]. В [1] датою заснування обох роздільних пунктів зазначено 1895 р., хоча Кривошиївка (сучасна Куземівка) фігурує на проектованій гілці Куп'янськ – Лисичанськ на схемі залізниць за 1895 р. [19].

Роз'їзд Берестова було відкрито в 1898 р. [16], хоча в [1] зазначено 1895 р.

Отже, довідкове джерело [1] містить неточну інформацію щодо заснування роздільних пунктів: для Теплогірська, Венгерівки, Вовчоярської, Бунчужного в довіднику містяться дати, які є більш пізніми, ніж ті, що підтверджуються джерелами відповідної епохи, а для Голубівки, Вовчоярської, Насвітевича, Рубіжної, Володино, Хрипкового, Гончарівки, Берестової – більш ранніми. Для більшості випадків «часові ножиці» є незначними: 1–3 роки. Найбільші «часові ножиці» – для станцій Венгерівка (бл. 20 років), Володине (до 11 років), Голубівка (до 8 років), Насвітевич (6 років).

Таким чином, історичні дослідження і реконструкції, які ґрунтуються на використанні радянських довідкових джерел, можуть

містити суттєві похибки і неточності. Що стосується станцій і роз'їздів залізничного напрямку Дебальцеве – Куп'янськ на заході Луганщини, встановлення дат заснування станцій за допомогою радянського довідника 1981 року може дати похибку бл. 20 років.

Джерела та література

1. **Архангельский А. С., Архангельский В. А.** Железнодорожные станции СССР: В 2-х кн. Справочник. М.: Транспорт, 1981. Кн. 1. 368 с. 2. **Архангельский А. С., Архангельский В. А.** Железнодорожные станции СССР: В 2-х кн. Справочник. М.: Транспорт, 1981. Кн. 2. 360 с. 3. **Історія міст і сіл Української РСР:** в 26 т. Голов. редкол.: Тронько П. Т. (голова) [та інші]: Київ: УРЕ, 1967–1974. Т. 26. Луганська область. Редкол. тома: Ю. Ф. Пономаренко (голова) [та інші]. 1968. 939 с. 4. **По Екатерининской железной дороге.** Вып. 2. Издание Управления Екатерининской железной дороги. Екатеринослав : Типо-Литография Екатерининской железной дороги, 1912. 344 с. 5. **Указатель железнодорожных, паровозных и иных пассажирских сообщений.** Санкт-Петербург : Лештук. паровая скоропечатня П. О. Яблонского, 1894. Вып. 1: Зимнее движение 1894-95 г. 278 с. 6. **Официальный указатель железнодорожных, паровозных и иных пассажирских сообщений с 18 апреля (1 мая) 1915 года.** Пг., 1915. 7. **Скорино И. А.** Указатель русских железных дорог. СПб., 1879. 110 с. 8. **Труды XXVI съезда горнопромышленников юга России.** Х. : Б. и., 1901. Т. II. Отчёты. 426 с., разд. паг. 9. **Труды XI съезда горнопромышленников юга России, бывшего в городе Харькове с 20-го октября по 9-е ноября 1886 года.** Х. : Б. и., 1886. 10. **Официальный указатель железнодорожных, паровозных и других пассажирских сообщений.** Летнее движение 1900 г. СПб. : Б. и., 1900. 608 с. 11. **Краткий обзор развития и деятельности Екатерининской железной дороги за 25-летие 1884–1909 год.** Екатеринослав : Типо-Литография Екатерининской ж.д., 1910. 73 с. 12. **Свод тарифов на перевозку грузов по жел. дор. СССР.** Часть VI. М., 1929. 13. **Официальный указатель железнодорожных, паровозных и других пассажирских сообщений.** Летнее движение 1906 г. СПб., 1906. 720 с. 14. **Список станций Российских железных дорог в алфавитном и географическом порядке их расположения.** СПб : Контора общ.

тариф. съездов представителей рус. ж. д., 1908. 198 с. 15. Труды XXVII съезда горнопромышленников юга России. X. : Б. и., 1903. Т. I. 16. **Официальный** указатель железнодорожных, пароходных и других пассажирских сообщений. Летнее движение 1898 г. СПб., 1898. 572 с. 17. **Скорино И. А.** Указатель русских железных дорог. СПб., 1896. 18. **Справочник** для железнодорожных статистических отделов. СПб. «Труд», 1913. 218 с. 19. **Карта** Российских железных дорог (1895). URL : <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:437219/371413/page/1>.

О. В. Набока

(ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»),

О. І. Бабічев

(ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»)

Лутугинський залізничний тунель

Одним з найважливіших напрямків краєзнавчих досліджень Луганщини є індустріальна історія краю. Потребує більшої уваги науковців вивчення процесу створення важливих промислових об'єктів, які грали значну роль у розвитку місцевої промислової бази на початку ХХ ст. Серед них і Лутугинський залізничний тунель, який і сьогодні є ключовим у інфраструктурному поєднанні важливих економічних центрів Луганської та Донецької областей. Історії його побудови і присвячена ця наукова розвідка.

Активна фаза створення Лутугинського тунелю припадає на часи Першої світової війни (1914 – 1918). Він став важливою ланкою Північно-Донецької приватної залізниці, будівництво якої розпочалося ще у довоєнні часи. Для здійснення цього масштабного проекту було створено приватне акціонерне «Товариство Північно-Донецької залізниці». Головними бенефіціарами підприємства стали місцевий комерсант Федір Єнакієв та Сергій Хрульов – у минулому харківський юрист, залучений до справи промисловця О. Алчевського, який, як відомо, покінчив життя самогубством після банкрутства. Їм вдалося залучити на будівництво залізниці значні іноземні інвестиції, надані французькими банками [1, с. 113].

Контрольний пакет акцій «Товариства...» належав провідній паризькій фінансовій інституції «Societe Generale». Для широкого залучення кредиторів було випущено 56 тисяч облігацій номіналом 500 бельгійських франків (187 карбованців). Таким чином, Північно-Донецька залізниця стала черговим об'єктом Донбасу, створення якого було б неможливим без залучення західноєвропейських кредитів [1, с. 114].

Як відзначав дослідник фінансової історії України Сергій Мошенський: *«Північно-Донецька залізниця (Донбас-Петербург) завершила систему основних транспортних магістралей Східної України»* [1, с. 371]. За словами дослідника, до цього провідною транспортною артерією у регіоні була Катерининська, але її пропускна здатність була досить обмеженою. Ще одна залізниця – Донецька кам'яновугільна – мала регіональне значення [1, с. 371].

У 1908 році спеціалісти новоствореного «Товариства Північно-Донецької залізниці» закінчили дослідження лінії. У 1909 році почалося будівництво, проект якого був розроблений Федором Єнакієвим, а через рік залізницею вже курсували перші паротяги.

Логіка подальшого розгалуження та розвитку залізничної колії і викликала необхідність будівництва Лутугинського тунелю. У «міфічній» версії подій [3] вказується, що його почали створювати у 1915 року, хоча насправді роботи розпочалися ще до війни, у 1913 року.

Справжня назва тунелю – «Північно-донецький». Принаймні так його називає радянський дослідник Павло Римкевич у книзі «Під землею та під водою» (1930), у якій, серед іншого, висвітлюється драматичний процес будівництва споруди. Надання йому іншої назви – «Лутугинський», вірогідно, пов'язано із міфом, що його побудовою керував видатний «інженер Лутугін» (імовірно – гірничий інженер Леонід Лутугін). Згідно з легендою, він помилився із розрахунками, внаслідок чого робітники, які копали тунель з двох боків, довгий час не могли зустрітись під землею та поєднати залізничну лінію. Не витримавши напруження, начебто, Лутугін застрелився, не дочекавшись рятівної звістки про те, що групи нарешті побачили одна одну.

Але, як зазначалося вище, це не більше, ніж міф. По-перше, Леонід Лутугін був гірничим, а не залізничним інженером. По-друге, у 1915 році він жив і працював на Кузбасі, тобто навіть фізично не був присутнім у тодішній луганській частині Катеринославської губернії.

Справжнім керівником проекту був залізничний інженер та винахідник Сергій Чаєв (1863 – 1944), який був також відомий тим, що встиг побути заступником міністра шляхів сполучення Російської імперії [2, с. 48].

Перед ним було поставлено досить цікаве технологічне завдання. Зазвичай подібні споруди створювалися у горах, оскільки неможливо, щоб залізнична колія там тягнулася звичайними перевалами та стежинами. Місцевість, де мав бути пробитий Лутугинський тунель, в цілому була рівнинною, але пересічною – низини змінювалися підйомами і навпаки.

Подолання цих земляних «хвиль» (найвища з яких сягала 138 над рівнем моря) шляхом створення глибоких виїмок або насипів, різко здорожувало будівництво. Задля економії було прийнято рішення пробивати тунель. *«Правління Північно-Донецької залізниці знайшло цікаве вирішення питання. Воно пересікло дві невеликі височини за допомогою тунелів. Це рішення дозволило провести дорогу по прямій лінії через височини та уникнути крутих ухилів»,* – зазначав Павло Римкевич [2, с. 42]. Замість «дорогих» насипів та виїмок було побудовано два тунелі – 2058 та 710 метрів. Як відзначав Римкевич: *«досвід їх побудови був дуже вдалий»* [2, с. 42].

Попри поширену тоді практику будівництва тунелів, створення Лутугинської підземної споруди почалося тільки з одного кінця, оскільки з протилежної частини все ще не була побудована відповідна частина залізниці. Тобто історія про дві «блукаючі» групи робітників, які рили хід з двох боків і ніяк не могли зустрітися, також є міфом.

Спочатку нічого не заважало Чаєву реалізувати проект відповідно до плану, згідно з яким він мав завершити будівельні роботи 1 серпня 1915 року. Проте, десь на середині шляху виникла несподівана перепона у вигляді насиченого водою, плавучого піщаного ґрунту [2, с. 49].

Безконтрольний пісок швидко заповнював усі вириті пустоти, створення ж надійних укріплень дуже уповільнювало роботи. Щоб не робили працівники, пливучий ґрунт так чи інакше заповнював вириту галерею приблизно на третину. На Чаєва почали тиснути керівники «Товариства...», вимагаючи, щоб він, попри усі обставини, закінчив проект у встановлений термін.

Для того, щоб компенсувати час, інженер пішов на неординарне рішення. За його наказом зверху височини, через яку пробивався тунель, були прориті два канали, на зразок шахтних. Через них у галерею за допомогою лебідок спускалися робітники, які вигрібали пливучий піщаник і вивозили нагору вагонетки з ним. Одночасно інша група робітників продовжувала пробивати тунель. Це знову надало роботам необхідного динамізму.

Ще однією проблемою, з якою стикнувся інженер проекту, було створення ефективної вентиляційної системи. Стандартна система вентиляційних каналів, якими у тунель нагніталось стиснене повітря, не приносила необхідних результатів. Багато необхідного для дихання кисню «пожирав» старий вантажний «бензиновіз», який пересував рейками вагонетки. Його використовували, оскільки вже поширені тоді більш досконалі електровози та пневматичні локомотиви були визнані занадто дорогими для такого об'єму робіт.

Було вирішено пробити допоміжні повітряні колодязі від поверхні до галерей. Ними взимку нагріте диханням робітників та роботами механізмів повітря, згідно із законами фізики, підіймалося на поверхню. Відповідно, охолоджений кисень поступав згори через ці канали. Влітку допоміжна вентиляційна система дозволяла підтримувати у тунелі прохолодне повітря. У цих колодязях були встановлені спеціальні вентилятори, які у залежності від потреб або нагнітали, або навпаки, видачували повітря. Це, як відзначав Павло Римкевич, був *«дешевий, але ефективний спосіб»* [2, с. 49].

Отже, попри усі труднощі, демонструючи надзвичайні вміння долати важкі технічні проблеми та маючи обмежений бюджет, Чаєв вклався у встановлені терміни і завершив проект. Тунель був добудований у серпні 1915 року, а вже у січні

1916 року через нього був розпочатий рух паротягів. Сьогодні унікальна споруда продовжує виконувати свою інфраструктурну функцію, поєднуючи східні області України у єдину економічну систему.

Джерела та література

1. **Мошенський С. З.** Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи. London : Xlibris, 2014. 454 с.
2. **Рымкевич П. А.** Под землей и под водой (туннели и железные дороги). Москва : Государственное издательство, 1930. 244 с.
3. **Туристическая Луганщина.** Объект «Лутугинский туннель». URL: https://cxid.info/150980_turisticheskava-luganschina-obekt-lutuginskii-tunnel.html.

М. Ю. Рубан

(АТ «Укрзалізниця»;

ГО «Фонд відновлення залізничної спадщини України»),

А. В. Фомін

(Східноукраїнський національний університет

імені Володимира Даля)

Освоєння виробництва паровозів серії ФД

на Луганському паровозобудівному заводі (1925 – 1941 рр.)

У зв'язку зі зростанням промислового обороту на залізницях Радянського Союзу виникла гостра необхідність підвищити їх провізну спроможність шляхом підвищення швидкостей і особливо вантажопідйомності поїздів. Однак експлуатовані типи найбільш потужних паровозів серії Е зі зчпною масою в 80 т, які в той час становили основу вантажного локомотивного парку країни, за своїми технічними параметрами вже не розглядалися в якості перспективних. Проведений порівняльний аналіз особливостей розвитку залізничного транспорту в найбільш розвинених державах показав, що по ряду показників – вантажообігу, профілю шляху та кліматичним умовам – перспективи розвитку залізничного транспорту СРСР найбільшою мірою близькі до показників США і Канади. Найважливішою особливістю розвитку залізниць Північної Америки було вкладання рейок важкого типу вагою понад 50 кг/м, що забезпечувало зниження витрат на утримання колії і можливість використовувати локомотиви з надвисокими

осьовими навантаженнями на рейки – 23 – 33 т. Станом на 1925 р. для мережі доріг СРСР найбільш важкими були рейки типів «П-А» (38,46 кг/м) і «І-А» (43,613 кг/м), що допускали осьове навантаження до 23 т, однак їх протяжність була несуттєвою в загальній протяжності мережі. На решті ділянок залізниць СРСР допустиме осьове навантаження становило не більше 18,5 т, а найбільша вага товарних поїздів для паровозів серії Е – 1750 т. У той час в США і Канаді застосовувалось навантаження на рейки 27 – 33 т, а вага товарних поїздів сягали 7000 – 10000 т, а в окремих випадках – 15000 т.

Можливість використання на головних вантажних напрямках мережі залізниць СРСР новітніх на той період потужних вантажних паровозів американського типу 1-5-2, була вперше розглянута в 1926 р., коли приймалося рішення про виділення ресурсів на реконструкцію Луганського паровозобудівного заводу. Для проектування комплексу нових цехів на додаткових площах Луганського заводу, в СРСР були запрошені фахівці з США. Технічні умови на проектування передбачали виробництво паровозів типу (1-5-2) з навантаженням на вісь від 23 до 27 т. Планувалося, що на створення та освоєння великосерійного виробництва нового потужного товарного паровоза в СРСР буде потрібно 2 – 3 роки. Однак уже в 1927 р. цей прогноз піддався критиці внаслідок недостатніх виробничих потужностей наявних радянських паровозобудівних заводів та металургійного виробництва, що не дозволяло виробляти великогабаритне лиття, а також невизначеність в методах і термінах здійснення технічної реконструкції верхньої будови колії на головних вантажних напрямках. Жоден з радянських паровозобудівних заводів не мав досвіду проектування паровозів з осьовими навантаженнями понад 18 т. Виникла потреба переходу на рами брускової конструкції, які набули широкого поширення на американських паровозах, але в СРСР досвід їх створення був відсутній.

У 1920-х рр. радянське партійне керівництво прийняло рішення реконструювати Луганський паровозобудівний завод, з метою розвитку його виробничих потужностей до рівня найбільших американських компаній: ALCO, Baldwin та Lima. У квітні 1926 р. затверджено програму реконструкції підприємства

для виробництва надпотужних паровозів типу (1-5-2) «Texas» з осьовим навантаженням на рейки 23 – 27 т. Реконструкція заводу з новим імпортним обладнанням і закордонними фахівцями (понад 80 осіб на 1932 р.) [5, с. 227] тривала 1928–1933 рр., і вже 27 листопада 1933 р. виробництво було офіційно введено в експлуатацію. У Народному комісаріаті шляхів сполучення тривали гострі дискусії щодо майбутнього типу товарного паровоза, здатного повністю задовольнити транспортні потреби.

У 1929 р. на 16-й конференції ВКП(б) було визначено, що капіталовкладення в транспорт становитимуть 10 млрд. крб, а в промисловість планувалося інвестувати 16,4 млрд. крб. [4, с. 210]. При цьому було визнано, що темпи розвитку залізничного транспорту на тлі зростаючої його технічної оснащеності недостатні. Це призвело до критики керівництва НКШС за спробу нав'язати державі стратегію «Надмагістралізації», яка передбачала значні витрати на реконструкцію залізниць. У 1928-1929 рр. органи ОДПУ «розкрили» і припинили діяльність «контрреволюційної організації» в НКШС, яка, за їхніми словами, перешкождала реконструкції залізничного транспорту [16, с. 11]. У 1930 році було створено Технічне Бюро по реконструкції залізничного транспорту під керівництвом Г. Благонравова, яке займалося техніко-економічними розрахунками нових товарних локомотивів [16, с. 11]. До цього часу проектування нових паровозів у НКШС обмежувалося стадією ескізного проекту через відсутність виробничої бази. Проте, були вироблені технічні умови на робоче проектування паровозів типів (1-5-1) і (1-5-2), що визначили для них мінімально допустиме осьове навантаження в 23 т, при діаметрі циліндрів 700 мм, ході поршня 760 мм і діаметрі рушійних коліс в 1500 мм [16, с. 9]. При меншому осьовому навантаженні паровоз типу (1-5-2) будувати було недоцільно, оскільки він не мав би ніяких переваг в порівнянні з типом (1-5-1). Передбачалося, що при осьовому навантаженні в 23 т можливо буде експлуатувати такі паровози по рейках типу «П-А», збільшивши лише кількість шпал на 1 км шляху і замінивши піщаний баласт гравієм або щебнем [21, с. 268].

У зв'язку з тимчасовою відсутністю необхідної бази для виробництва паровозів американського типу, було запропоновано закупити рухомий склад у американських фірм, а після їх випробувань почати будівництво аналогів в СРСР. У 1930 р. НКПС замовив американським фірмам ALCO і Baldwin по 5 паровозів з навантаженням від рушійних осей на рейки 23 т за умови виконання радянських технічних вимог (навантаження на рейки, діаметр циліндрів, хід поршня, діаметр рушійних коліс) і оснащення цих паровозів усіма новітніми системами: вуглеподавачем, термосифоном, водопідігрівом та бустером з метою їх випробування в умовах мережі залізниць СРСР [21, с. 268 – 269]. Навесні 1930 р. на завершальному етапі тривалого закордонного відрядження з вивчення новітніх зарубіжних досягнень в області залізничної справи комісія НКПС на чолі з першим заступником наркома НКПС СРСР Даниїлом Сулімовим перебувала в США. Американські компанії мали відомості про тривалу реконструкцію Луганського заводу та, розраховуючи на великі і вигідні замовлення, охоче передали радянським представникам новітню технічну інформацію і конструкторську документацію [8, с. 34]. Однак, на той час вже зріло рішення про тимчасовий, вимушений перехід до помірної концепції розвитку залізничного транспорту, в рамках якої проектування локомотивів з осьовим навантаженням понад 20 т на найближче п'ятиріччя було визнано недоцільним [9, с. 33].

Конструктори розглядали різні шляхи для створення нового паровоза з підвищеними характеристиками. Один із підходів передбачав збільшення навантаження на рейки без збільшення числа колісних пар, що вимагало посилення колії. Іншим варіантом було підвищення числа колісних пар до 7-8, але збереження навантаження на рейки на рівні 20 т. Технічне завдання на альтернативне ескізне проектування швидкохідного вантажного паровоза з числом рушійних осей в одній жорсткій рамі більше п'яти передбачало граничне осьове навантаження як і для ескізного проекту паровоза ФД – 20 т. Останній підхід призвів до розробки паровоза з колісною формулою (2-7-2), що було вже зарекомендовано в практиці німецьким і американським досвідом щодо створення паровозів з шістьма рушійними осями в одній жорсткій рамі. Ця конструкція стала

рекордною за кількістю рушійних осей у світовому паровозобудуванні [21, с. 270].

Також розглядалася можливість створення зчленованого локомотива великої потужності за зразком паровозів системи Garratt, що добре зарекомендували себе на залізницях Африки і Австралії. Ця конструкція дозволяла отримати високі технічні характеристики при обмежених габаритах. Для цього було замовлено дослідний локомотив на англійському заводі Weug-Peacock (м. Манчестер), який спеціалізувався на паровозах системи Garratt. За технічним завданням передбачалося створити локомотив, здатний везти вагу масою 2500 т на підйомі зі швидкістю 15 км/год. При цьому навантаження колісної пари локомотива на рейки не мала перевищувати 20 т [21, с. 270].

Наприкінці квітня 1931 р., Технічне бюро Транспортного відділу ОДПУ розробило технічні вимоги та ескізний проект потужного швидкохідного товарного паровоза «перехідного» типу (1-5-1) з осьовим навантаженням на колію 20 т. [16, с. 11], на підставі якого 1 травня 1931 р. Технічне Бюро ОДПУ спільно з колективом конструкторів Центрального локомотиво-проектного бюро Народного комісаріату важкої промисловості під керівництвом К. Сушкіна приступив до робочого проектування на основі вивчення наданої американськими компаніями ALCO та Baldwin технічної документації [9, с. 34]. З метою зниження ваги локомотива, а також при встановлених обмеженнях по зчипній вазі і силі тяги, конструкторам необхідно було остаточно визначити конструкції деталей і вузлів майбутнього паровоза, оптимальне поєднання потужностей котла, парової машини і зчипної ваги.

У червні 1931 р. рішенням Пленуму ЦК ВКП (б) була визначена Програма подальшого технічного розвитку транспорту СРСР в «Перехідний період 1930 – 1935 рр.», яка передбачала великосерійне виробництво потужних локомотивів, вагонів вантажопідйомністю 50 – 60 т, широке впровадження автозчеплення, автогальм, автоблокування, реконструкцію верхньої будови колії, депо, станцій та інших інженерних споруд. 28 червня 1931 р. Постановою РНК СРСР вказувався тип найближчого перспективного паровоза (1-5-1) з осьовим навантаженням 20 т і терміни пуску реконструйованого

Луганського заводу – 1 жовтня 1932 р. При чому примітно, що на Луганському заводі первісно було заплановано налагодити виробництво товарних паровозів американського типу з осьовим навантаженням 23 т при завершенні розробки проектною документації до 1 серпня 1931 р., натомість для подальшого серійного будівництва паровозів типу (1-5-1) з осьовим навантаженням 20 т. передбачалось здійснити реконструкцію одного з наявних паровозобудівних підприємств протягом 1932 р. [4, с. 254 – 255].

Попри високу складність технічних завдань, робочий проект товарного паровоза (1-5-1) з осьовим навантаженням 20 т був завершений 10 серпня 1931 р. за рекордно короткий термін – 100 робочих днів. У серпні робочі креслення паровоза типу (1-5-1) були передані на Луганський паровозобудівний завод. За пропозицією однієї з ударних бригад підприємства було вирішено, як зазначалось: *«на честь одного з кращих наркомів шляхів сполучення, організатора боротьби за оновлення і реконструкцію соціалістичного транспорту, чекіста, непримиренного борця з контрреволюцією, саботажем і шкідництвом, вірного вартвого пролетарської країни, залізного Фелікса Дзержинського, назвати його ім'ям паровоз типу 1-5-1, присвоївши йому серію «ФД»* [16, с. 12]. Натомість очевидно, що вказане найменування серії паровоза було обумовлене широкою участю транспортного відділу ОДПУ в підготовці проекту паровоза. Наприкінці жовтня будівництво нового паровоза, якому було присвоєно повне позначення ФД 20-1 (20 – навантаження від рушійних осей в тонах, № 1) було завершено. Перший паровоз був обладнаний чотиривісним тендером, оскільки спеціально створюваний на Коломенському заводі шестивісний тендер не був своєчасно завершений, внаслідок чого на період випробувань було вирішено використати доопрацьований тендер від паровозів Су та Еу [16, с. 662]. Паровоз був побудований у рекордно короткий за мірками світового паровозобудування термін – 70 виробничих днів. Цьому слід завдячувати кооперації з іншими заводами: Іжорським, що постачав полотна брускових рам, Коломенським – сталеве литво, Сормовським – котельні штамповані деталі [2, с. 33].

31 жовтня 1931 р. в центрі Луганська біля саду «Імені 1-го Травня» громадськості були представлені на огляд 4 паровози: ФД 20-1 (1-5-1), Ем (0-5-0), Ов (0-4-0) та маневровий танк-паровоз Ї (0-3-0) [7, с. 57 – 58]. 4 листопада 1931 р. ФД 20-1 повів з Луганська в Москву спеціальний поїзд з робочою делегацією Луганської паровозобудівного заводу, яка відрпортувала про здачу в експлуатацію першого паровоза типу (1-5-1) серії ФД, створення якого (робоче проектування і спорудження) зайняло рекордно короткий термін – 170 днів. У жовтні 1931 р. американські паровози, які отримали позначення серій Та і Тб прибули на Пролетарський паровозоремонтний завод (м. Ленінград). Після проведення дослідних випробувань, передбачалось організувати будівництво надпотужних паровозів за американським проектом на Луганському заводі. Втім, під час експлуатації на Сталінській (Придніпровській) залізниці з'ясувалось, що навантаження колісної пари 23 т на колію виявилось надто великим для рейок типу П-А [21, с. 269], і зрештою, було вирішено перейти до серійного виробництва паровозів ФД на Луганському заводі [22].

На початку листопада 1932 р. з урахуванням деяких конструкційних змін Луганський завод випустив другий дослідний паровоз серії – ФД 20-2, укомплектований тендером типу 17 – першим шестивісним тендером в історії радянського паровозобудування [24]. Другий ФД мав відмінну арматуру котла, створену за спеціальним проектом. Розробку первісного шестивісного тендеру, обладнаного двома тривісними візками американської конструкції, здійснював паровозо-технічний відділ Луганського заводу. Головний інженер підприємства П. Тахтаулов зазначав, що в той час, коли на перший ФД був встановлений стокер (вуглеподавач) американського виготовлення, другий ФД матиме стокер, виготовлений вже в Луганську [24]. На початку 1933 р. Луганський завод випустив третій дослідний паровоз ФД 20-3, конструкція якого зазнала чергових змін. Під час будівництва дослідного паровоза ФД 20-3 в конструкторському бюро Коломенського заводу був складений проект обладнання цього паровоза водопідігрівачем поверхневого типу з метою перевірки надійності роботи в умовах низьких температур, який, однак, так і не був втілений

[16, с. 758]. Перші дослідні паровози ФД 20 були відправлені в депо Лиман, яке стало дослідно-експериментальною базою з накопичення досвіду інтенсивного використання нового локомотива [10].

У 1932 році до Пролетарського заводу у Ленінграді надійшов дослідний паровоз системи Garratt, побудований на заводі Veueg-Reasock. Випробування цього паровоза відбувалися у лютому – березні 1933 р. Хоча система Garratt мала потенціал збільшити потужність паровозів і зберігати навантаження на колісні пари у необхідних межах, виявилось, що такі паровози витрачали більше палива і мали ряд конструкційних недоліків. Основними проблемами були довжина паровоза, яка не влаштувала існуючі будівлі депо та поворотні кола, а також складнощі з теплообміном через довгі паропроводи та швидке зношування опор рами котла. У підсумку, було вирішено відмовитися від ідеї застосування системи Garratt у радянському паровозобудуванні [21, с. 270 – 271].

У серпні 1933 р. на Луганському заводі розпочалось серійне виробництво паровозів ФД, і до кінця року було випущено 20 паровозів (№ 4 – 23). Паровози настановної партії також зазнали конструкційних змін з метою зменшення шкідливого впливу на колію, а також для поліпшення динамічних характеристик. У січні 1934 р. завод випустив паровоз ФД 20-24, виготовлення якого було приурочене до XVII з'їзду ВКП (б), а безпосередньо під час проходження самого з'їзду – ювілейний ФД 20-25. На XVII з'їзді КПРС було визначено, що *«Потужний паровоз ФД повинен стати, у 2-му п'ятилітті, основною одиницею товарного паровозного парку»* [4, с. 289]. На Луганський завод надійшло завдання поставити до кінця 1937 р. на залізниці СРСР 2400 паровозів серії ФД. У тому ж році завод побудував 225 паровозів ФД 20 (№ 25 – 250) [6, с. 289]. 1 лютого 1934 р. у результаті розукрупнення мережі залізниць СРСР була відновлена Донецька залізниця. 14 березня 1934 р. у першому номері газети «Железнодорожник Донбасса» була опублікована Постанова РНК СРСР та ЦК ВКП (б) «О работе Донецкой железной дороги», відповідно до якого передбачалось забезпечити будівництво в дві черги першого в СРСР депо для паровозів серії ФД в Лимані із закінченням першої черги не

пізніше 1 жовтня 1934 р., другої – 1935 р., а також прирівняти машиністів на паровозах ФД до машиністів швидкісних та кур'єрських поїздів [4, с. 293].

У 1935 р. до Луганська була направлена група інженерів з Центрального локомотивного проектного бюро, які отримали завдання передати технічну документацію заводу та надати допомогу в освоєнні серійного виробництва паровозів ФД. Протягом цього року завод випустив 520 паровозів ФД 20 (номери 251-771) [6, с. 389]. Порівняно з попередніми моделями, локомотиви цієї партії включали в себе деякі інновації, зокрема, вперше в радянському паровозобудуванні на деяких паровозах були встановлені димовідбійники [21, с. 274].

Згідно з наказом № 1040 від 7 вересня 1935 р. Наркома важкої промисловості Г. Орджонікідзе, значна частина спеціалістів Центрального локомотивного проектного бюро була включена до складу паровозотехнічного відділу Луганського заводу. Серед новоприбулих інженерів виявилось багато талановитих, видатних конструкторів, зокрема: М. Максимов, Д. Львов, Г. Жилін, П. Сорока та інші. Наприкінці 1935 р. паровозотехнічний відділ був реорганізований у конструкторський, який очолив Микола Максимов. Новостворений відділ нараховував до 120 співробітників. Це сприяло подальшим конструкційним змінам, що розроблялись безпосередньо на місці виробництва [2, с. 35].

У 1936 р. колективом Луганського заводу було досягнуто найвищий річний темп виробництва паровозів серії ФД – 664 одиниці (номери 772 – 1435) [6, с. 389]. Було також побудовано декілька унікальних експериментальних паровозів ФД, які призначалися для передових машиністів-новаторів. На цих локомотивах використовувались нові, ще не запроваджені у серійне виробництво вузли. 26 березня 1936 р. ювілейний локомотив ФД 20-835, п'ятитисячний за номером котла, був урочисто переданий молодіжній паровозній бригаді легендарного машиніста П. Кривоноса [20]. 2 квітня 1936 р. П. Кривонос довів середньодобовий пробіг паровоза ФД 20-835 до 940 км та взяв зобов'язання – 1055 км [13]. 17 червня 1936 р. ювілейний паровоз ФД 20-1000 був урочисто переданий легендарному тульському машиністу Олександру Огневу [25]. У

серпні 1937 р. Ворошиловградський завод випустив 1500-й паровоз серії ФД, який надійшов у депо Красний Лиман Донецької залізниці [21, с. 275], а вже у 1938 р. на Всесвітній виставці в Парижі Ворошиловградський завод був відзначений Великою золотою медаллю та Дипломом виставки [7, с. 70]. Ці успіхи стали можливими завдяки впровадженню численних інновацій та поліпшень у конструкції паровозів ФД в другій половині 1930-х років, таких як цільнозварний котел, нові системи гальмування та інші поліпшення, що покращили ефективність та надійність цих паровозів [2, с. 37].

У середині 1940 р. Ворошиловградський завод перейшов на серійне виробництво паровозів ФД, обладнаних широкотрубними пароперегрівачами типу Л40 системи Чусова. Для відмінності паровозів з широкотрубними пароперегрівачами було впроваджене позначення ФД 21 [21, с. 274]. Серед інших конструкційних відмінностей застосувались валики в ресорному підвішуванні в шарнірах замість призм. У цьому ж році завод випустив ювілейний ФД 21-3000, який урочисто передали легендарному новосибірському машиністу Миколі Луніну – ініціатору нової методики експлуатації локомотивів, відповідно до якої, завдяки збільшенню обсягу ремонтних робіт, виконуваних силами локомотивної бригади, знижувався час простою та підвищувалась якість ремонту паровоза [23, с. 161].

У 1941 р. завод продовжував розробку дослідних паровозів, зокрема з використанням пиловугільного опалення та конденсацією пари. Деякі паровози були оснащені турбонасосами та змішувачами для підігріву води в баку тендера теплом відпрацьованої пари. Виробництво паровозів ФД всіх різновидів здійснювалось на Ворошиловградському заводі до липня 1941 р. З початком Німецько-радянської війни, у відповідності до мобілізаційного плану, підприємство припинило випуск паровозів та перейшло до освоєння виробництва військової продукції. У жовтні 1941 р. почалась евакуація підприємства, для організації якої до м. Омська був командирований головний конструктор заводу П. Сорока. До листопада 1941 р. все основне обладнання підприємства було переміщено на нову виробничу базу в глибокому тилу в Омську [2, с. 48]. У наслідок військових дій, чотири незавершених

паровози ФД у 1942 р. були відправлені на добудову на Улан-Уденський паровозобудівний завод [2, с. 275]. Усього протягом 1931 – 1942 рр. було побудовано 2965 паровозів серії ФД 20 та 286 – серії ФД 21 [21, с. 275].

Отже, бурхливе зростання радянської промисловості, здійснюване на тлі виконання першого п'ятилітнього плану економічного розвитку СРСР, обумовило гостру потребу підвищення провізної здатності мережі залізниць країни. В ході тривалої дискусії щодо формування стратегії оновлення товарного паровозного парку були сформовані три основні вимоги до проекту майбутнього локомотиву: максимальне використання наявної залізничної мережі без докорінної реконструкції колії, застосування гвинтового зчеплення, підвищення швидкості та ваги товарних поїздів. Завдяки масштабній реконструкції виробничої бази та детальній рецепції конструкторського досвіду провідних американських паровозобудівних компаній, колективу Луганського паровозобудівного заводу вдалося в максимально стислі терміни не тільки налагодити виробництво надпотужних паровозів серії ФД, але й здійснити розробку та будівництво низки унікальних дослідних зразків альтернативних проектів товарних локомотивів на паровій тязі. Зрештою, постановою XVII з'їзду ВКП(б) (1934 р.) саме паровоз серії ФД був визначений основною одиницею товарного паровозного парку країни. Упродовж 1933 – 1940 рр. на залізниці України надійшли 3003 паровозів ФД, що склало 43,9% загального парку товарних паровозів на території республіки [18, с. 322]. Станом на 1 квітня 1935 р. лише на Придніпровській залізниці з 43 надпотужних паровозів – 32 були серії ФД. Паровоз ФД був першим радянським паровозом з конструкційним осьовим навантаженням 20 т і зчіпною вагою 104 т – найвищий показник серед усіх серійних радянських паровозів. Локомотиви Луганського заводу були відзначені на всесвітній виставці 1938 р., що доводить їх науково-технологічну актуальність та якість виробництва. Зрештою, обставини виробництва та експлуатації паровозів серії ФД становлять унікальну сторінку історії світового транспортного машинобудування, а збереження останніх зразків легендарних пам'яток вітчизняного паровозобудування має бути

пріоритетним завданням ревіталізації залізничної спадщини України.

Джерела та література

1. «ФД» 20-835. *Ворошиловградская правда* (Ворошиловград). 1936. 12 марта № 59 (6218). С. 3.
2. Буянов А. Ф. Творцы новой техники. Луганск: Книжковый світ, 2005. 288 с.
3. Жданов Г. Верность традициям. Очерк истории Ворошиловградского ордена Ленина и ордена Октябрьской революции тепловозостроительного завода им. Октябрьской революции. М. : Мысль, 1981. 200 с.
4. **Железнодорожный** транспорт СССР в документах Коммунистической партии и Советского правительства. 1917 – 1957 гг. / Сост. А. Напорко. М.: Трансжелдориздат, 1957. 384 с.
5. **Климов А.** Продовольче забезпечення робітників промисловості Донбасу у 1928 – 1935 рр. *Краєзнавство*. 2010. № 1 – 2. С. 225 – 232.
6. **Луганские** локомотивы : Люди. Годы. Факты. Луганск : б.и., 1996. 407 с.
7. **Люди. Годы. Факты.** ОАО «ХК» Лугансктепловоз» / Сост. Цыганков-Серебряков Ю.В.; редкол. : Быкадоров В. П., Басов Г. Г., Найш Н. М. Луганск : б. и., 2006. 479 с.
8. **Макаров Л. Л.** В поисках мощности. Американские паровозы паровоз Т. *Локотранс*. 2006. № 6 (116). С. 32 – 37.
9. **Макаров Л. Л.** В поисках мощности. Зарождение ФД. *Локотранс*. 2006. № 7 (117). С. 32 – 37.
10. **Мейерович Е.** Депо «ФД». *Ворошиловградская правда* (Ворошиловград). 1936. 18 июня № 139 (6298). С. 4.
11. **Мокршицкий Е. И.** История паровозостроения СССР (1846 – 1940 гг.). М. : Государственное транспортное железнодорожное издательство, 1941. 260 с.
12. **Новый** паровоз. *Ворошиловградская правда* (Ворошиловград). 1938. 4 июня № 127 (6885). С. 3.
13. **Новый** рекорд Петра Кривоноса на паровозе 20-835. *Ворошиловградская правда* (Ворошиловград). 1936. 1 апреля № 77 (6236). С. 1.
14. **Об антигосударственной** линии в работе института реконструкции тяги. *Железнодорожник Донбасса* (Артемовск). 1936. 12 января № 10 (422). С. 3.
15. **Паровоз** ФД с передним управлением. *Ворошиловградская правда* (Ворошиловград). 1938. 18 августа № 141 (6949). С. 3.
16. **Паровоз** Феликс Дзержинский. Расчеты, конструирование, основные моменты постройки и испытания товарных паровозов типа 1-5-1 серии ФД

/Под отв. ред. Д. Е. Богданова, И. А. Грача, Н. А. Максимова. М. : Издание редбюро локомотивопроекта, 1934. 940 с. **17. Перелік** об'єктів історичної залізничної спадщини України (рухомий склад інфраструктура), що підлягають збереженню. К. : б.и., 2017. 170 с. **18. Правдин Л.** Второй в мире. *Ворошиловградская правда* (Ворошиловград). 1936. 18 июня № 139 (6298). С. 3. **19. Прилуцький В.** Модернізація транспорту радянської України у міжвоєнний період (1921 – 1938 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2005. Вип. 13. С. 313 – 342. **20. Пятитысячный** паровоз «ФД» передан орденоносцу Петру Кривоносу. *Железнодорожник Донбасса* (Артемовск). 1936. 17 марта №71 (492). С. 1. **21. Раков В. А.** Локомотивы отечественных железных дорог (1845 – 1955 гг.). М. : Транспорт, 1995. 564 с. **22. Російський** державний архів соціально-політичної історії. Ф. 17. Оп. 3. Спр. 882. Арк. 16 – 17. **23. Стальные** пути Донбасса / Под ред. В. В. Приклонского. Донецк, 1970. 336 с. **24. Тахтаулов П. І.** Є всі можливості для своєчасного збудування другого «ФД». *Луганська правда* (Луганськ). 1932. 4 липня № 147 (5147). С. 3. **25. Тысячный** поставлен на покраску. *Ворошиловградская правда* (Ворошиловград). 1936. 15 июня № 136 (6295). С. 3.

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ РОЗВІДКИ ІНШИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

М. С. Боднарюк

(Глибоцький професійний ліцей)

Право на повстання: Татарбунари, 1924

Одним із невід'ємних прав, яке визнається в усіх демократичних країнах, є право на повстання. Повстання проти влади, яка порушує принцип народного суверенітету, нехтує інтересами і потребами народу. Яскравими прикладами реалізації цього права за доби незалежності України є повстання 2004–2005 і 2013–2014 років. Але то, кажучи словами Дмитра Дорошенка, наше «недавнє-минуле». А Україну з давніх-давен населяли надзвичайно волелюбні люди, із загостреним почуттям справедливості. Це зовсім не перебільшення. Бо цього річ минає 1006 років від першого зафіксованого у джерелах, і до того ж успішного, народного повстання в Києві та в інших містах Русі [7] і 100 років з моменту повстання селян у с. Татарбунари, що на Одещині.

Актуальність обраної теми полягає у висвітленні маловідомих подій повстання, 100-річчя якого буде відзначатися у 2024 році: соціальний, економічний та етнічний гніт румун вилився у масовий супротив українських селян.

До 1918 року Татарбунари ніколи не були територією Румунії, яка і сама з'явилася в якості незалежної держави по рішенню Берлінського конгресу в 1878 році. У 1918 році Румунія, при підтримці країн Антанти, приєднала до себе територію Бессарабії. Почалися довгі роки окупації та грабіжницька політика, які озлобили народ, змушуючи підніматися на боротьбу за свої права [2, с. 437].

Сьогодні актуальним є вивчення й популяризація національної та регіональної історико-культурної спадщини, збереження національної ідентичності на півдні Одещини, що несуть радянські міфи й стереотипи, наративи про які й далі поширюються серед населення. Одним із таких є радянське тлумачення подій, пов'язаних із так званим «Татарбунарським повстанням». Неупереджене вивчення цієї події на основі архівних матеріалів, широке фахове та громадське обговорення

із залученням істориків з інших країн (зокрема, Республіки Молдова та Румунії) створять умови для подолання радянських міфів, які й досі підживлюють антиукраїнські настрої серед населення.

Як відомо, по завершенні Першої світової війни західноукраїнські землі, остаточно втративши свою державність, на початку 1920-х років опинилися у складі СРСР, Польщі, Чехословаччини та Румунії [1].

Румунія змогла сповна скористатися перипетіями війн, що тривали на українських землях. Як союзники Антант, румуни отримали можливість узаконити з переможцями всі свої територіальні надбання. Під час польсько-української війни 1918–1919 років, Румунія загарбала землі Північної Буковини. У 1920 році країни Антант підписали з Румунією Бессарабський протокол, за яким визнали приєднання Південної Бессарабії. У цих регіонах проживав приблизно мільйон українців.

Українські землі у складі Румунії не мали самоврядування, власного автономного устрою. Режим був жорстокішим, ніж у Польщі: до 1928 року на цих територіях тривав військовий стан.

Крім того, на території корінної Румунії, головним чином у Бухаресті, опинилися політичні емігранти з України; їх основу становили колишні старшини і вояки Другої Запорізької бригади Армії УНР, які восени 1920 року перейшли Дністер. До міст Румунії наплинуло також певне число українців з Буковини і Бессарабії, переважно учителі й службовці.

Колоніальна експлуатація румунської влади щодо українських земель вела до деградації господарства. На Буковині за 1922–1929 роках було закрито 85 підприємств і майстерень. Окупанти демонтували і вивезли в Румунію обладнання Аккерманських трамвайних майстерень та прядильної фабрики, Ізмаїльського та Ренійського портів [2, с. 437].

Поряд з економічним тягарем, населення Буковини та Бессарабії відчувало ще й національний гніт. Державною політикою Румунії стала «румунізація» по відношенню до не романських народів, зокрема українців, росіян. Так, наприклад, Чернівецький університет було переведено на румунську мову викладання (до 1918 року викладання здійснювалося німецькою, а на окремих кафедрах також українською і румунською). У

1919 році населені пункти Буковини з нерумунськими назвами було перейменовано відповідно до норм румунської мови. Розпочалася румунізація початкової й середньої освіти. Відповідно до закону про шкільництво українців розглядали як *«румунів за походженням, що забули рідну мову»*.

Запроваджена румунським урядом щодо національних меншин політика культурної асиміляції створила благодатний ґрунт для поширення серед українців націоналістичних та комуністичних ідей [4].

Південна Бессарабія була більш сприйнятливою до комуністичних ідей. Натомість Північна Буковина надавала перевагу націоналістичним ідеям. Тут поширила свої перші осередки Організація Українських Націоналістів (ОУН). Через переслідування румунської влади вона вимушена була перейти в підпілля.

З початку румунської окупації Буковини в 1918 році Москва категорично вимагала повернення цих земель. Радянська влада спиралася на підтримку російських громадян, які не бажали ставати підданими румунського короля. Протягом двох місяців на території області йшли бої. У січні 1919-го року на півночі Бессарабії спалахнуло Хотинське повстання, в травні того ж року – повстання в Бендерах. Вони були придушені, тисячі їх учасників і просто мирних жителів були розстріляні, ще більше піддані тортурам. Але бойові селянські організації збереглися і діяли.

У першій половині 1920-х років робилися спроби організації збройного повстання на цих землях. На територію Румунії в межах дій радянських спецслужб («активної розвідки») на територію Бессарабії закидали озброєні загони, переправляли зброю для бессарабських комуністів.

А вже восени 1924 року бессарабські комуністи зробили спробу використати глибоке невдоволення багатонаціонального населення Придунайського краю економічною та національною політикою влади [4].

Умови, в яких існувала південна Бессарабія, звісно, призвели до зростання радикалізму серед населення. В південних повітах під керівництвом комуністів ще на початку 1920 року почали створюватися революційні комітети. В серпні 1921 року в

Татарбунарах почав діяти революційний комітет, згодом аналогічні організації з'явилися в селах Шабо, Нерушай, Михайлівка [6].

Для загального керівництва революційним рухом був створений Південно-Бессарабський партійний революційний комітет, який постійно підтримував зв'язок з Комінтерном. У 1924 році в Татарбунарах був організований підпільний революційний комітет в склад якого увійшли: А. Ключников, І. Батищев, Н. Шишман, Л. Цуркан, І. Бежан, П. Коваленко, Н. Лісовий. Влітку 1924 року А. Ключников розпочав планомірну підготовку півдня Бессарабії до повстання. Особливу увагу приділяли військовому забезпеченню, цим займався Іосіф Поляков, бувший рибалка із Вилкове. Під його керівництвом відбувалась заготівля зброї, створювались бойові п'ятірки [6].

Безпосереднім приводом до виступу в селі Михайлівка послужило вбивство жандармами одного із місцевих жителів – Ткаченка. Звістка про це викликала обурення і гнів селян. В ніч з 10 на 11 вересня 1924 року близько 50–60 михайлівців напали на примарію, що було не заплановано. Бажаючи не допустити поширення повстання, Румунія розпочала стягувати туди військові загони та розпочала терор проти селян. Тому керівництво Південревкому на чолі з А. Ключниковим змушене було вжити термінованих заходів щодо початку повстання.

14 вересня 1924 року в Татарбунарах на квартирі І. Батищева – одного з членів ревкому – була скликана нарада керівників революційних організацій сіл розташованих поблизу Татарбунарів, на якій прийнято рішення про початок повстання. А 15 вересня був затверджений план повстання безпосередньо в Татарбунарах. В ході організації зв'язку між селами, не вдалося налагодити з тими селами де розташовувалися румунські війська. Виступ був призначений на ранок 16 вересня. Після нетривалої боротьби всі адміністративні установи румунських властей були захоплені, влада в Татарбунарах повністю перейшла до рук повсталих. Гасла повстання: *«Земля і фабрики трудящим»*, *«Геть соціальний і національний гніт»*, *«Хай живе Радянська Бессарабія»* та *«За возз'єднання з Радянською Батьківщиною»*. Народ радів. *«Скрізь панував небувалий ентузіазм, – свідчив учасник повстання Іван Чора, – люди вітали один одного з*

перемогою. У людей похилого віку від радості з'явилися сльози на очах. Малюки бігали по вулицях співаючи «Уже жандармів у нас не буде, будуть російські більшовики!»». Все містечко протягом години прикрасилося червоними прапорами [5].

Учасниками повстання в основній масі були селяни, поряд з ними ремісники, дрібні службовці, революційно налаштована інтелігенція. За національним складом українці, росіяни, молдавани, болгари, гагаузи.

17 вересня повстання охопило майже весь південь Бессарабії. Піднялося понад 6 тисяч осіб із сіл Чишма, Акмангіт, Нерушай, Михайлівка, Галілешти і ін. Повстанці (молдавани, українці, росіяни, болгари, гагаузи та ін.) Створювали органи Радянської влади – ревкоми, організовували загони народної міліції і Червоної Гвардії. Повстанці вели боротьбу за створення Молдавської радянської республіки. Повстання не підтримали молдавські поселенці і німецькі колоністи [9].

Для локалізації, а потім знищення повстання, влада Румунії застосувала значні сили. Так, румунський флот вже при першій звістці про повстання в Татарбунарах висадив в містах Кілія, Ізмаїл та Вилкове десанти загальною чисельністю 5000 багнетів, цілу стрілецьку дивізію. «Моряки» провели в містах облави, чоловіків, здатних носити зброю, зігнали на баржі і плоти і взяли під варту. У селищі Переправа карателі захопили запаси зброї, спорядження, кулеметів, вибухівки, гранат, бомб, мін для мінування залізниць. За списками, складеними заздалегідь, політична поліція провела в містах і селах півдня Бессарабії масові арешти «підозрілих» осіб [3].

Проти повсталих були кинуті багаторазово переважаючі сили: 10 полків піхоти, артилерії і кавалерії. Особливо запеклі бої біля Чишми, повстанці змушені були залишити її і відійти до Татарбунарів. В ніч з 17 на 18 вересня 1924 року центр повстання – Татарбунари – був повністю оточений румунськими підрозділами армії, жандармерії та німецьких колоністів.

На світанку 18 вересня повстанці, побачивши безвихідь власного становища, пішли на прорив і близько 100 осіб на чолі з А. Ключніковим прорвались у південному напрямку. Решта залишилась і була придушена того ж дня. А. Ключніков з

повстанцями захопив с. Ескіполос, а також зміг з боями захопити с. Нерушай (де знаходився склад зброї).

19 вересня румунські війська штурмом взяли Татарбунари – центр повстання, застосувавши артобстріл хімічними снарядами. Татарбунарці протрималися три дні, потім були розгромлені. Загибло понад 3 тисячі осіб. Ще чотири дні армії знадобилося, щоб придушити осередки опору в інших місцях. Протягом 20–24 вересня 1924 року були знищені останні залишки повстанців.

Розправа над повсталими була звірячою. За твердженням Г. Тетереску (румунський державний і політичний діяч), в боях загинуло понад 3000 повстанців, ще 489 були заарештовані [10]. На ділі переважна більшість жертв склали полонені і просто селяни, схоплені в зоні повстання і вбиті без слідства і суду.

Попереднє слідство над ними розпочалося в жовтні 1924 року в Татарбунарах, Акмангіті, Вилкове, Акерман і згодом продовжилось в кишинівській в'язниці. Загибло близько 100 осіб, щодо арештантів застосовувалися жорстокі побої, не надавалась ніяка медична допомога. Процес, який ніяк не можна назвати пошуком правди, закінчився у травні 1925 року. За обвинувачуванням висновком до суду було притягнуто 500 осіб, з яких 68 судили заочно. Згодом їх лишилося 489. Докази вдалося зібрати лише на 348. Решту (141) звільнили за відсутності доказів [1].

Події Татарбунарського повстання відіграли видатну роль, бо продемонстрували непохитну волю бессарабських селян та робітників звільнитися від окупаційного режиму Румунії. Зокрема показали, що багатонаціональне населення Бессарабії здатне об'єднатися та захищати свої права в протистоянні з окупантом.

Джерела та література

1. Адамович В. А. Татарбунари, Татарбунарський район, Одеська область. *Історія міст і сіл Української РСР*, 15 жовтня 2016. URL: <https://ukrssi.com.ua/odeska/tatarbunarskiv/tatarbunari-tatarbunarskiv-ravon-odeska-oblast>.
2. Бойко О. Д. Історія України: посібник. 2-ге вид., допов. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. С. 437–439.
3. Центральна бібліотека («КЗ» Публічна бібліотека Татарбунарської міської ради). URL:

http://www.tatarbunary-cbs.edukit.od.ua/zahodi_biblioteki/mij_kraj-chastina_ukraini/. 4. Західноукраїнські землі в міжвоєнний період у складі Румунії. URL: <http://surl.li/okset>. 5. Джумыга Е. Татарбунарское восстание 1924 года – бунт, который всколыхнул мир. URL: <https://topor.od.ua/tatarbunarskoe-vostranie-1924-goda-v-bunt-kotory-vskolhnul-mir/>. 6. Татарбунарський районний історико-краєзнавчий музей. URL: <https://tat-muzey.at.ua/>. 7. Мураєв В. Право на повстання: Тисячолітня традиція. Український інтерес, 21 листопада 2021. URL: <https://uain.press/articles/880549-880549>. 8. Реабілітовані історією. Чернівецька область. Книга 1 / Обл. ред. кол.: В. І. Павлюк (голова редкол.), І. П. Фостій (заст. голови редкол.), О. П. Терен (секретар редкол.) та ін. Чернівці, 2007. С. 28. 9. Светличний А. 90 лет со дня Татарбунарского восстания. URL: <https://bessarabiainform.com/2014/09/90-let-so-dnva-tatarbunarskogo-vostraniva/>. 10. Шорников П. Бессарабский фронт (1918 – 1940). *Istoria și filologia moldovenească*. URL: <https://terramoldaviae.wordpress.com/category/бессарабский-фронт/>.

М. В. Бривко

(НІМЗ «Биківнянські могили»)

Життя та трагічна доля Олександра Цюпака

У сучасному історичному дискурсі однією з важливих і складних тем є тема політичних репресій. З кожним новим днем все більших обертів набувають праці, що розкривають трагічну долю репресованого, переважно доби Великого терору. До цієї тенденції відноситься і персоналізація Биківнянського мартиролога. А від так розкриття нового ім'я, вивчення людської долі, є важливою не тільки у контексті вивчення теми політичних репресій в цілому, а й і збереженні історичної пам'яті про кожного, хто був репресований сталінським режимом. Серед таких імен, можна згадати ім'я голови виконкому Тульчинської районної ради, колишнього голову Вінницької міської ради та Старобільського окрвиконкому – Олександра Порфіровича Цюпака, постать якого зараз в певній мірі є контроверсійною з огляду на той час.

Не можна не зазначити, що, попри велику частину наукових праць присвячених темі політичних репресій (С. Білокінь, Ю. Шаповал, З. Ліхолобова, Р. Подкур та інші), і ще більшої кількості біографічних праць присвячених як репресованим, так і в цілому радянським діячам, українські науковці до сьогодні не торкалися постаті Олександра Порфировича Цюпака, зокрема і під час процесу вивчення політичних репресій 1937-1938 років. А від так вивчення його архівно-кримінальної справи і в цілому усього його життя дає можливість ще ширше розкрити усю злочинність сталінського режиму.

Народився Олександр Порфирович Цюпак 16 липня 1896 року у містечку Зінькові Зіньковського району Полтавської області у родині робітника місцевого цукрового заводу. Та вже в одинадцяти річному віці стає сиротою і мешкає у своїй двоюрідній сестрі, яка і допомогла юнаку у 1908 році успішно закінчити початкову приходську трирічну школу. Водночас увесь цей час Олександр заробляв собі на життя.

З початком Першої світової війни, він бере участь у боях у складі 14-го Фінляндського стрілкового полку, та після подій 1917 року, повертається до рідного міста на Полтавщині, де обирається головою Зіньковської Ради депутатів [1, арк. 82], хоча і не на тривалий час, що пов'язано з бурхливими подіями того часу в Україні.

У подальшому Олександра Цюпака доля кидає на Донбас, який відіграє значне місце у житті молодого парубка. У 1921 році він працює на керівній посаді у м. Бахмут, а з листопада того ж року стає головою Старобільського революційного комітету, надалі – головою Старобільського окружного виконавчого комітету [1, арк. 162].

Під час роботи в Старобільську Олександра Цюпака вперше обирають делегатом VI Всеукраїнського з'їзду Рад (14-17.12.1921), на VII Всеукраїнському з'їзді Рад (10-14.12.1922) – до складу Всеукраїнського центрального виконавчого комітету та делегатом I Всесоюзного з'їзду Рад (грудень 1922).

Та для розуміння як постаті О. Цюпака, так і в цілому атмосфери тієї епохи, а особливо партійно-державного апарату,

слід акцентувати увагу на листі колишнього начальника адмінвідділа Старобільського округу Пашина до голови ВУЦВК Г. І. Петровського та Політбюро ЦК КП(б)У влітку 1925 року, в якому вказувалося, що «... вам відомий колишній голова окрвиконкому т. Цюпак, який на честь свого від'їзду влаштував бенкет, де перетилися до такого стану, що міліція була змушена розносити усіх відповідальних працівників округу та районних представників по квартирах, частина з них валялася по тротуарах та була підібрана сторонньою публікою. Розмови велись приблизно біля місяця, поки не дійшло до губернського парткому, але й там затихло, тому що треба було б віддати під суд усіх працівників. [...] Від такої дискредитації представникам влади немає проходу від населення. В той час, коли, як вам відомо, у Старобільській окрузі є люди, пухлі від голоду, які кажуть про те, що ми голодуємо, а вони п'ють. ...» [2, арк. 195зв., 196]. На «п'янство на місці роботи» вказує і Нілов Ісаак Лейбович (1904 р.н., директор неповної середньої школи м. Вінниця) під час допиту 17 жовтня 1937 року [1, арк. 61зв.].

У той же час, чи відображає цей факт дійсність чи не є звичайним наклепом? На наш погляд, окремі наведені факти і цифри у цьому листі є доволі правдивими, проте в цілому в листі спостерігається велика частка спроби нашкодити людині, звинувачуючи її у зловживанні владою. За розповідями дружини Олександра Порфировича – Ольги Гнатівни – її чоловік зовсім не пив, а у колі друзів наливав собі мінеральну воду для підтримки компанії [3]. Окрім того, сама ця інформація про пияцтво не була взята до уваги владою, бо вже у 1925 році Олександр Цюпак стає заступником голови Луганського окружного виконавчого комітету, а у листопаді 1925 року т.в.о. голови Луганської окружної ради до 1927 року.

У подальшому Олександр Порфирович посідає різні посади у регіонах України, зокрема у 1928 році стає завідуючим секретаріату Президіуму ВУЦВК, а у січні 1935 – липні 1936 року стає головою Вінницької міської ради, з серпня 1936 року і до дня свого арешту 23 серпня 1937 року є головою Тульчинського районного виконавчого комітету та керує будівництвом укріпрайонів.

Звинувачений Олександр Цюпак органами НКВС у тому, що був учасником антирадянської української націоналістичної організації, у проведенні контрреволюційної та шкідницької діяльності, а саме за статтями 54-2 та 54-11 Карного кодексу УРСР.

Під час обшуку працівники НКВС у Олександра Порфировича, окрім особистих документів та різної переписки, вилучили, зокрема, револьвер системи Браунінг, гвинтівку та близько 20 книжок.

Під час слідства, на допиті 7 вересня 1937 року, який є другим допитом, що зберігається у його архівно-кримінальній справі, Олександр Цюпак визнає участь в українській антирадянській націоналістичній організації починаючи з 1933 року, де повинен був здійснювати вербовку нових членів та об'єднувати українських націоналістів для збройної боротьби з радянською владою [1, арк. 25–26].

На допиті від 23 вересня 1937 року ці звинувачення заарештований знову визнає, уточнюючи, що метою організації було *«змінити існуючий державний устрій в Україні. [...] встановлення «самостійної» української буржуазної країни»* [1, арк. 27]. А здійснення цієї мети відбувалось би через *«насадження націоналістичних кадрів на всіх ланках радянського апарату, особливо на низах, дискредитація радянського устрою в очах населення»* [1, арк. 28].

Водночас під час слідства акцент робився на зв'язках О. Цюпака з іншими радянськими керівниками, не оминаючи так звану *«шкідницьку діяльність»* заарештованого. Так, під час допиту Олександр Порфирович вказував, що спільно з головою Тульчинського районного виконавчого комітету *«насаджували ворожі елементи в сільрадах, які дискредитували органи радянської влади»*, а також вислав комісію ЦВК, яка виявила низку недоліків, зокрема *«переобкладення, незаконні вилучення та присвоєння майна неплатників, знуцання з колгоспників»* [1, арк. 38].

Підводячи підсумок у справі, слідчі Управління НКВС у Вінницькій області у заключенні від 24 жовтня 1937 року звинуватили Олександра Порфировича Цюпака у тому, що він *«був активним учасником української націоналістичної*

терористичної організації, за завданням якої здійснював шкідництво у галузі комунального будівництва і сільського господарства, [...] займався вербовкою [...] інших осіб і керував їх роботою», чим і здійснив злочин за статтями 54-7, 54-8 та 54-11 Карного кодексу УРСР [1, арк. 74].

І хоча цей документ склався у Вінниці, на той час заарештований Цюпак знаходився у Київській в'язниці. 26 жовтня 1937 року відбувалося закрите судове засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР на чолі із диввоєнюрисом Олександром Орловим, на якому був винесено рішення про засудження заарештованого Олександра Цюпака до вищої міри – розстрілу [1, арк. 79], який був здійснений 27 жовтня 1937 року у тюремних підвалах Жовтневого палацу. Імовірним місцем поховання є спецділянка НКВС у Биківнянському лісі.

Лише завдяки клопотанням дружини Олександра Порфировича – Ольги Гнатівни Цюпак – 25 липня 1957 року Військова Колегія Верховного суду СРСР скасувала вирок 1937 року і повністю реабілітувала Олександра Цюпака.

Джерела та література

1. Державний архів Вінницької області. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 6418. 2. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2100. 3. Спогади Юрія Олександровича Цюпака.

О. Ю. Врацьких

(ВСП «Старобільський фаховий коледж
ДЗ »Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка«»)

Врятувати від забуття

Декілька років тому мене запросили виступити на конференції в Полтавському краєзнавчому музеї, яка була проведена громадською організацією «Пушкарівській Яр» з метою доведення неможливості планування житлової забудови на території колишніх артскладів та прилеглої зони парку «Скорботної матері». «Пушкарівській Яр» – загальна назва території, обмеженої вулицями Пушкарівська, Остапа Вишні, Олеся Гончара та Симона Петлюри. Ця територія є місцем масових страт мирного населення та військовополонених,

розстріляних під час нацистської окупації м. Полтави у Другій світовій війні, місцем поховання жертв політичних репресій 1930-х років та територією старого міського кладовища XIX–XX ст.

Раніше я вивчала архівні документи, спілкувалася з дослідниками, відвідувала разом із учнями ці місця, коли ми досліджували маловідомі сторінки життя м. Полтави під час тимчасової нацистської окупації 1941–1943 рр. Голова ГО «Пушкарівській Яр» Олександра Супряженко з метою зробити ці місця пам'ятними для майбутніх поколінь, попросила надати архівні матеріали і допомогти у написанні історичної довідки для затвердження цієї території як об'єкта історико-культурної спадщини.

Вважаю, що сьогодні нам треба глибше зрозуміти і відчутти, що довелося пережити нашим землякам в той складний період окупації міста. Тому я намагатимуся в цій статті викласти факти знущань й знищення мирних жителів і радянських військовополонених, показати, в яких умовах приниження та болю жили в той час полтавці. Важко повірити, що в наш час ми всі переживаємо таку війну, таку агресію саме з боку тієї країни, яка воювала проти нацизму, в армії якої були разом воїни різних національностей колишнього СРСР.

Поруч із будинком, у якому я мешкаю по вул. Пушкарівській у Полтаві, був великий тир. Коли прийшли німці, то переобладнали його під траншею для розстріляних людей. Спочатку німці оголосили, щоб люди єврейської національності зібралися на цьому місті разом із цінними речами з метою переселення. Люди почали збиратися у вказаному місці, біля шлагбауму. І навіть ті полтавці, хто прийшов провести від'їжджаючих, але перейшли за шлагбаум, назавжди залишилися на тому боці. Їх вели по вул. Пушкарівській до колишнього тиру, роздягали та розстрілювали. Біля траншеї стояв невеличкий будинок, у якому знаходився кулемет. З іншого боку траншеї стояли роздягнені люди. Грудних дітей скидали в яму живими, а старшим змащували губи і під носом отрутною рідиною [1, с. 17]. Незважаючи на благання про пощаду дітей, їх знищували на очах матерів. Зрозумівши, що їх ведуть на розстріл, матері намагалися виштовхнути дітей із натовпу. Багато росіян і

українців, які були в шлюбі з євреями, загинули разом зі своїми сім'ями в ніч з 23 на 24 листопада 1941 року. Земля ще кілька днів тремтіла від цієї екзекуції. Вночі родичі, знайомі або сусіди намагалися пробратися до тремтячої землі, сподіваючись, що там хоч хтось залишився живий. Та кілька днів навколо могили стояв цілодобовий фашистський патруль. В усіх, хто наближався, стріляли без попередження. Про зміст цього злочину свідчить протокол допиту звинувачуваного помічника начальника поліції м. Полтави Мирошниченка С. П. від 19.01.1944 р. [2, с. 105–107]. Досі ще не встановлені імена та прізвища всіх жертв. За підрахунками комісії з розслідування злочинів від 15.02.1944 р., кількість розстріляних 23 листопада – 4 тисячі євреїв. Протягом 1942 р. було розстріляно 6 тисяч. Також до цього акту додаються списки євреїв, тіла яких вдалося ідентифікувати, він містить 246 прізвищ [3, с. 43].

Меморіальний комплекс історії Голокосту Яд Вашем (Єрусалим, Ізраїль), що основним завданням своєї діяльності визначає увіковічення імені кожного єврея, який загинув від рук нацистів та колаборантів, збирає листи свідчень, що їх заповнюють рідні і близькі загиблих. На сьогодні оцифрована база цих листів налічує понад 4,5 мільйони свідчень у розділі «Центральна база даних імен жертв Голокосту». З них 817 – листи, що містять інформацію про жертв Голокосту, які загинули в Полтаві під час її окупації нацистами [4].

Разом із єврейським населенням знищували і військовополонених. На території, яка окреслена вулицями Пушкарівська, Гребінки, Баяна, знаходились три концентраційні табори Дулаг-151, Дулаг-205 та Шталаг-357. На цю територію міста німцями була підведена залізнична колія, яка з'єднувала її з Київським вокзалом. Залізнична колія була розібрана у 1990-х роках, коли розформували радянську військову частину, що зайняла територію концентраційних таборів, утворивши на цьому місці артилерійські склади, завдяки чому у місцевих мешканців закріпилась назва даної території «Арт. склади».

На початку листопада 1941 року музиканти, співаки, артисти Південно-Західного фронту відмовилися виконувати німецькі музичні твори у концтаборі Дулаг-151. Комендант і господарський розпорядник Вальтер Блюмшток розстріляв

близько 500 військовополонених. Після розстрілу він дав команду своїм прилеглим відвести трупи в траншею-тир і засипати землею.

Почалися сильні морози. Німці відібрали у військовополонених одяг і взуття. Поширився сипучий тиф. Люди в гарячці вибігали надвір і замерзали. Кожного дня з концтабору вивозили сотні трупів. У барак, де була група тифозних зайшли німецький лікар Фікус та Вальтер Бломшток. Вони розпорядилися роздягнути хворих і вигнати їх на двір. Так люди помирали у великих муках. Про все це писала газета «Зоря Полтавщини» у 1944 р. [5, с. 1].

У 1966 році до Полтави для подальшого проходження військової служби прибув Віктор Миколайович Дмитренко, який через рік отримав квартиру в нашому будинку. Віктор Миколайович мав військову та історичну освіту. В радянській армії він був політпрацівником, мав доступ до архівів КДБ. Як розповідав мені В. М. Дмитренко, два тири знаходилися на вході до парку «Скорботної матері», між заводом «ЛТАВА» і дорогою. Там в мирний час проводилися навчальні стрільби. Восени 1941 року тири належали 73-му артилерійському полку під командуванням Р. Я. Малиновського. Полк дислокувався в «Червоних Казармах» міста Полтави. У ніч з 12 на 13 вересня 1941 року там були розстріляні в'язні Полтавської тюрми, серед них були політв'язні, всього 240 осіб. До 15 вересня 73-ій полк був передислокований до міста Харкова з метою його оборони. 18 вересня 1941 року німецькі війська ввійшли до Полтави. Наступного дня за старим міським цвинтарем вони виявили великий тир, у якому лежали трупи людей, незасипаних землею. Німці вирішили використати це місце для своїх цілей. Цей земляний тир, наразі засипаний землею і зовні непомітний. [6, с. 13, 14]. У 60-х роках ХХ ст. на території «Червоних казарм» знаходився Навчальний центр № 179 (школа зв'язку).

Влітку 2019 р. на території «Пушкарівського Яру» та прилеглої зони парку «Скорботної Матері» організацією «Союз «Народна пам'ять»» були проведені розвідувальні пошукові роботи неінвазивними методами, шурфуванням та зондуванням. Так був ідентифікований один із розстрільних ровів (колишній стрілецький тир, у якому відбувалися масові розстріли). У

північно-західному куті парку «Скорботна мати» були закладені шурфи № 9 і № 10, проведено зондування меж стрілецького тиру. Тут були знайдено фрагментовані людські рештки, взуття, кулі та стріляні гільзи від німецької зброї [7, с. 17]. Під час поверхневого огляду території прямо на поверхні були виявлені 12 фрагментів людських кісток, що було зафіксовано [8, с. 8–10]. Шурф № 1 був закладений з тильного боку монументу «Скорботна мати» за 20 м від вулиці Пушкарівської у тому місці, де спеціалістами з біолокації була виявлена аномалія [9, с. 10]. У ньому на глибині близько 0,7 м виявлені фрагменти людських решток, а на глибині близько 1,2–1.3 м зафіксовано залишки фундаменту цегляної споруди. Також під час шурфування була знайдена стріляна гільза від німецької гвинтівки Маузера.

На підставі проведених досліджень пошукова група «Союз «Народна пам'ять»» довела, що місця розстрілів співпадають із розташуванням стрілецького тиру. Виявлено також залишки 4-х бараків таборів Дулаг-151 та Дулаг-205, на місці яких ростуть дерева і кущі [10 с. 23].

Сподіваюся, що у наведених мною прикладах читачі побачать силу і велич морального духу військовополонених, які віддали своє життя, не втрачаючи віру у перемогу над нацизмом.

Голокост у Полтаві мав ті ж самі жадливі риси, що і на інших окупованих нацистами територіях. Я вважаю, що молоде покоління повинне знати, що будь-яка окупація несе з собою злочини проти людяності. Вбивства людей повинні бути засуджені. За це нам сьогодні потрібно боротися. Окреме людське життя має велику цінність. Його не можна вбивати, не можна допустити верховенство ідей диктаторських режимів над загальнолюдськими цінностями.

Джерела та література

1. Ревегук В. Я. Єврейським дітям перед розстрілам нацисти мазали губи отрутою, а немовлят скидали до ям живими. *Коло*. № 16 (513), 19–25 квітня 2012 р. 2. Протокол допиту обвинуваченого Мірошніченка Сергія Петровича від 19 січня 1944 року. *Дмитренко В. М. Полтава в окупаційний період (1941-1943)*. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2017. С. 105–107. 3. Акт обласної надзвичайної державної комісії по розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників від 15.02.1944 р. *Державний*

архів Полтавської області (ДАПО). Ф. Р-1792. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 43. **4. Меморіальний** комплекс історії Голокосту Яд Вашем. URL : <https://collections.vadvashem.org/>. **5. Петренко В.** Чесний і благородний воїне червоний! Знайди цих вбивць і тих, хто їх послав на таке чорне діло. Знайди і покарай! *Зоря Полтавщини*. 13.09.1944. С. 1. **6. Звіт** про пошуково-розвідувальні роботи в «Пушкарівському Яру» (колишні артсклади), м. Полтава, 18-20.07.2019. С. 13, 14. **7. Звіт** про пошуково-розвідувальні роботи в «Пушкарівському Яру» (колишні артсклади), м. Полтава, 18-20.07.2019. С. 17. **8. Звіт** про пошуково-розвідувальні роботи в «Пушкарівському Яру» (колишні артсклади), м. Полтава, 18-20.07.2019. С. 8-10. **9. Звіт** про пошуково-розвідувальні роботи в «Пушкарівському Яру» (колишні артсклади), м. Полтава, 18-20.07.2019. С. 10. **10. Звіт** про пошуково-розвідувальні роботи в «Пушкарівському Яру» (колишні артсклади), м. Полтава, 18-20.07.2019. С. 23.

Т. О. Гурт

(В/ч 3057 Національної Гвардії України)

**Діяльність товариства «Просвіта» на Лубенщині
у період Визвольних змагань (1917–1919 рр.)**

Після повалення російського самодержавства на території України з 1917 року відновилося видавництво газети «Нова Рада». До закриття вона мала назву «Рада» і видавалася з 1906 по 1914 роки. І хоча дослідженням діяльності товариства «Просвіта» на Полтавщині займалися В. Ревегук, Г. Коваль, О. Пустовгар, вважаємо за необхідне дослідити публіцистику того часу для кращого вивчення обраної теми. Нижче подаємо уривки з публікацій, які можуть бути використаними для кращого розуміння становища «Просвіти» на Лубенщині.

У міжреволюційний період товариство «Просвіта» у Лубнах так і не було затверджено, «...бо товариство має на меті розбуджування поміж народом його національну й політичну самосвідомість; приймаючи на увагу, що ті заходи, якими товариство бажає впливати на нарід: видання книжок, листків, скликання зібрань і т. ин. вважаються у наші бурхливі часи небезпечними, присутствіс визнаючи, що відкриття товариства «Просвіта» погрожує б громадському товариству

«Просвіта» імени Драгоманова в реєстрації. Таким робом полтавське губернське по справам спілки присутствіє визнає просвітні товариства незаконними і небезпечними для громадського спокою» [1, с. 3].

«Лубенське товариство «Просвіта». Загальні збори Лубенського Товариства «Просвіта» звернулись до Київського Виконавчого Комітету з такою заявою: «Загальні збори Л. Т-ва «Просвіта» 19-IV 1917 року, зважаючи на законне бажання 3,000 військових українців іти на фронт українським полком і разом з тим довідавшись про постанову Київського Виконавчого Комітету, що не тільки не вдовольняє домаганням військових українців, а навіть вимагає розкасування їх по частях і одправки на фронт постановили: довести до відомости Київського Виконавчого Комітету своє глибоко обурення такою постановою. Беручи на увагу, що поляки, латиші й литовці дістали змогу організувати і навіть організували вже свої національні полки, збори Лубенської «Просвіти» певні в тому, що означена нише постановою Київського Комітету з приводу організації українських полків нічого крім незадоволення і неспокою серед українського народу не викличе» [2, с. 3].

«Книгарня «Просвіти» в Лубнях. «Одкрилась книгарня при Лубенській «Просвіті». Поццастило було в Києві купити книжок на 700 карб., але в перший день відкриття було продано звиш як на сто карбованців. Попит на книжку росте» [3, с. 2].

«Просвіта» на селі. В селі Кругликах на Лубенщині заснувалась «Просвіта» [3, с. 2].

Українська Центральна Рада. З Лубен: «Українське Народне віче у Лубнах шле Українській Центральній Раді найширші привітання. Домагайтесь негайного признання національно-територіальної автономії України. З доручення віча, Голова «Просвіти» Володимир Шемет» [4, с. 1].

Нові «Просвіти». «В селі Пісках на Лубенищині відбулося відкриття товариства «Просвіти», яке було влаштоване з ініціативи місцевих учителів початкових шкіль Є. Северина, Ф. Кісіля та М. Василенка. О 6-ій годині дня з портретом Шевченка й національними українськими прапорами із церковно-парафіяльної школи вийшли на площу, де місцевий священик відправив панахиду по Т. Шевченкові й по всіх борцях за волю. Хор

співав «Заповіт». Промовцями виступали Ф. Кісіль, Д. Дяченко та С. Шемет» [5, с. 2].

До українських організацій. «В с. Круподеринцях Лубенського повіту на Полтавщині закладено товариство «Просвіта». Записались 67 членів. Рада товариства звертається до всіх українських організацій з проханням надсилати їй українські книжки та газети для бібліотеки» [6, с. 2].

До українських організацій. «В містечку Яблуневі Лубенського повіту на Полтавщині закладено Товариство «Просвіта». Записалось 58 членів. Рада Товариства звертається до всіх українських організацій та окремих осіб з проханням надсилати їм зайві примірники газет та книжок для бібліотеки «Просвіти» [7, с. 3].

В м. Яблоново Лубенського повіту на Полтавщині гурток аматорів поставив «Нахмарило» Б. Грінченка [8, с. 2].

Лекції по українознавству. «В Лубні на Полтавщині що дня від 7-ої години вечора у Братській школі йдуть лекції по українознавству. Читає лектор учительських курсів д. Левченко. Курси – безплатні» [9, с. 3].

«Жіноча Спілка». В м. Оржиці Лубенського повіту на Полтавщині закладено «Жіночу Селянську Спілку». Головою спілки обрано Н. П. Мирославську, заступником голови (він же й скарбник) – Я. І. Стасенка й писарем Н.Ф. Слинька. Солдат Єрченко дав на фонд Спілки 10 карбованців» [9, с.3].

Оголошення Універсалу. «В Лубні на Полтавщині відбулося урочисте оголошення Універсалу. На молебні диякон виголосив «Многа літа» Українській Центральній Раді. Дуже гарну промову сказав лектор українських учительських курсів і курсів «Просвіти» д. П. Левченко» [10, с.2].

Вистава. Відбулась вистава в Лубні на Полтавщині, яку влаштувала Спілка учителів, учнів і батьків [11, с.2].

«Просвіта» в Лазірках. «В Лазірках Лубенського повіту (на Полтавщині) заклалося товариство «Просвіта». Зразу записалося душ 50 членів. «Просвіта» влаштувала вечірку з виставою, деклямаціями і співами. Чистого прибутку одержано біля 120 карбованців, котрі рішено витратити на бібліотеку. По неділям і святим у тутешнім народнім домі будуть

впорядковуватись народні читання на теми політичні, економічні і читатимуть художнє письменство. Крім того періодично будуть ставитись п'єси з деклямацією і співами. «Просвіта» має в числі своїх членів досить енергійних і щирих робітників. Це подає надії, що молода організація на селі не вмере, а буде рости і розвиватись» [12, с. 2].

«Просвіта імені Т. Шевченка». «У Кононівці на Полтавщині закладено товариство «Просвіта імені Т. Шевченка». Куплено книжок для бібліотеки, подаровано на 1000 карбованців» [13, с. 2].

Народний Дім. «У Кононівці на Полтавщині селяне домоглися від земства, щоб у їхньому селі був Народний Дім. Земство вволило волю селян. За два з половиною місяці на цей Дім уже зібрано 20000 карбованців. На користь Народнього Дому селяне сами без інтелігенції влаштували три вистави: «Борці за мрії» (збору 235 карб.), «Мартин Боруля» (збору 218 карб.) і «По ревізії» та «Як ковбаса та чарка» (збору 160 карб.)» [14, с. 3].

Вистави. «6 серпня в м. Яблунівці Лубенського повіту гурток любителів влаштував на користь місцевої української гімназії виставу. Грали «Наймичку» Тобілевича. Чистого прибутку 300 карб.» [15, с. 3].

Вистава. «15 серпня у.р. у м. Яблонівці, на Полтавщині місцевим т-ом акторів, на користь Яблунівської гімназії був влаштований спектакль. Виставлено було «Мартин Боруля» І. Тобілевича і «Піймав облизня» Колесниченка. Чистого прибутку 250 карб» [16, с. 3].

«В Березоточі, Лубенського повіту на Полтавщині, селяне ще до революції старалися про відкриття в своєму селі вищої початкової школи. Розуміється, що з цього нічого не вийшло.

В перші дні «свободи» сільське зібрання винесло постанову, щоб школу відкрити негайно. Послано до Києва місцевого студента і він, наїздившись доволі туди й назад, виклопотав в Генеральнім Секретаріаті освіти цю школу остаточно відкрито. Треба було добути ще дозвіл з міністерства, щоб школу прийнято на державні кошти. Але міністерство такого дозволу не дало і селянам прийшлося вибрати: удержувати школу, що коштуватиме до 9000 карб. в рік, своїми силами, або відректись її на довгі роки. Селяне рішили не спинятися перед

нікими коштами і заснували школу. 1000 карб. позичили в Просвіті, оплатили учителів, купили, що було потрібне і 18 жовтня таки діждалися того, що школу відкрито.

На сільське свято приїхали представники від лубенських громадських і просвітніх організацій і після молебну вітали селян з новою школою; бажали їм як найкращих наслідків з діяльності школи та кликали всіх і старих до праці через освіту можна добитись кращої долі» [17, с. 2].

Пам'яті Мазепи. «Лубенська «Просвіта» одсвяткувала день пам'яті Мазепи. Реферат про Мазепу прочитав д. Риженко, в якому змалював тяжке горе України од часів Мазепи до сьогоднішньої хвили» [18, с. 3].

Реквізиція помешкання «Просвіти». Помешкання народного дому в м. Лубнях, де малось заснувати Український клуб, реквізовано під лазарет, «Просвіта», котра тут мешкала, викинута і залишилася без притулку» [19, с. 3].

Український клуб. «Затверджено статут «Лубенського українського клубу», 7-го жовтня відбулось перше передумовне зібрання. Вибрано організаційну комісію. Незабаром буде установче зібрання» [20, с. 3].

Навчання Української мови. «Батьківський комітет хлопчачої гімназії постановив: завести навчання української мови в перших двох класах з історії та географії» [21, с. 3].

«Відкриття українського клубу. Лубні. Відкрито український національний клуб, завданням якого є об'єднання ріжних класів громадянства коло української національної ідеї. Організатором клубу є відомий член партії хліборобів-демократів С. Шемет» [22, с. 3].

На Лубенщині. «27 жовтня в с. Лазірки відбулося загальне зібрання «Просвіти», яке прийняло новий статут, вироблений зразково київською «Просвітою». Вибрано було делегатів на повітовий з'їзд «Просвіт» та на всеукраїнський з'їзд у Києві. Представнику наказано домагатись скасування всяких «процедур» прохання дозволу від старостина скликання зібрань. Загальні збори ухвалили асігнувати сто карбованців на потреби вище-початкової школи, що зараз відчиняється в с. Лазірках. Місцеве с.г. т-во віддало на цю школу свій власний будинок.

Потім збори асигнували 50 карб. на потреби сусідньої української гімназії в с. Яблуніво.

Всі кошти т-ва вміщені з постанови зборів на біжучий рахунок в місцеве нове ощадно-позичкове т-во» [23, с. 3].

«В Лубнях утворюється культурно-просвітне, спортивно-військове товариство «Січ» [24, с. 3].

«Вшанування пам'яті М. Лисенка. В Лубнях вшановано пам'ять М. Лисенка, в день його роковин смерті – 6 листопаду – панахидою, яку влаштувало товариство «Просвіта» і панахидою та святочним вечером у хлоп'ячій гімназії. На вечері в гімназії виконувано переважно музичні та хорові твори небіжчика і говорили промови в яких яскраво зазначали великі заслуги М. Лисенка для України, який для неї дуже багато зробив як музика й громадянин» [25, с. 3].

Український національний клуб в м. Лубнях. «В неділю 8-го листопаду в помешканні народнього дому відбулося установче зібрання українського національного клубу. На зібранні головував отаман 12-ої дивізії, що має свій штаб в Лубнях, пан Олександрович.

Присутних було багато і більшість виявила щире прихильність і велику зацікавленість до нового і єдиного зараз в Лубнях клубу. Після обміркування та вирішення деяких справ, була обібрана рада старшин із 11 душ і ревизійна комісія із 8 душ. В раду старшин обібрані між иншим такі поважні в Лубнях особи, як пан отаман Олександрович, начальник штабового суду п. Кіркіченко, член окружного суду п. Базілевський, п. С. М. Шемет і т.п.

Ухвалено жваво взятись за справу, щоб клуб як найскоріше почав функціонувати.

Своїм головнішим завданням ставить:

1. Захист і зміцнення української державности.
2. Захист та розвиток української культури.
3. Національне освідомлення Лубенського громадянства.

Клуб буде міститись в найкращому в Лубнях будинкові п. Шемета.

З перших кроків життя клубу являється очевидно ясним, що за останній рік національне освідомлення досягло величезних успіхів також в ширину як і в глибину» [26, с. 4].

«Концерт. В Лубнях національний хор улаштував концерт під керуванням М. Нізовцева. Хором виконано українські колядки й зіграні пісні кількох композиторів» [27, с. 2].

Концерт-бал «Просвіти». «Лубенська «Просвіта» влаштувала концерт-бал. Вечірка почалась виставою «Бувальщина», яку поставила трупа Киркиченка. В концерті взяли участь національний хор і артисти театру Киркиченка. Найгарніше виконано «Щедрівки», «Зашуміла ліщина». З декламаціями виступали діти. Вечірка дала загальне гарне враження» [28, с. 3].

Вечірка українського робітництва. «В м. Лубнях заснувався драматичний гурток українських робітників, який улаштував в нац. клубі вечірку. В склад вечірки запрохані були кращі сили міста. В програму входили декламації, співи нац. хору і сольові співи на тему робітничого життя. Гурток влаштував виставу «Базар» п'єси В. Винниченка. Прибуток з концертів та вистав призначено на робітничу бібліотеку-читальню» [29, с. 3].

«Діти-дітям. Учні сільської школи в Войниках (Лубенщина) з власної ініціативи зібрали між собою 10 карбованців як різдвяний дарунок дітям української захоронки в Лубнях» [29, с. 3].

Буремні події революції в росії принесли чимало змін і в Україну. Те, що в часи Російської імперії вважалося крамольним і забороненим почало активно поширюватися серед народних мас. Так, поновилася не тільки ідея, але й почалося активне впровадження відкриття товариства «Просвіта», українізація не тільки навчальних закладів, але й державних установ, самоідентифікація себе як окремої нації.

Газета «Рада» («Нова Рада») припинила своє існування 11(24) вересня 1919 року – заборонена військовою владою Добровольчої армії.

Джерела та література

- 1. Газета «Рада». 1907. № 9, 12 янв. 2. Газета «Нова Рада». 1917. № 22, 25 квітня. 3. Газета «Нова Рада». 1917. № 23 (25), 28 квітня. 4. Газета «Нова Рада». 1917. № 33, 07 травня. 5. Газета «Нова Рада». 1917. № 38, 14 травня. 6. Газета «Нова Рада». 1917. № 60, 10 червня. 7. Газета «Нова Рада». 1917. № 67, 18 червня. 8. Газета «Нова Рада». 1917. № 71, 23 червня. 9. Газета «Нова**

Рада». 1917. № 77, 01 липня. 10. Газета «Нова Рада». 1917. № 78, 02 липня. 11. Газета «Нова Рада». 1917. № 80, 05 липня. 12. Газета «Нова Рада». 1917. № 81, 06 липня. 13. Газета «Нова Рада». 1917. № 95, 23 липня. 14. Газета «Нова Рада». 1917. № 106, 05 серпня. 15. Газета «Нова Рада». 1917. № 111, 11 серпня. 16. Газета «Нова Рада». 1917. № 120, 24 серпня. 17. Газета «Нова Рада». 1917. № 174, 28 жовтня. 18. Газета «Нова Рада». 1918. № 131, 03 серпня (21 липня). 19. Газета «Нова Рада». 1918. № 182, 08 жовтня (25 вересня). 20. Газета «Нова Рада». 1918. № 185, 11 жовтня (28 вересня). 21. Газета «Нова Рада». 1918. № 186, 12 жовтня (29 вересня). 22. Газета «Нова Рада». 1918. № 192, 20 жовтня (07 жовтня). 23. Газета «Нова Рада». 1918. № 205, 11 листопада (23 жовтня). 24. Газета «Нова Рада». 1918. № 212, 13 листопада (30 жовтня). 25. Газета «Нова Рада». 1918. № 214, 15 листопада (02 листопада). 26. Газета «Нова Рада». 1918. № 229, 04 грудня (21 листопада). 27. Газета «Нова Рада». 1919. № 10, 16 січня (03 січня). 28. Газета «Нова Рада». 1919. № 22, 31 січня (18 січня). 29. Газета «Нова Рада». 1919. № 23, 01 лютого (19 січня).

О. М. Карпенко

(ВСП «Фаховий коледж
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Рейди РПАУ (махновців)

Полтавщиною і Луганщиною в 1920 – 1921 роках

Нестор Іванович Махно (1888–1934) – одна з найсуперечливіших і найзагадковіших фігур періоду 1918–1921 рр. Він був на прийомі в Леніна, був червоним комдивом, у числі перших був нагороджений орденом Червоного Прапора. Воював проти червоних і білих, проти німців і петлюрівців, проти всіх, хто прагне відняти волю в простих селян, згодом очорнений радянською владою й перетворений у блазнівську фігуру радянським кінематографом.

З кінця 1980-х рр. табу на прізвище Махно було знято. Махно перетворюється в одну з модних і культових фігур. 26 жовтня 2023 року виповнилося 135 років з дня народження цієї неординарної особистості. Його життям, політичними поглядами

цікавилася не одне покоління істориків. Вирішив і я заглибитися в минуле, використовуючи історичні джерела, та з'ясувати деякі особливості рейдової боротьби РПАУ (махновців) на землях Полтавщини і Луганщини.

Непересічність особистості народного героя виявилася завдяки подіям Жовтневого перевороту і змінам, що пішли за ними. Виникла можливість створити незалежні від жодних урядів вільні селянські комуні-поселення, де люди б добровільно працювали на власне благо. Утворені комуні не повинні бути залежними від політики урядів. А це вже ідеї анархізму, що набувають поширення в умовах розвалу Російської імперії та початку громадянського протистояння.

За даних умов воюючим політичним силам на українських землях став потрібний хліб як основний продукт харчування. Селяни Лівобережної України зазнають економічного і політичного тиску з різних сторін. Його джерелами стали німецькі війська, уряд УНР, армія генерала Денікіна і Радянська Росія, що запровадила продовольчу «розкладку» – обов'язкову здачу державі продуктів харчування. І коли німці і денікінська армія вміли домовлятися з селянином, то зухвальство більшовиків перейшло всі дозволені «червоні лінії». Незадоволене селянство вступало до Революційної повстанської армії України (махновців).

Утворене військове формування повсталого селянства очолив колишній в'язень самодержавного режиму, анархіст за політичними поглядами, слюсар комуні села Покровського Нестор Іванович Махно. Його утворена повстанська армія впродовж 1918–1921 років воювала з різними політичними силами, що мали власні інтереси на українських землях.

Впродовж 1918–1921 років в діяльності РПАУ(махновців) можна виділити декілька етапів. *Перший (літо-осінь 1918)* – боротьба проти гетьманату Скоропадського і його союзника німецьких військ. *Другий (початок 1919)* – боротьба разом з більшовиками проти Директорії УНР. Переформування його повстанських сил у 3-тю бригаду Задніпровської дивізії. *Третій (весна-осінь 1919)* – розрив з більшовиками і активна боротьба в тилу денікінців. *Четвертий (вересень-листопад 1920)* – підписання Старобільської угоди і початок спільної боротьби з

більшовиками проти військ генерала Врангеля. *П'ятий (листопад 1920 – серпень 1921) – боротьба проти радянської влади і остаточний розгром махновського руху* [3, с. 264].

Досить часто Махно і його оточення йшло на співпрацю і підписувало угоди про спільні дії і боротьбу. У них була спільна вигода та певні обставини, що були необхідні для продовження боротьби. За часи діяльності РПАУ(махновці) мала одвічну проблему – брак набоїв. А без них продовжувати боротьбу було не можливо. На фоні цього існували ще й причини політичного характеру. Все це добре прослідковується на основі «співпраці» махновців з більшовиками. Нестор Махно то допомагав радянській владі в її боротьбі, то оголошувався нею поза законом через відмову від допомоги. Відповідно до цього більшовики вбачали в повстанських силах Махна запеклих ворогів. Це змушувало повстанського ватажка змінювати тактику і ставати на шлях рейдової боротьби по Лівобережній Україні.

Перший рейд махновських загонів Полтавщиною розпочався 29 червня 1920 року [4, с. 95] і лише частково зачепив Костянтиноградський повіт. Другий тривав продовж липня цього року. За цей час РПАУ (махновців) пройшла Костянтиноградським, Кременчуцьким, Полтавським, Зіньківським, Гадяцьким і Миргородським повітами. Основними бойовими засобами махновців були кіннота та посаджена на тачанки піхота, що забезпечувало раптовість нападу, швидкість маневру і втечу вразі небезпеки. У фондах Державного архіву Полтавської області (ДАПО) зберігається достатня кількість матеріалів про дії махновських загонів під час боїв за Зіньків. *«Махно звільнив заарештованих, спалив триповерхову в'язницю та забрав з повітового казначейства 22 млн. карбованців...махновці відчинили склади, де зберігалися за продрозкладкою продукти харчування і роздали їх мешканцям міста та селянам ... повстанці надавали допомогу місцевим повстанським загонам»* [3]. Послані для боротьби з повстанцями Махна червоногвардійські частини неохоче вели бойові дії, часто дезертирували або переходили на бік повстанців.

Впродовж боротьби Нестір Махно виносив плани створення анархо-комуністичного експерименту. Реалізувати збирався його на землях Луганщини і Катеринославщини.

Першого жовтня 1920 року РПАУ вступає до повітового міста Старобільська, де Махно мав багато своїх однодумців. Землі Старобільщини і Біловодщини повинні були стати територіями його анархістської республіки [6]. Тут Махно укладає договір з командуванням Південного фронту про спільну боротьбу проти залишків армії Денікіна, що була реорганізована у Руську армію генералом Врангелем. Махновський кінний корпус під командуванням Каретникова відіграє вирішальну роль у штурмі Перекопу і форсуванні Сиваша. Громадянська війна фактично закінчилася. Після цього більшовицький уряд Леніна оголошує в черговий раз повстанські сили Махна поза законом і розпочинає з ними боротьбу. Нестір Махно остаточно позбавляється ілюзій, щодо можливостей порозумітися з комуністичним режимом і стає на шлях безкомпромісної боротьби.

Рейдова боротьба повстанських сил продовжується. По суті вся Лівобережна Україна стає ареною боротьби повстанських сил. Більшовики звиріюють і примусово забирають хліб у селян, здійснюють «червоний» терор. Повстанці ведуть боротьбу з регулярними і боездатними підрозділами Червоної армії. У грудні 1920 року загони РПАУ (махновців) здійснюють черговий рейд Полтавщиною. Оржиця, Хорол, Миргород, Сагайдак, Гадяч, Зіньків, та повернення до Гуляйполя [4, с. 101]. Важкі бої в повному оточенні з переважаючими силами Червоної армії.

Наприкінці квітня 1921 року повстанські загони махновців знову з'явилися на Полтавщині. Це загони під командуванням Федора Щуся, які червоним вдалося витіснити з Чернігівщини. Вони пройшлися північними повітами Полтавщини. Ці повстанські сили пройшли територією Лубенщини. Ще й досі в селі Снітин місцеві жителі розповідають перекази про прихід махновців. *«В ніч на 8 травня 1921 року, збивши заслін червоних військ, махновці переправилися через Сулу і раптовим наскоком захопили Снітин. Відшукали на шкільному горщику кілька ящиків зброї. Її нібито заховав вчитель малювання для потреб Червоної армії. Вчителя розстріляли разом з місцевими жителями, що співчували більшовикам... замінили виснажених коней... їх шлях проліг на Миргородщину ...»* [5, с. 94].

Наприкінці травня 1921 року Нестір Махно кинув останній виклик радянській владі. Загони Махна, Куриленка, Кожина, що діяли на Катеринославщині і на півдні Полтавщини об'єднуються поблизу Малої Перещепини (Полтавщина). *«У з'єднанні нараховувалося 3 тисячі піхоти і 2 тисячі вершників. На озброєнні мали 300 кулеметів і 12 гармат...»* [1, с. 320].

Були захоплені Мачухи, що за 12 кілометрів від Полтави. Бойовий дух махновців був досить високим. Свою зневагу до смерті вони виявляли в написах на тачанках: *«...трус, не садись на коня...»* [4, с. 110]. Далі знову Зіньків, Гадяч, Чутове, Кочубеївка, Нові Санжари і десятки населених пунктів Полтавщини. Повстанські загони махновців продовжують рейдову боротьбу. У 1921 році Луганщина продовжувала бути їх сферою впливу. Але чи в 1920 чи 1921 роках Нестір Махно заховав свої скарби в Старобільську, достеменно невідомо. Хоча така легенда має місце у свідченнях жителів цього невеликого міста Слобожанщини [6].

На початку серпня 1921 року Нестір Махно скликає і проводить у Костянтиноградському повіті нараду командирів його загонів і ставить перед ними питання про долю решток своєї Повстанської армії. Більшість з них мала намір продовжити боротьбу, але в іншому місці і за більш сприятливих умов. Одні пропонували пробиватися на Кубань і Кавказ. Інші пропонували прориватися до Сибіру. Сам Махно пропонував відійти на західноукраїнські землі. Його підтримує ватажок Івасюк, під командою якого було 100 вершників. Нестір Махно в складі цього загону 17 серпня 1921 року, згідно донесення Кобеляцької повітової міліції, в районі села Переволочне Кишеньківської волості *«...переправляється через Дніпро і виходить на Правобережну Україну...»* [4, с. 114]. Шлях його лежав до Румунії, а звідти до Польщі і Франції. Там на чужині він і помер у 1934 році.

Нестор Махно у боротьбі з більшовиками і білогвардійцями користувався великою популярністю і підтримкою українських селян. Був його захисником і надією, але не знайшов свого місця в Українській революції. У цьому його трагедія. Але, на мою думку, не слід ідеалізувати «махновщину». Так, це природний рух, але рух кривавий. Якщо щось і вигідно

відрізняє українських анархістів від московського «чека», так це існуючий факт того, що більшовики звірствували з холодним розумом та знищували систематично і неухильно. Анархісти звірствували емоційно, але все-таки звірствували.

Джерела та література

1. Білаш А., Білаш В. Дороги Нестора Махна. Дороги Нестора Махна. Київ : «Проза», 1993. 592 с.
2. Державний архів Полтавської області (ДАПО). Ф. 83. Оп. 1. Спр. 80.
3. Історія України. Практичний довідник. Харків : «Весна», 2008. 446 с.
4. Ревегук В. Нариси повстансько-партизанської боротьби на Полтавщині в 1917 – 1923 рр. Полтава, 2007. 300 с.
5. Карпенко О. Краєзнавчі сторінки Лубенщини. Лубни : КВ «Лубни», 2018. 367 с.
6. Angelika TV. 25 липня 2019 р. URL: <https://www.youtube.com/>

Т. Г. Сафронова

(Лубенський краєзнавчий музей
ім. Г. Я. Стеллецького)

Історія Лубенської вчительської семінарії 1911–1920 рр.

На початку ХХ століття місто Лубни були одним з освітніх центрів Полтавської губернії. Український громадсько-політичний діяч Павло Крат назвав Лубни Атенами (Афінами) України. *«Бо з Лубень вийшли, або в Лубнях вчилися, або в Лубнях перебували многі українські діячі, поети, письменники та малярі минушого і теперішнього століть»* [1, с. 73].

Влітку 1909 року чергові збори Лубенської міської думи та надзвичайні земські збори вперше звернулися до Міністерства народної освіти з клопотанням про заснування в місті вчительської семінарії [2]. Необхідність відкриття навчального закладу для підготовки вчителів земських та міністерських шкіл виникла в зв'язку з реалізацією проекту зі створення шкільної мережі у Лубенському повіті, яка мала охопити початковою освітою дітей віком від 8–11 років [3]. На 1 січня 1907 року в 109 школах Лубенського повіту викладали: 58 закончителів та 100 вчителів, з яких педагогічну освіту мали лише 12 [4]. Для втілення проекту шкільної мережі у Лубенському повіті потрібно було додатково залучити у знов створені та вже існуючі школи 136 педагогів.

Вчительські семінарії були найбільш демократичними навчальними закладами того часу, до них приймали юнаків та дівчат усіх станів по досягненню 16-річного віку, для вступу було необхідно здати іспит за програмою двокласних початкових училищ, навчання було безкоштовне.

Лубенська чоловіча вчительська семінарія була офіційно відкрита 1 липня 1911 року [5, с. 450]. Через відсутність приміщення гласний лубенського земства І. М. Леонтович орендував для навчального закладу будинок Кондратковських [6] (зараз адміністративний будинок КП «Лубенська лікарня інтенсивного лікування» вул. П'ятикопа, 26). Згодом семінарія розміщувалася в десяти приватних будинках на Тернівській толоці [7, арк. 1]. У 1911 році Лубенськими земськими зборами були засновані дві стипендії для семінаристів імені Івана Леонтовича [8], а в 1912 році він став почесним опікуном навчального закладу [5, с. 451].

Рис. 1. Будівля вчительської семінарії 1917 р.

У перший рік до семінарії було прийнято лише 40 юнаків (в 1913 році для вступників пропонували вже 88 вільних місць [9]). Більшість учнів мешкали у гуртожитку [7, арк. 2], спали в «залі, заставленій ліжками» [10, с. 120]. За проживання, прибирання, освітлення, опалення, чотириразове харчування та прання білизни платили

10 карбованців на місяць зі стипендії 15–18 карбованців [7, арк. 2]. За правилами учні не могли виходити за межі гуртожитку без дозволу чергового наставника.

Навчальним та виховним процесом закладу з 1911 до 1917 року керував директор – дійсний статський радник Михайло Благоразумов. Випускник Імператорського історико-філологічного інституту, затятий монархіст та прихильник суворої дисципліни, Благоразумов наголошував, що для нього найголовніше – «Бог, царь и Отечество». Кожен учень після

канікул був зобов'язаний надати довідку від місцевого священнослужителя про те, що він «сумлінно відвідував церкву» [10, с. 122]. Благоразумов контролював листування та перевіряв особисті речі семінаристів, забороняв їм читати твори «крамольних» письменників: Л. Толстого, А. Чехова, В. Короленка та вчити іноземні мови. Особливо жорстоко учнів карали за читання книг українською мовою – тих, в кого було знайдені твори українських письменників, позбавляли стипендії та погрожували їм виключенням з закладу. Та заборони не діяли, юнаки налагодили обмін українськими книжками через шафки у гуртожитку та влаштували таємні читання заборонених творів у лісі, *«групада... спускалася в яр, виставляла дозорців, тісно змикалася і тихенько читала»* [7, арк. 2]. До початку Першої світової війни в семінарії під заборонаю були і українські пісні, їх дозволили виконувати лише під час виступів учнів перед пораненими воїнами у госпіталі [7, арк. 9].

Незважаючи на реакційні політичні погляди М. Благоразумов плідно та активно працював як адміністратор закладу та організатор навчального процесу. За його ініціативою було створене «Товариство допомоги учням», яке надавало неможливим семінаристам кошти на одяг, взуття, придбання підручників [7, арк. 8], звертався до повітових земських зборів щодо призначення персональних стипендій кращим учням [12, с. 267]. Вихованці могли отримати стипендії у розмірі 120 карб. від Лубенського земства [12], а з 1915 року стипендію у розмірі 180 карб. в пам'ять про вихованців, які загинули на фронтах Першої світової війни [13, с. 561].

Обов'язковими предметами у вчительських семінаріях були: Закон Божий, основи педагогіки, російська та церковнослов'янська мови, арифметика, основи геометрії, фізика, малювання або креслення (в Лубенській семінарії малювання), російська історія, відомості з загальної історії, географія, природознавство, чистописання, співи, методика початкового навчання та гімнастика [14].

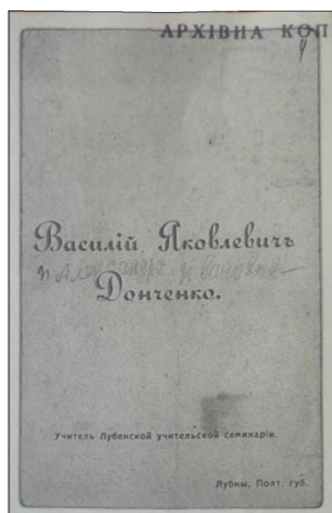

Рис. 2. Візитівка
В. Я. Донченка

Перший педагогічний досвід семінаристи здобували у зразкових школах. При Лубенській семінарії зразкова двокласна школа була відкрита у 1913 році [9]. Василь Якович Донченко (1869–1942), батько українського письменника Олеся (Олександра) Донченка, в першій половині дня працював у школі, а в другій – у майстерні при семінарії. Василь Якович на власні кошти зібрав бібліотечку «Ручной труд», де були книги не лише з технології обробки деревини та столярної справи, але й твори прогресивних педагогів того часу [7, арк. 12]. У 1912 році «для набуття кваліфікації» В. Я. Донченко навчався на курсах у Московському

учительському інституті. З 1925 року В. Я. Донченко викладав у Лубенському педагогічному технікумі, а потім у створеному на його базі вчительському інституті [15].

Яскравою особистістю та гарним педагогом, який мав великий вплив на учнів, був вчитель фізики, природознавства та сільського господарства Сергій Семенович Тисаревський (1885–1938). Він народився у Решетилівці в селянській родині, навчався у Харківському університеті, був скарбничим студентської громади.

С. С. Тисаревський організовував роботу учнів в саду та на городі, знайомив з вченнями Дарвіна та Тімірязєва. У подальшому викладав у Лубенському педагогічному технікумі, був одним з активних учасників та лекторів Лубенського

Рис. 3. Фото 1930-х років

науково-історичного об'єднання [16]. Автор книг «Методика природознавства» (1918) та «Природа Лубенщини» (1929), статей «Мислівські звірі та птиці Лубенщини (1927), «Вимерлі та вимираючі животины Лубенщини» (1928) та ін. У 1938 році викладач Лубенського вчительського інституту Сергій Семенович Тисаревський був заарештований та за сфабрикованими звинуваченнями засуджений Особливою трійкою при УНКВС Полтавської області за статтею 54-10 ч. 1 та 54-11 УК УСРС до розстрілу. Був реабілітований у 1958 році [17].

У закладі діяли духовий оркестр, єдиний у Лубнах симфонічний оркестр та оркестр народних інструментів, два струнних квартети, клас скрипалів та три хори: дитячий (з учнів зразкової школи), чоловічий (з семінаристів) та змішаний (з учнів та семінаристів), якими керував П. Ю. Бойко. Вже в перші дні Лютневої революції він знайшов ноти революційних пісень: «Марсельєзи», «Варшав'янки» та співав їх разом учнями [7, арк.10–11].

Серед педагогів семінарії були Микола Федорович Даденков (1885–1955) – український радянський педагог, в 1927–1944 роках – професор Дніпропетровського, Ніжинського, Київського, Кутаїського педагогічного інститутів [18]. Сергій Матвійович Каретников – краєзнавець-аматор, автор географічно-історичних нарисів «Волынская губерния» та «Холмская губерния».

Посаду заоновчителя семінарії з 1912 до 1915 року обіймав Мирон Іванович Ржепік (1885–1937). Мирослав Ржепік народився у Волинській губернії в чеській католицькій родині, був хрещений у православ'я та отримав ім'я Мирон. Ржепік навчався у духовному училищі в Клевані, у Волинській духовній семінарії та Московській духовній академії. Обдарований та всебічно освічений Мирон Ржепік був улюбленим викладачем семінаристів. Користуючись його добротою під час уроків Закону Божого вони зверталися до нього із різними запитаннями і *«розмова точилася завжди навколо тем зовсім інших – про літературу, животис, музику, або військово-фронтіві події»* [7, арк. 9–10].

У 1931 році священнослужитель Мирон Ржепік був заарештований за звинуваченням в «антирадянській агітації» та

Рис. 4. Священномученик
Мирон Ржепик

отримав 10 років виправно-трудова робіт, а у 1937 році за новим обвинуваченням був засуджений до розстрілу. У 2006 році був причислений до лику священномучеників [19].

Графічне мистецтво у семінарії викладав Костянтин Васильович Дракін, випускник Московського училища живопису, ліплення та зодчества. Під час уроків він демонстрував учням репродукції картин видатних художників, в добу Української революції обирав для своїх уроків українську тематику [7, арк.11]. та

брав участь в роботі лубенської «Просвіти» [20].

Влітку 1917 року наставники семінарії були слухачами та викладачами вчительських курсів організованих з метою українізації освітніх закладів Лубенського повіту [20].

Педагоги, про яких з теплотою згадують випускники закладу, доклали багато зусиль для того, щоб юнаки отримали не лише гарні знання, але й сформувалися як особистості.

Іван Гнатович Козуб, український революціонер та повстанський командир, писав про свого брата Сергія Козуба: *«Чотири місяці перебування у семінарії змінили його до не впізнання. І зовні, і в поведженні. Переді мною був уже не той вовкуватий сільський хлопчина... він мене повчав і наставляв...: хочеш вийти в люди, отже, треба вчитися. Батько і вся сім'я ним пишалися»* [10, с. 115].

Рис. 5. Сергій Козуб
(ліворуч) в колімському
таборі. 1937 р.

Сергій Гнатович Козуб (1897–1938) після закінчення Лубенської вчительської семінарії продовжив навчання у Київському інституті народної освіти, викладав у вищих навчальних закладах України, досліджував творчість Михайла Коцюбинського, був репресований та загинув у ГУЛАЗі в 1938 році [21].

Серед відомих випускників Лубенської вчительської семінарії можна згадати прізвища: Михайла Панасовича Полотая (1897–1993) – учня чернігівського кобзаря Петра Ткаченка-Галашка, учасника та мистецького керівника Київської капели бандуристів (1923–1928), одного з засновників

Рис. 6. Київська капела бандуристів 1925 р.

Державного українського народного хору та класу бандури у Київській консерваторії (вип. 1917 р.) [7, арк. 14, 22], Андрія Онуфрійовича Шульги (1899–1977) – лікаря-отоларинголога, доктора медичних наук, професора, ученого та педагога (вип. 1919 р.) [7, арк. 16, 23], Григорія Івановича Швеця (1898–1987) – вченого, кандидата технічних наук, автора праць «Каталог річок України» (1957), «Водність Дніпра» (1960) (вип. 1918 р.) [7, арк. 14, 24], Юрія Павловича Швеця (1902–1972) – художника-постановника близько 50 художніх фільмів серед них: «Новий Гулівер» (1935), «Золотий ключик» (1939), «Нові пригоди kota у чоботях» (1958), основоположника науково-фантастичного живопису [7, арк. 16, 25], Івана Павловича Михайленка – заслуженого працівника культури УРСР, художнього керівника хорової капели Управління внутрішніх справ м. Києва (вип. 1915 р.) [7, арк. 14], Рудченка І. М. – керівника кафедри педології Сумського інституту соціального виховання [7, арк. 16, 26]. Строя І. Ф. – начальника Управління педагогічними вузами Народного

комісаріату освіти УРСР у 1944–1945 рр. [7, арк. 16; 27, с. 248]. Назарця Олексія Івановича – історика та педагога [7, арк. 16].

У 1920 році Лубенська вчительська семінарія була реорганізована у педшколу, в 1922 році у педкурси, в 1925 році на базі курсів в приміщенні колишнього жіночого єпархіального училища був відкритий педагогічний технікум [15, арк. 4], в 1935 – вчительський інститут, який припинив існування під час Другої світової війни.

Рис. 7. Випуск Лубенської вчительської семінарії 1917 р.

Коротка історія Лубенської вчительської семінарії доповнює літопис 1000-літнього міста та додає до переліку видатних людей, пов'язаних з Лубнами, прізвища науковців, освітян, діячів культури. В Києві, в музеї Івана Гончара зберігається унікальне фото III випуску Лубенської вчительської семінарії 1917 року [28, с. 86], на ньому ми можемо побачити обличчя викладачів та вихованців закладу, яким судилося в часи революцій, воєн та репресій ХХ століття, попри всі перешкоди, сіяти розумне, добре та вічне.

Джерела та література

- 1. Кризь** павутиння змосковщення. До життєписів Павла і Михайла Кратів / упоряд. Р. М. Коваль. Київ : Історичний клуб «Холодний яр»; Вінниця: ДП «Центр ДЗК», 2013. 352 с.
- 2. До заснування** учительських семінарій в Лубнях та Решетилівці (на Полтавщині). *Рада*. 1909. № 138. С. 3.
- 3. Проект** загальної освіти в Лубенщині. *Рада*. 1908. № 221. С. 2–3.
- 4. Краткий** обзор по народному образованию в Полтавской губернии за 1904, 1905 и 1906 год. Полтава : Педагогическое бюро Полтавского губернского земства, 1907. 87 с.
- 5. Памятная** книжка Киевского учебного округа на 1912/13 учебный год. Ч. 1. Киев : Тип. т-ва И. Н. Кушнерев и К, 1913. URL: https://nibu.kyiv.ua/elfond/pamyat_kn_kievsk_uchebn_okruga_1913/pamyat_kn_kievsk_uchebn_okruga_1913.djvu (дата звернення: 01.03.2024).
- 6. Заснування** учительської семінарії. *Рада*. 1911. № 165. С. 3.
- 7. Ванцак** Борис Сидорович - заслужений журналіст України, краєзнавець (1929–1999). *Архівний сектор виконавчого комітету Лубенської міської ради*. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 11. 17 арк.
- 8. Стипендії** імені Івана Леонтовича. *Рада*. 1911. № 224. С. 3.
- 9. Вступні** іспити. *Рада*. 1913. № 185. С. 3.
- 10. Козуб І.** Доба і доля : спогади. Київ, Торонто, Едмонтон, 1996. 495 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kozub_Ivan/Doba_i_dolia/ (дата звернення: 01.03.2024).
- 11. Постановлення** Переяславського очередного уездного земского собрания XLIX созыва 1913 года. Переяслав: Тип. Лепского и Вурмана, дом Кубышкина, 1914. 357 с.
- 12. Стипендії.** *Рада*. 1912. № 258. С. 3.
- 13. Циркуляр** по Киевскому учебному округу. Киев: Типография т-ва Кушнарєва и К, 1915. 614 с.
- 14. Тонконог І.** Професійно-педагогічна підготовка вчителя на Полтавщині в кінці XIX – на початку XX ст. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2016. Вип. 1. С. 309–318.
- 15. Автобіографія** В. Я. Донченка. Візитна картка В. Я. Донченка, учителя Лубенської учительської семінарії. *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України)*. Ф. 85. Оп. 1. Спр. 502. 4 арк.
- 16. Зеленський І.** Лубенська округа : Краєзнавча робота в місті Лубни і в окрузі. *Краєзнавство*. 1928. № 2–3. С. 48–52. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Kraieznavstvo/1928_N2-3.pdf (дата

звернення: 21.12.2021). 17. Тисаревський С. С. (вибірка). *Полтавське управління СБУ*. АКС № 5385-п. 18. Полюхович Т. До 130-річчя Даденкова Миколи Федоровича (1885–1955) : [педагогічну діяльність Микола Федорович розпочав викладачем російської мови та літератури Лубенської учительської семінарії] / Т.Полюхович ; Педагогічний музей України Національної академії педагогічних наук. URL: http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/dadenkov_130_rokiv/ (дата звернення: 01.03.2024).

19. Священномученик Мирон Ржепик, пресвітер. URL: <https://blagovist.church.ua/zhytija-sviatykh/sviashchennomuchenyk-mvron-rzhepyk-presviter> (дата звернення: 01.03.2024).

20. Загальні збори «Просвіти». *Вісник Лубенського громадського комітету*. 1917. № 96. С. 2–3.

21. Подолінний А. М. Козуб Сергій Гнатович. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-7985>. (дата звернення: 01.03.2024).

22. Полотай Микола Панасович. *Український музичний світ*. URL: <https://musical-world.com.ua/artists/polotaj-mvhailo-panasovych/> (дата звернення: 01.03.2024).

23. Шульга Андрій Онуфрійович. *Офіційний сайт Бориспільської міської ради*. URL: <https://borispol-rada.gov.ua/promisto/vidatni-zemlvaki/shulha-andrii-onufriiovych.html> (дата звернення: 01.03.2024).

24. Григорій Іванович Швець. *Чтиво*. URL: https://chtvvo.org.ua/authors/Shvets_HI/ (дата звернення: 01.03.2024).

25. Швець Юрій Павлович. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C_%D0%AE%D1%80%D1%96%D0%B9_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (дата звернення: 01.03.2024).

26. Рудченко І. М. Державний архів Сумської області (ДАСО). Ф. Р-2817. Оп. 1. Спр. 234. Арк. 12.

27. Васильчук Т. В. Відновлення вищої педагогічної освіти Української РСР після Великої Вітчизняної війни. *Наукові праці історичного факультету ЗДУ*. Запоріжжя, 2003. Вип. XVI. С. 245–250.

28. Україна й українці: Полтавщина, Слобожанщина: Історико-етнографічний мистецький альбом Івана Гончара. Київ : НЦНК Музей Івана Гончара, ПФ Майстер Книг, 2015. 328 с.

М. Г. Тараненко
(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Пам'ятні сторінки історії Лубенщини

під час революційних подій початку ХХ століття

Багатовікова історія Посульського краю містить багато незабутніх історичних пам'яток. Не залишилися Лубни осторонь бурхливих подій, що відбувалися під час першої російської революції 1905–1907 рр. Як відомо, жовтневі політичні страйки 1905 року, які в окремих містах України переросли у збройні повстання, спричинили шалений спротив російського самодержавства та його ревностних прихильників-чорносотенців, котрі в революційних виступах трудящих мас повсюдно вбачали єврейський слід. Як наслідок, в Росії прокотилася хвиля єврейських погромів, що охопили й Україну. Для охорони громадського порядку, життя й майна мешканців Лубен, протидії єврейським погромам, арештам революціонерів Андрій Левицький з братами Володимиром та Миколою Шеметами запропонували створити коаліційний комітет, що складався, передусім, з представників Української соціал-демократичної робітничої партії та інших партій соціалістичного спрямування. Члени комітету сформували в Лубнах дружину місцевої самооборони. Ця ініціатива комітетчиків була підтримана гласними міської думи, її головою Взятковим, а також повітовим справником Кирдановським. Як наслідок, комітет став фактично тимчасовим органом влади так званої «Лубенської республіки», яка мала шість бойових дружин для боротьби з чорносотенцями.

17 жовтня 1905 року цар Микола II підписав Маніфест, в якому громадянам Російської імперії дарувалися демократичні права і свободи, у тому числі і свобода друку. Цим не забарилися скористатися члени Лубенської самооборони брати Шемети. Без попереднього дозволу губернатора 12 листопада 1905 року вони видали перший в Російській імперії україномовний часопис «Хлібороб».

Газета мала епіграф «Селяни всієї України єднайтеся» і містила заклики до створення Селянської партії на програмних засадах наділення землею українських селян. Редактори газети не закликали селян до насильницького самозахвату землі, а

пропонували об'єднатися в політичну партію та до консолідації національно-патріотичних сил для розбудови українського суспільства [5, с. 228].

Редактором газети «Хлібороб» значився Микола Шемет, але фактично ним був його брат Володимир, а ідейно-політичне спрямування часопису визначав Микола Міхновський. Поява на теренах Лівобережної України першої україномовної газети справила глибокий вплив на тогочасне українське суспільство і водночас викликала величезну стурбованість царської влади. Проти В. Шемета було порушено кримінальне провадження, а на початку грудня 1905 року після виходу п'ятого номера газети «Хлібороб» було закрито, а її видавця М. Шемета оштрафовано на 25 крб. [5, с. 228–229]

Після поразки революції в листопаді 1907 року А. Левицький, його дружина Марія, брати М. та В. Шемети, М. Огородній, Кирдановський, Взятков та інші причетні до створення «Лубенської республіки» (всього 57 осіб) були заарештовані. Їм інкримінували створення альтернативного царській владі місцевого органу управління, заклики до антидержавного бунту, а також вбивство поліцейського та ще однієї особи, яка виявилася поліцейським провокатором [3, с. 282; 5, с. 19]. Як згодом з'ясувалося, вони були вбиті есерами-терористами.

Справа заарештованих під назвою «Лубенський процес» розглянулася з 15 січня по 13 лютого 1909 року Київським військовим окружним судом. Підсудних захищали відомі на той час адвокати Микола Міхновський та Арнольд Марголін. Вирок військового суду був жорстоким: 5 активних учасників «Лубенської республіки» були засуджені до смертної кари, 14 – до каторжних робіт. Однак адвокати підсудних зуміли виявити у судовій справі сфальсифіковані свідчення і подали апеляційну скаргу. Справа була переглянута, багато підсудних було виправдано, а до смертної кари були засуджені лише два справжніх кримінальних злочинця [5, с. 19].

В ході Української революції 1917–1921 рр. влада в Лубнах з калейдоскопічною швидкістю змінювалася декілька разів. За часів Центральної Ради місто підпорядковувалося Українській Народній Республіці; згодом в січні 1918 року його захопили

більшовики; в березні 1918 р. кінний полк В. Петріва за підтримки німецьких окупаційних військ звільнив Лубни від більшовиків; в квітні 1918 р. місто опинилося у складі Української держави гетьмана П. Скоропадського; згодом знову стало частиною УНР; в січні 1919 р. Лубни вдруге були захоплені більшовиками; в червні 1919 р. опинилися під владою Добровольчої армії генерала А. Денікіна; в грудні 1919 року в місті остаточно утвердилася радянська влада [3, с. 282]

В ході цих швидкоплинних змін пам'ятними для Лубенщини стали події, пов'язані із створенням тут Української демократично-хліборобської партії, засновниками якої стали брати Володимир і Сергій Шемети. На її установчий з'їзд, що відбувався в Лубнах, 29 червня 1917 року прибуло близько 800 селян та 200 представників української інтелігенції. З проектом програми новоутвореної партії делегатів з'їзду ознайомив С. Шемет, а її остаточна редакція була підготовлена В. Липинським і опублікована в жовтні 1917 року.

В програмі УДХП була поставлена мета досягти повної державної незалежності України – у вигляді *«повної власновільності і суверенності українського народу»* [5, с. 232]. Партія проголошувала необхідність проведення аграрної реформи на користь селян і ліквідацію поміщицького землеволодіння. Однак, на відміну від українських соціалістичних партій, УДХП вважала за основу розвитку села фермерські господарства та традиційну для українців приватну власність на землю.

Після розбудови організаційної структури УДХП 6 березня 1918 р. в Лубнах було скликано черговий з'їзд партії, делегати якого висловили недовіру діючому уряду УНР, який за своїм складом був майже повністю соціалістичним, і направили до Києва делегацію у складі 205 селян на чолі із С. Шеметом з вимогою до Центральної Ради припинити свої соціалістичні експерименти і поділитися владою з хліборобами-демократами. Проте ці пропозиції урядом УНР не були прийняті до уваги, а голова Центральної Ради М. Грушевський не знайшов потреби зустрічатися із членами делегації [5, с. 73].

Варто зазначити, що одночасно з УДХП проти аграрної політики Центральної Ради рішуче виступив створений на

Полтавщині поміщиками-дворянами так званий «Союз хліборобов-собственников», який на своєму установчому з'їзді, що відбувся в сусідньому з Лубнами Хоролі. На відміну від селян визначив іншу мету своєї діяльності, а саме охорону особистих прав та майнових інтересів землевласників.

Як відомо, Центральна Рада, незважаючи на вимоги селян-хуторян та поміщиків, не змінила свою аграрну політику. Тому на кінець квітня 1918 р. представники хліборобських партій та організацій вирішили скликати в Києві Всеукраїнський з'їзд. Цікаво, що на передодні його проведення 28 квітня 1918 року майбутній гетьман України П. Скоропадський відвідав помешкання братів Шеметів в Києві й висловив прохання підтримати його кандидатуру під час обрання на з'їзді на посаду гетьмана України членами делегації УДХП [5, с. 232]. Хліборобський конгрес, як відомо, зібрався 29 квітня 1918 р. в приміщенні Київського цирку, де вмістилося майже 8 тисяч делегатів усіх губерній України. Вони з великим піднесенням проголосили П. Скоропадського, як «людину сильної руки», гетьманом України і закликали його «врятувати країну від хаосу і беззаконня» [5, с. 74]. Розігнавши Центральну Раду, Павло Скоропадський проголосив замість УНР монархічну «Українську державу» яка, як з'ясувалося потім, не виправдала сподівань українських хліборобів-демократів, котрі невдовзі стали в опозицію до гетьманського режиму й увійшли до Українського національно-державного союзу, який згодом усунув П. Скоропадського від влади і відновив за часів Директорії Українську Народну Республіку.

Джерела та література

1. Ванцак Б. С. Лубни : Путівник. Х. : Прапор, 1988. 130 с.
2. Ванцак Б. С., Козюра В. М. Рідний край. Лубни: Первинна організація Спілки журналістів України редакції міськрайонної газети «Лубенщина», 1993. 104 с.
3. Енциклопедія історії України. Т. 6: Ла–Мі. К. : «Наукова думка», 2009. 772 с.
4. Козюра І., Козюра В., Буцко Ю. Маловідомі сторінки історії рідного краю. Миргород : ТОВ Видавництво «Миргород», 2009. 117 с.
5. Ревегук В. Г. Лубенщина в добу Української революції 1917–1921 рр. Полтава : Вид-во «Полтавський літератор», 2018. 248 с.

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ. ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО

С. В. Бережна

(Управління освіти, культури, молоді та спорту
Міловської селищної ради Луганської області)

Луганщина в романі

Миколи Руденка «Орлова Балка»

Життєвий шлях відомого українського письменника Миколи Даниловича Руденка (1920–2004 рр.) пов'язаний з Луганщиною. Він народився в селі Юр'ївка, тоді Луганського повіту, Донецької губернії, нині Лутугинський район, Луганська область. Людям і природі Донбасу присвячена значна кількість його поетичних і прозових творів. Життя в шахтарському селищі, проблеми мовної екології й екології довкілля індустріального регіону висвітлено в романі «Орлова Балка». Твір, зі зрозумілих причин, вперше був надрукований у Балтіморі, США в 1982 р. Усе швидко змінюється. Уже в 1993 р. за цей твір письменнику було присуджено Національну премію України імені Тараса Шевченка в галузі літератури. Творчість М. Руденка досліджували О. Бонтаренко, О. Бровко, П. Григоренко, І. Власенко, В. Лупейко, М. Слабошпицький та ін., проте дослідницька активність роману «Орлова Балка» в аспекті репрезентації в ньому Луганщини дуже низька.

Основними в романі є проблеми занепаду української мови, русифікації Донбасу, моралі та екології, а також питання корумпованості державного апарату, наркоманії та алкоголізму. Головний персонаж твору – молода творча особистість – художник Володимир Таран, який *«шукає своє місце у житті, в мистецтві, розмірковує над глобальними проблемами світобудови, сенсом людського існування, вартісними для людини речами»* [2, с. 204]. У творі ми бачимо два центра концентрації дії – це Одеса та Донбас. Одеса виступає як амбівалентне місто: центр мистецтва, злочинності наркотиків та контрабанди. Донбас представлений шахтарським містечком, куди привозить Володимира його брат, шахтар Іван. *«Через образ Володимира Тарана письменник показав проблему взаємодії внутрішньо вільної людини й заангажованого оточення, яке*

згубно на неї впливає, відображено боротьбу ідеального й реального» [3, с. 5].

Локальні пейзажі вимальовуються через сприйняття їх Володимиром Тараном: *«Газове море починалося за великим ставом, на яким височіла електростанція... Очам відкрився кордон тієї держави, яка жила на дні цього ядучого моря... Поміж корпусами цементних, хімічних, металургійних заводів височіли велетенські піраміди. Їх було багато, дуже багато. Незмірно більше, ніж у Єгипті. Та й розмірами своїми вони не поступалися перед єгипетськими»* [4, с. 25].

Зруйноване природне довкілля Донбасу представлено у творі через різні образи – забруднене повітря, що покриває донбаську рівнину, *«як море напівпрозорої синюватої рідини»* [4, с. 10]; *«на деревах не роса, чорна тилюка лежить, і на квітах тилюка»* [4, с. 17]; наростання величезного терикону біля отвору шахти. Є й чимало згадок про деградацію культурного середовища: про зруйнування церкви; про загрозу вимирання української мови: *«Якщо ми кожну травинку, кожну комаху хочемо зберегти для нащадків, то як же слово людське не зберегти?»* [4, с. 162].

Ці мотиви увиразнюють основну проблему роману – філософське й естетичне сприйняття митцем світу, що позначений екологічною та культурною деградацією. Терикон, як символ у творі, може бути розглянутий в кількох вимірах, які дійсно відображають парадоксальність індустріального розвитку та його вплив на природу та людину: демонстрація демонічності людського втручання в природу, парадокс індустріального розвитку, втрата рівноваги та неупорядкованість (могутня рукотворна гора [4, с. 16]; мезозойський динозавр [4, с. 28]; злий дух, «звір із безодні» [4, с. 27]. У творі також репрезентовано амбівалентність у символічному використанні шахт, оскільки це відображає складну дихотомію відношень між людством та природою: демонстрація демонічності людського втручання в природу та парадокс індустріального розвитку. Ця двозначність є рефлексією складності відносин між людством та природою. Автор одночасно засуджує недбале ставлення до навколишнього середовища та визнає необхідність енергії для життя людини. Така бінарність представлена у творі через процес написання

Володимиром чотирьох картин: «Христос, розіп'ятий на електровежі», «Берег вічності», «Каяття», «Причинна». Вони репрезентують його бачення екологічної небезпеки й шляхів її подолання. Збереження поруйнованої териконами Орлової Балки – є одним із важливих аспектів збереження екології Донбасу.

Перебуваючи в селі поблизу Дінця, Володимир Таран захоплюється величчю й красою найбільшої річки Луганщини: *«За деревами відкрилась широка річка... Коли б Володимир знав, яким був Дінець кілька десятиліть тому, він би не назвав його ні широким, ні повноводим»* [4, с. 100]. Однак місцевий мешканець Кирило Трохимович розповідає чоловікові про величезного сома, якого колись всім селом ловили, і додає: *«Немає тепер Дінця – заводи витили. Ох, і п'ють же вони, ох, і п'ють! Один металургійний скільки води висмоктує, що за сільськими мірками на пів-Україні вистачило б... Гине ріка, нанівець зводиться. Та ще й хімію підпускають. Ех, рибко, рибко! Ловилася ти колись і маленька, і велика, а дітям нашим сама хімія лишається...»* [4, с. 101].

Пізніше митець зрозумів, що краса Луганщини вразила його за контрастом, бо він просто не очікував її серед індустріального середовища. Однак поруч із мальовничими краєвидами постала картина екологічної кризи, наслідки будівництва шахт і заводів: *«Напівмертві, обчовгані брилами дуби стояли так, як стоять приречені на смерть солдати. Гілля вмирало повільно, в тяжкій агонії. Окремі гілки ще, здавалося, жили повним життям, по них можна було судити про колишню красу та могутність спотворених дубів, але котилося й котилося у балку чорне каміння гупало у столітні груди велетнів, замурувало їх живцем – невідворотно, на безвік»* [4, с. 140].

Увага М. Руденка також сконцентрована на осмисленні мовного питання та його вплив на національну ідентичність. Те, що робітництво спілкувалось українською мовою, а інтелігенція – російською було ганебним та образливим для всієї нації. Мовна ситуація в країні була результатом складної політичної та соціокультурної дійсності. Він вірить, що нація прийде до повної суверенності, що репрезентовано Словами Ксенії: *«Існує дух нації. Дух землі, яка нас вигодувала... його ліквідувати не можна. Це головне»* [4, с. 42]. Образ зруйнованої

церкви поглиблює національну проблему, символізуючи Україну. М. Руденко промовляє до всіх українців, аби вони берегли духовне коріння нації. Дуже важливі для нас слова.

Проблема екзистенційного морального вибору постійно стоїть перед митцем, бо з розвитком самосвідомості у суспільстві поширюються ідеї індивідуальної відповідальності за власні вчинки. Митець весь час має робити вибір і вирішувати проблеми, бо він і тільки він за все відповідає. Але потрібна стійка віра, «...страх мусить померти. Якщо є страх – немає віри...» [4, с. 318]. «Художника породжують щирість і повнота душі, а хитроці з самим собою здатні породити лише безпринципного міщанина» [4, с. 319].

Роман «Орлова балка» відзначається своїм ідеологічно-політичним характером і виразним критицизмом на різних рівнях. У творі висвітлюються різноманітні проблеми суспільства України 1970-х років, включаючи політичні, соціальні, морально-етичні та національні аспекти. Письменника обурює стан розвитку чи занепаду української мови. Крім того, він ставить на порядок денний проблеми моралі, включаючи захист свободи власної та свободи свого народу, бережливе ставлення до рідної землі та руйнування загальнолюдських цінностей, спробах персонажів зберегти свою ідентичність та гідність у складних умовах суспільства.

Естетична природа соціально-психологічного, філософського роману «Орлова балка» ґрунтується на вираженні складного комплексу духовного світу української людини ХХ століття у вихорі протиріч епохи застійних 70-х років, яке відбувається на Луганщині. Довершеність, цілісність роману обумовлена прагненням автора зафіксувати складну атмосферу під час проблемних, масштабних подій, боротьбу добра і зла, морального і аморального, духовного і бездуховного. У романі можна віднайти відповіді на чимало питань про витоки сучасної ситуації на Донбасі. Про це йтиме мова в наших наступних публікаціях.

Джерела та література

1. Бондаренко О. В. Художня проза Миколи Руденка в літературному контексті шістдесятництва : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Запоріжжя, 2002. 19 с.

2. Логвиненко Ю. В. Актуальність світоглядних та суспільних проблем роману М. Руденка «Орлова балка». *Світогляд – Філософія – Релігія*. 2014. Вип. 6. С. 201–210. 3. Мазуренко В., Логвиненко Ю. Критичний реалізм VS соціалістичний реалізм у романі «Орлова балка» Миколи Руденка. *Освіта Сумщини*. 2021. № 2 (50). С. 4–12. 4. Руденко М. Д. Орлова балка : Роман. Київ : Молодь, 2002. 352 с.

К. Д. Глуховцева

(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

**«Словник українських східнослобожанських говірок» –
пам'ятка живого народного мовлення**

Сучасні реалії російсько-української війни спричинили неповноту українського діалектного простору, трансформацію говірок, які опинилися на тимчасово окупованій території. Усе це актуалізувало питання мовної інформації про особливості функціонування говірок до 2022 року та збереження діалектних рис у тих мовців, що змушені були переселитися, як і тих, що залишилися в окупації. Тому особливої значущості набувають свідчення про ономастикон історичної Східної Слобожанщини, народні перекази й легенди, рукописні книги аматорів, краєзнавців, які вдавалися до опису історії, побуту, традицій та мови жителів краю.

У «Словнику українських східнослобожанських говірок», доповнене видання якого вийшло 2021 року, зафіксовано чимало історично важливих назв, поширених на Слобожанщині. До них передусім відносимо слово *слобода*, що в нормативних словниках української мови тлумачиться як історизм, яким іменували поселення в Київській Русі, в Україні і в Росії в XI–XVIII ст., жителі котрих тимчасово звільнялися від феодалних повинностей і податків. Це слово також уживалося для позначення частини міста, кварталу, де жили люди однієї професії, національності і т. ін., а також для найменування великого села, селища [1, т. 9, с. 365]. На Східній Слобожанщині більшість поселень називали слободами, бо їх населяли вихідці з різних ареалів України, які не були власністю поміщиків. З часом (у XX столітті) лексема *слобода* з цим значенням відходить до

пасивного словникового запасу, оскільки активізувалося у вжитку слово *село*. Проте й нині номен **СЛОБОДА** вживають зі значенням ‘центр села’. У Словнику знаходимо примітку, яка засвідчує функціонування аналізованої лексеми у багатьох говірках: *Слобода / це у великому селі і центр // от і кажут / ніде м у слободу / значит у центр* (Зайцеве) [2, с. 335]. Отже, фіксуємо розширення семантичної структури лексеми *слобода* у зв'язку з архаїзацією основного значення слова.

Найбільш поширеною назвою житла на Східній Слобожанщині була лексема *хата*. Не випадково у Словнику це слово вжите 36 разів зі значенням ‘житлова будівля’, 2 рази – ‘кімната’, і один раз на позначення дворища. Залежно від матеріалу, з якого будували житло, розміру та якості будівлі, на Слобожанщині вживали такі слова: *глиняник* ‘глиняна хата’ [2, с. 79], *дом* ‘житловий будинок’ [2, с. 102], *крейдянка* ‘хата з крейди’ [2, с. 174], *кухнянка* ‘невелика хата’ [2, с. 188], *стариня* ‘стара хата’ [2, с. 344], *мита хата* ‘зроблена з дерева, стіни якої миються’ [2, с. 373], *хатьонка* ‘стара маленька хата’ [2, с. 373], *хатовина* ‘невелика вбога або стара хата’ [2, с. 373], *хижка* ‘погана хата’ [2, с. 377], *хижчина* ‘хижка’ [2, с. 377].

Своєрідними за особливостями побудови були **ХАТИ З ПІТТАШКАМИ** чи **ХАТИ З ПІДДАШКАМИ** ‘хата з прибудовами біля двох (трьох) стін у вигляді колон’ (Городище, Містки, Новоастрхань) [2, с. 373]. У таких будівлях було доволі місця для того, щоб сховати від дощу і вітру реманент, вирощену сільськогосподарську продукцію тощо. У селі Смолянинове, що на Новоайдарщині, на батьківщині українського поета Микити Чернявського, у 90-их роках ХХ століття жителі села, зібравшись усією громадою, побудували типову слобожанське житло, яке стало музеєм. У цій споруді відтворено всі особливості давнього житла слобожан. Фундамент оселі робили із **ХРЯЦА** ‘крейди’: *Ну із чого хати робили ранше? // ну хтозна / як би тобі обіяснит // ну оце ж перве начинали рит худаме'нт // ну шоб хата во'на ж стоїала на'рот'іу сонц'а // две'рима до сонц'а // худаме'нт закидали хр'аш'чом // креїдою чи хр'аш'чом // як би його // ну шо креїда / шо хр'ашч / різниц'і не'має // а то'д'і во'зили г'лину // (Півнівка).*

Внутрішнє упорядкування оселі також позначене збереженням усього своєрідного. На стелі покладено два повздовжні сволоки, пофарбовані коричневою фарбою (миті), і поперечні сволочки, що також, як згадують старожили, були митими. Між ними знаходилися білі сволочки, які мазали крейдою.

На цій же садибі знаходиться хата-музей Микити Чернявського, а також музей експонатів, знайдених під час розкопок прилеглих до села курганів.

Лексема ХАТА зафіксована у Словнику зі значеннями 'будка для собаки' (Веселе, Кудряшівка, Шапарськ) і 'велика кімната, зал': *Було у нас дві комнати / цих / спал'н'її не було / було т'їлки дві комнати / так / оце називаїец': а хатина / а це хата / о так називали тоді / шч'ас це зал / а тоді хата* (Литвинівка) [2, с. 373].

У хаті-музеї відтворено інтер'єр старовинного житла, центральне місце в якому належало божнику 'покуття' [2, с. 35], який називали також *красний угол, червоний куток, покуть, покутя, святий куток* та ін. Існував звичай прикрашати божник квітами, розмальовувати сосонками, різними візерунками. Етнографи свідчать, що розмальовували піч і покуття лише на Слобожанщині в південних районах степу, що вони пояснюють відсутністю гніту, життям селян у вільних поселеннях. У тих населених пунктах, де святий куток обклеювали смужками кольорового паперу (думаємо, що такий спосіб прикрашання покуття узвичаївся пізніше), сам куток називали *бендюжки, бендюшки* (Юр'ївка, Західне, що на Лутугинщині).

У Словнику розтлумачено більше ста обрядових найменувань, уживані під час весільного, родильного чи похоронного обрядів, а також при відзначенні календарних свят. Скажімо, лексеми БЕСЕДА, БЕСІДА, БЕСЕДА мають кілька значень: по-перше, це 'зустріч сватів у жениха до весілля' (Містки, Райгородка, Рудівка): *Он бач'у / їдут гу'кати на бе'седу* (Містки); по-друге, 'група людей, що зібралася на весілля, гуляння' (Біловодськ, Городище, Данилівка, Литвинівка, Морозівка, Преображенне): *На д'ругий ден' же'нихова б'є'с'єда іде до н'є'в'єстиной б'є'с'єди / там з'нач'їт' гу'л'айут'* (Преображенне). Виявлено також стійкі сполучення слів

ГУЛЯТИ БЕСЕДАМИ ‘відзначати свята разом’: *А бат'ки наш'і / йа невелика була / ну помн'у / йак оц'і п'разники / оце р'ізд'в'ан'і с'в'атки / так во'ни бес'едами гул'али // бес'іда була ц'ілий тижден' // це наш'і бат'ки на Ми'колай'іуку хо'дили / там се'стра була мате'ри'на / во'ни у' їх там три дн'і гул'айут' дома / а то'д'і при'ход'ат' в'іт':іл'а до нас / і тут гул'али // це ран'ч'е та'киї об'ич'аї буу (Танюшівка); НЕ ПУСКАТИ БЕСІДУ ‘обряд переймання поїзда молодого’; *Пр'али з' конопел' // пр'ад'моу не' пускали бес'іду до дв'ері // пр'ала на в'оротах / доки не' в'ідт'купл'ат' со'б'і до'рогу / конх'вети а'бо платоч'ок (Лимарівка). Нині це слово вживане зі значенням ‘розмова’. Є також номен БЕСІДКА ‘сходина жінок, щоб разом прясти’ (Красна Поляна) [2, с. 29–30].**

Про українську ментальність, архаїчну українську звичаєвість свідчать записи про МАРИНКУ чи ЧІКОВУ МАРИНКУ. Так іменують ‘ляльку, яку роблять на Івана Купала’. Як і будь-який текст про порядок проведення обрядової дії під час відзначення календарного свята, текст про ЧІКОВУ МАРИНКУ містить: «найменування свята, загальний перелік учасників дійства, назви сакральних дій та окремі номінації, що з нею пов'язані. Скажімо, текст про *чікову Маринку* чітко диференціює час (на Івана Купала), кількість учасників обрядодії (*п'ять нас дівчат*), конкретизує дії (*жати окугу; в'язати Маринку, куклу; надівати вишиту сорочку, красну юбку; кидати чікову Маринку у річку; топити чікову Маринку та ін.*); перераховує задіяні денотати (*окуга, вишита сорочка, красна юбка; вишитий хвартух*), що й створює часовий, агентивний, акціональний плани тексту. Такі тексти мають чітку структуру, що спонукає до виділення обов'язкових (центральных) частин тексту і периферійних. У поданому нижче тексті периферійну позицію, на наш погляд, займає інформація про приготування напою до цього свята» [3, с. 18]: *На Івана Купала ми знач'ит' / шо п'ат' нас д'іу'ч'ат // бе'ремо / жнем / о'ку'га назива'є'ц':а / о'ку'гу жнем / в'аже'мо ма'ринку / ну куклу // і тоже / виши'ту сороч'ку над'івайе'м / к'расну йупку / х'вартух виши'тий // а сами тоу'ч'ем із вишен' знач'ит' / ви'но роби'ем // вишн'і ж нач'інайу'ц':а / ви'но роби'ем знач'ит' // ки'дає'мо оц'у' ч'ікову ма'ринку у' р'іч'ку // і це ми купайе'м'са / пока до крихти*

ро'зорве"м у'се ўсе на ц'її ч'іков'її ма'ринк'і // ку'пайе"мс'а ў
 р'іч'к'і і топи"м й'її / ка'ждий же со'б'і / по'ки ро'зорве"м й'її //
 і о'на то попли"у'ла / а в'інок цеї / шо на ч'іков'її ма'ринк'і буў /
 в'інок цеї ка'жда д'іуч'і"на ки'даїе // ч'її'дал'ш'її / йа'койі дал'ше
 ўпа'де / та і зам'іж п'ерва в'їде // о'це ж кидали в'інок цеї //
 то'д і ви"лази"ли су'шиц' : а / пообси"хали / і нач'і'найуц' : а п'іс'н'і
 / тан'ц'і б'іл'а р'іч'ки / це ўсе (Танюшівка) [2, с. 209].

Записи обряду із кількох населених пунктів дозволяють виділити варіанти обряду, що поширений в ареалі: На масл'аниц'у р'ажан'і ходили // та'к'і ў нац'іонал'них кост'умах // це зараз ўсе купле"не / а то'д і во'но ўсе було с'шите // виши"те // ка'ждий ден' маў сво"їе назна'ч'ен'їїе // во'но ж там і з'ат' до тешч'і ходиў // мли"н'ц'і ро'били // ка'нон о'цей ўвес' до'держували // було / ўсе було // ма'рену на кост'р'і па'лили // дуже ц'і'каво було // с'ей'час це ўсе йа'кес' не"їес'т'еств'ін'е // і с'п'іс'н'ами обр'а'довими ўсе було // (Записано від Синяги Клавдії Іванівни 1941 р. н., с. Куземівка, Сватівський р-н).

Отже, словникова стаття «Словника українських східнословобжанських говірок» зазвичай містить вокабулу, тобто заголовне слово з варіантами вимови чи без, окремі граматичні чи стилістичні ремарки, власне тлумачення слова, перелік населених пунктів, у яких поширена лексема, і контекст, у якому це слово вжите. Саме наявність розлогого поширеного тексту, тобто екземпліфікації, яку в лінгвістиці тлумачать як з'ясування значення слова методом прикладів, ми розглядаємо як окреме явище культури, що має свою неповторну семантику, створювану шляхом накопичення обрядових термінів, фразеологізмів, дієслів з магічним значенням, назв предметів побуту тощо.

Джерела та література

1. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 9. С. 365. 2. Словник українських східнословобжанських говірок / уклад. : Волошинова М. О., Глуховцева К. Д., Леснова В. В., Ніколаєнко І. О., Терновська Т. П., Ужченко В. Д.; за заг. ред. К. Д. Глуховцевої та В. В. Леснової. Вид. друге, зі змін. й допов. Київ : Талком, 2021. 407 с. 3. Волошинова М., Глуховцева К., Леснова В. Значення і функції текстових

екземпліфікацій у діалектному словникові. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 58. Warszawa. 2023. Article No. 287. 2–19.

С. А. Негодяєва

(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

**Випускники ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка» епохи незалежної України на
літературній мапі Луганщини**

Традиційні імперські наративи в публічному просторі про Луганщину як російськомовний регіон України завжди спростовувалися вихідцями з цього краю. Дослідження літературного краєзнавства стали провідним у науковому колі Івана Білогуба [1], завідувача кафедри української літератури Луганського державного педагогічного інституту з 1971 по 1990 рік. Науково потужну методологічну школу в цьому аспекті сформував свого часу і Олександр Галич, завідувач кафедри української літератури з 1998 до 2009 року, який з 2009 до 2015 року керував кафедрою теорії літератури та компаративістики нашого закладу. Студійні доробки О. Галича, О. Бровко, І. Бойцун, В. Дмитренко, Л. Неживої, О. Неживого, О. Скиби, Т. Пінчук, Н. Таран, Н. Філоненко та інших у ракурсі досліджень літератури Луганщини презентують бурхливий потяг вітчизняної науки до розкриття «білих плям» в історії української літератури.

Поштовхом для написання цієї розвідки стали сучасні події. На покоління випускників нашого закладу епохи незалежної України (останніх 30 років) випала доленосна місія формування націотворчого художнього контенту не лише на Луганщині, а й за її межами.

Знаковою подією стало отримання ступеня магістра літературної творчості у 2001 році тоді ще в педагогічному університеті Василем Голобородьком. Прикро, що пізно, але добре, що все ж таки нами була виправлена історична помилка попередників, які не давали змоги отримати відповідну освіту з різних політичних причин уже відомому на весь світ своїм верлібром поету (ще «у 1990 році вийшла друком збірка *«Ікар на метеликових крилах»*, у 1992 – збірка *«Калина об Різді»*). За ці дві збірки 1994 року поета було відзначено Національною премією

України імені Тараса Шевченка. Хоча зі спогадів Олесь Гончара стає відомо, що він порушував питання про присудження премії Голобородьковій ще у 1993 році, але Шевченківський комітет не підтримав. А зараз його твори перекладені вже 15 мовами в різних країнах» [2]. Більшість свого життя письменник прожив у селі Адріанополі на Луганщині. Про свою батьківщину, дитинство та родину поет говорить так: «Батько мій з Дніпропетровської області, мати – з Київщини. Луганщина... Я ж тут народився. Можна сказати, все життя біля хати. В підсвідомість місто ще навіть не ввійшло. Школа моя була українською, пісні співали українською. Половина села розмовляють південно-східним діалектом, півсела – північним, наближеним до білоруської. Їх називають литвинами. Семирічку я закінчував українську. Ходив за сім кілометрів на посьолок у школу. Воно не дуже приємно у дощ чи сніг. А потім прос нас перевелися в інтернат у передмісті Лисичанська, у село Верхнє – де Володимир Сосюра жив якийсь час. Там я почав ходити на літоб'єднання» [3, с. 25].

Донбас – край важкої промисловості, тяжкої людської праці, але водночас це місце, де народжувалися і народжуються відомі науковці, музиканти поети, особливо поети. «А поет – це така тендітна рослина, що в мовній пустелі не виживає». Не вижив і Петро Шевченко. Про нього, точніше, про його трагічну й загадкову смерть, країна дізналась 14 березня 1997 року. Утім, дізнались про загибель журналіста «Київських відомостей» Петра Шевченка. Про те, що він був поетом, не знали навіть його найближчі друзі. «Я довго не знав, що він пише вірші. Та ні, він не просто писав вірші, він був поетом. Про це – не говорив. Писав, і все», – говорив один з найближчих друзів Біліводи Сергій Штанько [4]. Версія міліції – самогубство, за версією журналістів – професійна діяльність. Після смерті залишив записку, у якій звинуватив спецслужби у переслідуванні та повідомив, що йде з життя добровільно. Це його душу Іван Низовий метафорично назвав Храмом Божим.

Поет, і поет справжній, Петро завжди дотримувався слова, ніколи не вихвалявся патріотизмом. Усім і так було добре відомо, що він по-справжньому любить свою малу батьківщину Біловодщину, а прізвище замінив псевдонімом, бо, за його

словами, поет Шевченко з Біловодська – *«це вже занадто»*. Про Біловоду можуть говорити різне. Але ніхто, мабуть, не скаже, що йому було легко. Важко було тому, що не навчився низько кланятися, просити й випрошувати.

У перші десятиліття ХХІ століття формувався і мистецький хист Ганни Пустовіт (місто народження Ровеньки), історикіні за освітою і журналістки та поетеси за покликом серця. Її творчість є власною рецепцією на історичні події та постаті, які формували нашу державність у різні часи. Наприклад, у поезії «Остання ніч Богдана» [5, с. 21] авторка провокує читача на сприйняття сповіді Богдана Хмельницького, яка проголошується на Вищому Суді. Цей момент у житті людини передбачає ширості, відвертості, інтимності. Образ гетьмана не канонізовано в загально прийнятій «типологічній шухлядці історії». Читач формує його відповідно власного читацького досвіду в аспекті дезінформації й геополітичної розхристаності України. Ця рецепція дає змогу ідентифікувати себе як носія національної ідеї й формувати елітарність думок справжнього українця.

Тетяна Стус (Щербаченко) – дитяча письменниця, засновниця й керівниця проекту промоції дитячого читання «ВагаВookа», експертка та співзасновниця рейтингу видань для дітей та підлітків «Рейтинг критика», укладачка хрестоматій творів для учнів 1-4 класів НУШ. Тетяна Стус народилася в селі Можняківка Новопсковського району, що на Луганщині. Продовжила династію вчителів. Пізніше працювала журналістом, копірайтером, редактором у редакціях літературної, культурологічної та дитячої періодики («Книжничек-геvіew», «Друг читача», «Київська Русь» та ін.). Згодом очолила дитячий журнал «Соняшник». Домінанти її творчого доробку спрямовані на розвиток інтелекту та критичного мислення, творчості дітей.

Олена Ольшанська, яка в 2014 році написала до першої поетичної збірки «Перепрошивка»: *«Скільки нас – птахів без гнізд, тих, хто поспіхом накував валізи під звуки обстрілів, аби зранку поїхати (назавжди?). Як це – розпочинати нове життя без жодного шансу на повернення?»*

Єдиний вихід – „перепрошити” свій світогляд на новий лад» [6]. Коли розпочалась війна 2014 року, вона вимушена була

переїхати з Луганська до Запоріжжя. Багато хто говорив їй: «Твої літературники не потрібні нашому місту – ніхто не прийде читати вірші після пар ввечері. Запоріжжя – не літературне місто, не роби того». Але вона нічого не боялася й не сумнівалась, що все вдасться.

Поетеса не сидить, склавши руки, сумуючи за минулим. Працює в Запорізькій обласній бібліотеці для юнацтва, організувала Літературну Штольню – простір, де зустрічаються молоді літератори для творчого спілкування й розвитку. Координаторка запорізького осередку всеукраїнського волонтерського руху «Безкоштовні курси української мови». Авторка двох поетичних збірок лірики та каліграм. Остання – «Лінії на долоні». Це вірші про тяглість поколінь, про пошуки дому й любові – про символічні лінії, що поєднують нас одне з одним не лише на долонях.

Любов Якимчук – сучасна українська поетеса, прозаїк, сценаристка. За версією журналу «Новое время» входить до TOP-100 найвпливовіших людей культури України. Її поезії перекладено більше, як на півтора десятка мов, їх друкували в Україні, США, Великій Британії, Швеції, Німеччині, Польщі, Ізраїлі, Литві, Білорусі... Любов Якимчук народилася в місті Первомайськ, що на Луганщині, зараз воно знаходиться в самому епіцентрі воєнних дій. Через постійні обстріли родині Любові Якимчук довелося покинути Первомайськ, а свої страждання й біль вона залишила на сторінках збірки «Абрикоси Донбасу» (у січні 2024 року голосом Катрін Денев у Франції випустили аудіокнижку [5]). *«Чому саме „Абрикоси Донбасу” – запитаєте Ви? Справа в тому, що Донбас сприймають дуже стереотипно й доволі механічно. Коли люди чують це слово, найчастіше, що спадає на думку в більшості, – це важка промисловість, терикони й шахти. Але Любов Якимчук у своїх поезіях довела протилежне. Вона додала «абрикоси» до цього згрубілого слова „Донбас”». Абрикоси для земель Донбасу є дуже знаковими й важливими фруктами, степовий клімат дає їм можливість визріти й налитися солодким соком. Це слово поєднує в собі всю красу природи цього краю – поля соняхів, степи та квітучі сади.*

Творчість Любові Якимчук багатогранна. У 2018 році національну премію «Золота дзига» в категорії «Найкращий документальний фільм» отримала кінострічка «Будинок „Слово”», що розкриває одну із найдраматичніших сторінок історії України – винищення української інтелігенції, спеціально зібраної під одним дахом будинку письменників у Харкові. Це історія про те, як рай обертається на пекло, як система ламає художника. Автори сценарію – Любов Якимчук, Ярина Цимбал і Тарас Томенко.

На камерній сцені імені Сергія Данченка Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка у грудні 2019 року відбулась прем'єра унікальної вистави «Стіна» за сценарієм Любові Якимчук у постановці швейцарського режисера-постановника Томаса Меттлера.

Відчута потреба переосмислення світовідчуття й самоідентифікації сучасника на зламі тисячоліть привела до творчості українську письменницю Євгенію Сенік з Луганська. Авторка зображує збентеженого, розгубленого співвітчизника на початку тисячоліття у книжках «Przeraszam», «Письмовий стіл», «Будинок із сірників, узятих із різних коробок», «Країна У, або Казки чужим дітям», «Бо болить». Вона є учасницею багатьох мистецьких резиденцій і літературних заходів в Україні, у Швейцарії та Франції. У своїй творчості письменниця багато уваги приділяє пошукам відповідей на екзистенційні питання, пов'язані з відновленням своєї ідентичності – як соціальної, так і національної.

Микола Байдюк, письменник, перекладач та журналіст, бард. Він брав участь у бойових діях на Сході України, автор збірки «Поет Сліпучого Тембру», який хотів «... пропускати все через себе і більше від себе говорити, навіть про ті теми, які я зачіпав у роботі раніше – я розповідав в основному про класиків української і художньої літератури. Я відчув на малесеньку часточку те, що відчував Василь Стус або Іван Світличний. Як і вони, ти в замкнутому просторі, стоїш у черзі за тією баландою. Величезна черга людей в однакових робах, стоять один за одним. Ти розумієш, що так воно і на зоні було, тільки ще гірше» [8].

Переконані, що ще вибухне мускулинна поезія наших випускників Олекси Півня, Максима Чумака та інших. І хибний

нартив про відокремленість та ізольованість погранич від центру, нерівнозначний розвиток різних регіонів, і Луганщини зокрема, припиняє дискусію про розвиток провінційних територій за власними законами. Сучасні культурологічні відповідники, що активно побутують серед населення нашого регіону, наше бачення літературної мапи краю, наші випускники утверджують думку про те, що в період глобалізації, інформаційної війни ситуація в Україні перебуває в стані духовного прозріння.

Джерела та література

1. Білогуб І. Літературно-краєзнавча Луганщина : у двох частинах. Луганськ, 1993–1994. 2. Стрижова О. Справжній Василь Голобородько: україномовний митець із Луганщини, який відмовив КДБ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30540249.html> (дата звернення: 06.03.2024). 3. Неживий О. І. Луганщина – земля українська: літературно-краєзнавчі статті та нариси. Видання друге, доповнене й перероблене. Полтава: Полтавський літератор, 2017. 166 с. 4. Бондаренко О. Петро Білівода: «Я геть іду, а ти постережи мій дім...». URL: <https://ridna.ua/2018/03/petro-bilyvoda-va-het-idu-a-ty-posterezhy-mij-dim/> (дата звернення: 06.03.2024). 5. Пустовіт А. Засніжені яри. Луганськ : Книжковий світ, 1998. 32 с. 6. Крутецька С. Олена Ольшанська – Словом можна створити цілий світ. URL: <https://pershe.info/interviu/olena-olshanska.html> (дата звернення: 29.01.2024). 7. Горлач П. «Абрикоси Донбасу» голосом Катрін Денев: у Франції випустили аудіокнижку поезій Любові Якимчук. URL: <https://suspilne.media/culture/658620-abrikosi-donbasu-golosom-katrin-denev-u-francii-vipustili-audioknizku-poezii-lubovi-akimcuk/> (дата звернення: 29.01.2024). 8. Андрейців І. Микола Байдюк: «Боба Ділана перекладав лише в АТО. Дев'ять віршів за дев'ять місяців» URL: <https://detector.media/infospace/article/119993/2016-10-25-mykola-bavdvuk-boba-dilana-perekladav-lvshe-v-ato-devvat-virshiv-za-devvat-misvatsiv/> (дата звернення: 06.03.2024).

Н. М. Філоненко

(Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України)

Літературно-краєзнавчі дослідження Б. В. Пастуха

У Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка вже понад пів століття вивчення історії та літератури рідного краю посідає вагомe місце у підготовці майбутніх педагогів. Значний внесок у розвиток літературного краєзнавства свого часу був зроблений не лише багатьма викладачами університету, а й, здавалося б, зовсім далекими від цієї проблематики людьми. Варто згадати хоча б найпомітніші постаті: засновника літературно-краєзнавчого дослідження Луганщини Івана Михайловича Білогуба, багаторічного дослідника фольклору Луганщини Олексія Андрійовича Міхна, засновника всеукраїнської наукової конференції «Слобожанщина: літературний вимір (проблеми теорії та історії)» Олександра Андрійовича Галича, першого директора Інституту грінченкознавства, ведучого радіопередачі «Літературна карта Донбасу» Юрія Олексійовича Єненка, дослідників життя і творчості Б. Грінченка та М. Загірньої Олексія Івановича та Людмилу Львівну Неживих. Цим науковцям належить чимало праць із літературного краєзнавства, розвідок про творчість письменників, чиє життя пов'язане з Луганщиною, розробка науково-методичних принципів викладання літератури рідного краю в школі, вивчення доробку старшого покоління літературних краєзнавців. На жаль, і до сьогодні на маргінесах студій із літературного краєзнавства Луганщини залишається ім'я Богдана Васильовича Пастуха – педагога, філолога, бібліофіла, літературознавця, активного громадського діяча.

Народився Б. В. Пастух 17 вересня 1924 р. в с. Купчинці на Тернопільщині, а на Луганщину його привело кохання. Майбутня дружина, Марія Іванівна, закінчила Луганський педагогічний інститут і була направлена викладати в Тернопільську область. Але вже 1949 р. молода родина Пастухів переїхала на Луганщину й з того часу постійно мешкала в с. Врубівське Лутугинського району.

Любов і пристрасть до книжки з'явилися в Богдана Васильовича ще з дитинства й супроводжували його все життя. З часом відома не лише в області, але й за межами України бібліотека Пастуха нараховувала понад 20 тис. книжок, чимало із яких – раритетні видання к. ХІХ – поч. ХХ ст., прижиттєві видання творів багатьох класиків.

Постать Бориса Грінченка мала в житті Б. В. Пастуха символічне значення. Коли маленькому Богданові було всього декілька місяців, батько подарував йому свою улюблену книжку – «Соняшний промінь». Чи міг він тоді думати, що 60 років свого життя його син проведе поблизу селища, де упродовж 6 років працював його улюблений письменник? Саме Б. В. Пастух став першим популяризатором і дослідником творчості Грінченка на Луганщині. Ще в 1970-ті рр. він почав вивчати архівні матеріали, звертатися до чиновників із пропозицією створити в с. Олексіївка музей видатної особистості. Результатом багаторічної праці з дослідження творчості Б. Грінченка стала книга Б. В. Пастуха «Борис Грінченко – безкомпромісний лицар національної ідеї» [1], видана з нагоди 135-ї річниці від дня народження українського письменника й педагога. Цей науково-публіцистичний твір Б. В. Пастуха й до сьогодні чи не найповніше й найглибше розкриває постать Б. Грінченка. Не випадково книга вийшла у серії «Історія нашої літератури», адже у ній автор зібрав, прокоментував і узагальнив сотні невідомих документів, довідок, листів, спогадів, подав добірку світлин Б. Грінченка, його родини й друзів, а також поезії «тарасівців»: В. Самійленка, В. Боровика, Л. Кононенка, І. Липи й самого Б. Грінченка.

У згадуваному есе Б. В. Пастух відтворив найголовніші етапи життя й діяльності Б. Грінченка, педагогічні засади, вироблені під час учителювання в Олексіївці, просвітницьку роботу серед місцевого населення, участь у таємному товаристві «Братство тарасівців», чернігівський «просвітянський» період життя, галицькі мандрівки й зустрічі, важку хворобу, лікування та смерть в Італії. Автор книги простежує шляхи формування й розвитку національно-педагогічних поглядів Б. Грінченка, які були викладені в працях «Народні вчителі і українська школа»,

«Якої нам треба школи», «На беспросветном пути. Об украинской школе», «Перед широким світом».

Значну увагу в книзі Б. В. Пастух приділяє й образу Марії Миколаївни – вірної дружини, товаришки, помічниці. Після смерті Б. Грінченка «вона найбільше боялася за його літературну спадщину: рукописи, листування, бібліотеку» [1, с. 129]. Її стараннями у 1926–1930 рр. «вдалося видати зібрання творів Бориса Грінченка у 10-ти томах» [1, с. 130].

У книзі також проаналізовано окремі поетичні («Учителям») й прозові («Соняшний промінь») твори письменника. Народне визнання творчості Б. Грінченка дослідник доводить на численних прикладах: листах, спогадах селян і робітників, які були особисто знайомі з Б. Грінченком. Автор есе, наводячи відгуки перших критиків творчості письменника, суголосний із думками С. Єфремова про певні обов'язки інтелігенції перед народом і вступає в полеміку із М. Драгомановим, що недооцінив «безполітичне культурництво» [1, с. 29], та М. Плевако, який не врахував важливість культурно-просвітницької роботи серед людей у провінції.

Б. В. Пастух звертається не лише до письменницької, але й до літературознавчої діяльності Б. Грінченка. Зокрема розглядає його дискусію з М. Драгомановим, що постала у вигляді «Листів з України Наддніпрянської» та «Листів на Наддніпрянську Україну», детально зупиняючись на поглядах як одного, так і другого, при цьому дослідник із розумінням і повагою ставиться до аргументів кожного з опонентів.

У біографії Б. Грінченка період його життя в с. Олексіївка посідає вагомe місце. Б. В. Пастух не лише детально описує цей епізод, але й принагідно, чи не першим із дослідників української культури, говорить про неоднозначну роль Христини Данилівни Алчевської в українському культурно-просвітницькому житті к. ХІХ – поч. ХХ ст.

Завершується дослідження оглядом вшанування пам'яті Б. Грінченка на Луганщині і в Україні загалом та добіркою поетичних творів.

Друга книга Б. В. Пастуха «Поет ніжності, тривоги і болю» присвячена одному із найніжніших і найтрагічніших, на думку

автора, поетів українського національного відродження ХХ ст. – Володимиру Сосюрі [2, с. 5]. Документально-художнє есе побудоване на розгляді фактів біографії поета в органічному поєднанні з аналізом його знакових творів: поем «Мазепа», «Володька», «Червона зима», поезії «Любіть Україну».

Пишучи про життя В. Сосюри, Б. В. Пастух спирається як на відомі джерела (перш за все автобіографічний роман Володимира Миколайовича «Третя Рота»), так і на архівні матеріали, спогади сучасників, окремі з яких раніше не публікувалися (наприклад, виступ А. Малишка над могилою В. Сосюри 11 січня 1965 р. [2, с. 50–52]). В оцінці дослідника В. Сосюра постає цілісною живою особистістю без ідеологічних викривлень, сліпого захоплення чи осуду. Особливу увагу Б. В. Пастух приділяє національній самосвідомості поета, його перебуванню в лавах гайдамацьких загонів Українських збройних сил, підкреслює єдність трагічної долі митця з долею його народу.

Окрема частина дослідження присвячена кохання митця до Констанції Рудзинської, спогади про яке *«переливаються в інтимну лірику»* [2, с. 22], подружньому життю з Вірою Каспарівною, почуття до якої *«не було першим засліпленням коханням»* [2, с. 24], але якій було присвячено поезію *«Так ніхто не кохав»*, другій дружині – Марії Гаврилівні, яку поет щиро любив і якій присвятив цілий цикл віршів.

У книзі Б. В. Пастух подає ґрунтовний аналіз поеми В. Сосюри «Мазепа», збірки «Серце», яку вважає *«вибухом оголеної душі серед вовчої зграї, з якої неможливо вирватися»* [2, с. 30], поезії «Любіть Україну» та інших творів у літературному, літературознавчому й історичному контекстах.

Завершується есе розповіддю про вшанування пам'яті великого земляка громадськістю Луганщини: про відкриті в Лисичанську пам'ятник (автор І. Овчаренко) і меморіальний музей, про поезії І. Низового та М. Чернявського, присвячені В. Сосюрі, про святкування 80-річчя поета.

Отже, у книзі Б. В. Пастуха виразно лунає думка, що *«життя поета склалося так, що він вічно був у тривозі, все життя носив у серці незагоєну рану»* [2, с. 20], але при цьому залишався *«романтиком з ніг до голови»* [2, с. 20].

Розмірковуючи про поетичний світ В. Сосюри, важко не погодитися з автором дослідження, «що ніхто з поетів України ХХ-го століття не оспівав з такою любов'ю і ніжністю наш край – Донеччину» [2, с. 54] так, як він. Книга «Поет ніжності, тривоги і болю» подає не лише літературний портрет В. Сосюри, але й відтворює культурно-політичну ситуацію в Україні протягом першої половини ХХ ст.

Літературознавчі праці Б. В. Пастуха відзначені високими нагородами: медаллю імені Володимира Даля від благодійного фонду «Благовіст» (2003 р.), званням лауреата Всеукраїнської премії імені Бориса Грінченка (2003 р.) та премії Всеукраїнського культурно-наукового фонду Тараса Шевченка «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» (2008 р.).

Джерела та література

1. Пастух Б. Борис Грінченко – безкомпромісний лицар національної ідеї : Публіцистичне есе. Луганськ : Книжковий світ, 1998. 164 с. 2. Пастух Б. В. Поет ніжності, тривоги і болю. Луганськ : Книжковий світ, 1998. 48 с.

КРАЄЗНАВЧІ РОЗВІДКИ МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ

В. В. Ільницька

(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Соціокультурні витоки традицій сучасного весілля: весільний обряд на Полтавщині у контексті культурного розвитку регіону

Весільний обряд є одним з найбільш визначних та символічних подій у житті кожної культури окремого регіону, що відображається в різноманітних традиціях, традиціях та обрядах. Полтавщина, як і багато інших регіонів України, багата на своєрідність та унікальність весільних обрядів, які відображають багатовікову історію, культурні звичаї та соціальні норми. У цій статті ми розглянемо соціокультурні витоки весільного обряду на Полтавщині, вдавшись до його коренів у контексті культурного розвитку цієї області. Вивчення цієї теми дозволяє глибше зрозуміти еволюцію та трансформацію весільних обрядів у Полтавському краї, а також їхнє місце в ширшому соціокультурному контексті України. Шляхом аналізу різних аспектів весільного обряду на Полтавщині ми прагнемо розкрити його роль у формуванні та збереженні культурної ідентичності регіону, а також його вплив на сучасні соціокультурні процеси.

Обряд весілля на Полтавщині можна поділити умовно на три етапи: передвесільний, власне весільний та післявесільний. Кожен етап являв собою комплекс духовно-обрядових заходів, які мали на меті відзначити та увічнити об'єднання двох осіб у шлюбній угоді, зміцнення сімейних зв'язків, а також віддати шану традиціям та ритуалам, що відображали духовність, культурні цінності Полтавщини [3].

Шлюбний вік полтавчан на момент укладання шлюбу становив 18–25 років, полтавчанок – 16–23, проте часто траплялося так, що дівчата йшли під вінець у 14–15 років. Саме з цієї причини посаг майбутньої нареченої починали збирати з раннього дитинства, також вважалося, що одяг, який дівчина збере до весілля вона буде носити все життя [4; 5; 6]. Особливим

є звичай, пов'язаний з демонстрацією готовності дівчини до сватання та одруження - на хату, де проживала молодиця готова до шлюбу вішали пучечок калини, як символ спроможності до подальшого продовження роду нею [4].

Перший етап – сватання, було першою зустрічю сватів з нареченою та її родиною для досягнення шлюбної угоди. Власне цей етап перед весіллям у полтавському регіоні називали подекуди «малим весіллям». Перед сватанням необхідно було отримати дозвіл від батьків дівчини, щоб «заслати сватів»: згода була своєрідним показником того, що батьки не проти можливого шлюбу їхньої дочки, а також запобігала несподіваним ситуаціям. На роль старости (свата) зазвичай запрошували близького родича, часто це був дядько. Посланець нареченого міг бути і не з родини, але він мав бути інтелігентним одруженим чоловіком, якого люди в селі знали та поважали. Успіх сватання залежав і від ораторських здібностей, тому при виборі старости брали до уваги красномовство і дотепність. Йому давали зазвичай ще одного помічника. У будинок майбутньої нареченої несли хліб, сіль і пляшку горілки. Зазвичай свати грали роль купців, які хочуть викупити цінний товар у батьків дівчини або ж мисливців, що натрапили на слід дівичі-куниці і бажають її вполювати. Сама ж «дівича-куниця» не повинна була вступати в діалог до того моменту, поки їй щось не запитають [1; 4, с. 71–72]. Важливим моментом є той факт, що в українських селах початку XVII – кінця XIX ст. участь хлопця у сватанні не передбачалась. Згодою на майбутнє одруження на Полтавщині вважалися традиції піднесення хустки, якою мали зв'язати руки молодих чи розламування хліба, з яким прийшли свати, відмовою – піднесення гарбуза або макогона [1; 4, с.72–73; 5].

Наступним етапом, якщо згоди було досягнуто, ставали оглядини, коли батьки молодої відвідували домівку хлопця та знайомилися з його батьками. Зазвичай оглядини були направлені на оцінку домівки, фінансової забезпеченості родини, а також самого хлопця, адже дівчина йшла жити в родину свого чоловіка і ставала членом його родини. У цій справі наречений міг спробувати обманути батьків молодої – позичити коня чи коштовності у іншої родини чи друзів, щоб показати свою забезпеченість [1; 4, с. 74].

Якщо перші два етапи були успішно пройдені і кожна з сторін давала згоду на одруження, то офіційним проголошенням намірів двох людей одружитися ставали заручини. До дівчини приходили родина молодого та старший сват, руки наречених зв'язували рушником і батьки благословляли своїх дітей на шлюб [1; 5].

Найбільшу кількість весіль на Полтавщині грали восени та взимку [4, с. 74]. За день до весілля, як правило у суботу, жінки пекли весільні короваї, «шишки» та різне обрядове печиво для гостей. Обов'язком хрещеної матері нареченої було запросити жінок до випікання. Ці жінки мали бути доброї вдачі та щасливі у шлюбі. Мати нареченої зустрічала жінок біля дверей і запрошувала їх до хати. Під час підготовки пекарі співали пісень, щоб піч добре спекла хліб. Пісні супроводжували кожен етап весілля на Полтавщині, їхній характер та текст залежав як від етапу самого весілля так і від персоналії нареченої чи нареченого: якщо наречена була сиротою, то пісні були переважно сумного змісту з надією на краще майбутнє, проте переважно обрядові твори мали звеселяючий характер [3; 5].

Цікавим та самобутнім атрибутом весілля полтавського регіону є «весільний поїзд» – весільна процесія, яка починала формуватися вдома у нареченого. Батьки нареченого благословляли сина і розважали гостей «у дорогу». За дверима розбивали глиняну тарілку на щастя, з якої матір молодого посипала його на щастя зерном. Далі «весільний потяг» рушав до молодої. Нареченого не пускали одразу до молодої, а вимагали викуп. Чоловіки, які жили на вулиці нареченої, стояли на воротях перед обійстям, чекаючи на весільний поїзд. Викуп через це мав назву «ворітна».

Після того, як бояри заплатили викуп за вхід, вони проходили до помешкання, але проте воріт на них чекали дружки з решетами в руках, все ще вимагаючи викуп. Після всіх вдачих етапів викупу, гості та молоді сідали за стіл, а почастивавшись, отримували побажання від своїх батьків, стоячи навколішки на рушниках та вирушали на вінчання.

Власне весілля складалося з святкової трапези, танців, до яких мали приєднатися всі. Танок на полтавському весіллі виступав символом об'єднання двох родів [2].

Увечері відбувалася церемонія «покривання». З нареченої знімали вінок і накривали її хусткою. Після того, як свекруха накривала наречену хусткою вона роздавала стрічки з вінка присутнім незаміжнім дівчатам. Особливим є плетіння весільних вінків нашого регіону. Вінок виготовляли спеціально для кожної нареченої. На території Середньої Наддніпрянщині іноді вивішували розетки з червоних стрічок прикріплювали до скронь молодої. Позичати вінок було заборонено, на відміну від інших головних уборів. Сам вінок був міцним обручем, який уквітчався і був схожий на той, що носили дівчата на виданні, проте на весілля його значно більше прикрашали. Весільний вінок дівчина мала берегти все життя [2; 8, с. 65].

Сучасна традиція розділяти весільний торт на всіх присутніх, притаманна не тільки весіллям Полтавщини, а і всієї України, корінням сягає давньої традиції поділу коровай. Наприкінці весілля боярин розділяв святковий коровай між усіма присутніми під час висловлювання гостями побажань молодим. (століття) святкування мало було схоже за тривалістю святкування з сучасним, адже свято як правило закінчувалось о 15–16 годині [2]. Далі молода прямувала до хати нареченого, де їх знову благословляли батьки. Обряд «комори», де дівчина мала пройти перевірку на «дівочу чистоту» широко проводився за козацьких часів, проте з часом відійшов у минуле та забувся [4, с. 77].

Рано вранці наступного дня гості приходили розбудити молодят і принести їм сніданок. У цей же час організовували так звану циганщина. Запрошені гості переодягалися в різних персонажів [2].

У вівторок, на другий день після весілля, близькі родичі збиралися разом, щоб «мити ложки». Через тиждень молодята відвідували родину нареченої і «йшли до свекрухи їсти вареники» [2].

Наше дослідження підтверджує, що сучасні весільні обряди на Полтавщині є не лише відображенням минулих традицій, але й їхнім неперервним розвитком. Вони представляють собою віддзеркалення та адаптацію традицій старших поколінь до сучасних умов та цінностей.

Джерела та література

1. Кулага О. Запрошувати медяниками і «смалити качку»: передвесільні обряди Полтавщини. Частина 1. URL: <https://zmist.pl.ua/publications/zaproshuvatv-medyanvkamv-i-smalvtv-kachku-peredvesilni-obryadv-poltavshhvvv> (дата звернення 05.04.2024).
2. Кулага О. Весілля по-полтавськи: традиції, які нам вдалося зберегти. Частина 2 URL: <https://zmist.pl.ua/publications/vesillya-po-poltavsky-tradvczivi-yaki-nam-vdalosva-zberegtv-chastvna-2> (дата звернення 05.04.2024).
3. Щербань О. Весілля на Слобожанщині. URL: <https://olenasunnv.blogspot.com/2015/09/weddings-in-slovozhansky.html?m=0> (дата звернення: 06.04.2024).
4. Ігнатенко І. Етнологія для народу. Харків : Клуб сімейн. дозвілля, 2016. 319 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0004632 (дата звернення: 07.04.2024).
5. Сотник А. Короваї, вінки та смалена качка: як у давнину на Полтавщині готувалися до весілля. 2021. URL: <https://suspilne.media/poltava/138540-korovai-vinki-ta-smalena-kacka-ak-u-davninu-na-poltavsini-gotuvalisa-do-vesilla/> (дата звернення: 06.04.2024).
6. Ткаченко К. Які весільні традиції були на Полтавщині близько 100 років тому. *Полтавська хвиля*. 2021. URL: <https://poltavawave.com.ua/p/iaki-vesilni-traditsivi-bulina-poltavshchhini-blizko-100-rokiv-tomu-683759> (дата звернення: 06.04.2024).
7. Гриньова М. В., Шульга І. А. Традиції квітчання на Полтавщині. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*. 2013. Vol. 3. P. 64–67.

А. С. Канавець
(ліцей міста Рубіжного Луганської області),
О. С. Назаренко
(КЗ «Луганська обласна
мала академія наук учнівської молоді»)

**Аналіз стану та перспективи відродження національного
природного парку «Кремінські ліси»**

Національний природний парк «Кремінські ліси» (НПП) було створено 10 вересня 2019 року [1]. Він є частиною Кремінського лісового масиву, знаходиться на лівобережжі річки Сіверський Донець на малопродуктивних піщаних ґрунтах степової зони України. Територія НПП (площа 7269 га) включає заплаву терасу річки Сіверський Донець (30% загальної площі), надзаплаву терасу зі штучними сосновими насадженнями. Соснові ліси покращують кліматичні умови життя населення великих промислових міст Рубіжне, Северодонецьк, Лисичанськ, вони є їх «природними легенями». Крім того на території НПП знаходиться родовище питних вод для населення міста Кремінна. Територія національного природного парку є частиною Сіверськодонецького національного екологічного коридору, головною метою якого є забезпечення збереження найбільш цінних і типових для цього регіону компонентів ландшафтного і біологічного різноманіття. На території Кремінських лісів зростає 35 видів рідкісних, реліктових та ендемічних рослин, які занесені до Червоної книги України, мешкає 24 види ссавців, зустрічається 160 видів птахів [2].

Під час російського вторгнення з осені 2022 року через ліси НПП проходить лінія фронту, де йдуть активні бойові дії. Кількість снарядів, яку використовують агресори становить 450-600 шт. на добу. В результаті вибухів боєприпасів виникають пожежі, відбувається механічне пошкодження дерев, рослинного покриву, їх знищення.

Метою даної роботи є аналіз сучасного стану лісових насаджень на території НПП «Кремінські ліси», прогноз перспективи їх відродження.

При виконанні роботи використовували літературні дані, картографічні матеріали - супутникові знімки ресурсів Google Earth Pro, EO Browser, Giovanni [3]. Стан лісових насаджень

аналізували за нормалізованим диференційним індексом рослинності NDVI, вміст вологи в рослинності – за нормалізованим диференційним індексом вологості NDMI, ресурс EO Browser. Аналіз повітря проводили методом супутникового зондування, використовували дані супутників NASA з ресурсу Giovanni [3].

Аналіз сучасного стану лісових насаджень виконували методом супутникового зондування. Визначена динаміка індексу рослинності NDVI в літні місяці за 5 років (рис. 1, 2).

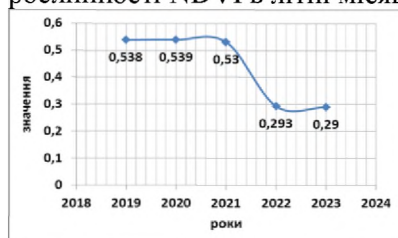

Рис. 1. Динаміка індексу NDVI в надзаплавному лісі в 6-9 місяцях

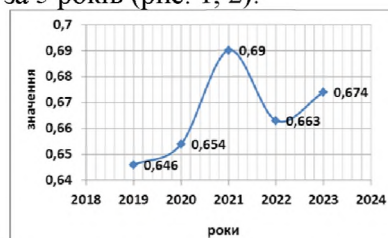

Рис. 2. Динаміка індексу NDVI в заплавному лісі в 6-9 місяцях

У 2019-2021 роках значення індексу NDVI в надзаплавному лісі було 0,53 (рис. 1), що характеризує зайняті лісами площі. У 2022-2023 роках значення індексу NDVI становило 0,29, що відповідає ділянкам з рідко посадженими деревами. Значення індексу рослинності в заплавному листяному лісі вище, ніж на ділянках зі сосновим лісом, та не змінилося в часі - 0,674 у 2023 році, тобто рослинність лісів заплави не зазнала пошкоджень (рис. 2).

Супутникові знімки території надзаплавних соснових лісів у зимовий період представлені на рис. 3, 4.

Зі супутникового знімку (рис. 4) видно, що станом на 13.01.2024 року насадження сосни залишилися по краях території НПП у більш вологих місцях де не було військових укріплень. Значення індексу NDVI Серебрянського соснового лісу (центр території) в зимові місяці за час війни зменшилося в 7,5 разів і становить 0,07 – це позначає оголені піщані ділянки. За допомогою програми Google Earth Pro пораховано, що площа знищеного лісу становить 40% загальної площі НПП. На фото

(рис. 5) показано стан соснового лісу – відсутні верхівки дерев з кронами.

Рис. 3. Знімок території НПП «Кремінські ліси» 8.01.2022 р., візуалізація NDVI, EO Browser

Рис. 4. Знімок території НПП «Кремінські ліси» 13.01.2024 р., візуалізація NDVI, EO Browser

Виконано аналіз забруднення повітря району НПП «Кремінські ліси». Концентрації забрудників повітря (пилу, чорного та органічного вуглецю, діоксиду нітрогену) протягом 2022-2023 років знаходилися на рівні або перевищували значення 2021 року, коли працювали промислові підприємства. Після початку військової агресії підприємства припинили свою діяльність, джерелом забруднення повітря є викиди військової техніки, розриви снарядів, пожежі, в тому числі в лісах, руйнування будівель. Тривалий вплив на рослини забрудненого повітря призводить до зменшення інтенсивності фотосинтезу, зміни активності насінневого розмноження та вегетативного відновлення, уповільнення їх зростання.

Забруднення повітря негативно позначається на стани водних ресурсів, в тому числі питних вод Кремінських каптажів, ґрунту.

При розробці прогнозу природного відтворення рослинності на території НПП «Кремінські ліси» було зроблено аналіз деревної рослинності цієї території. За допомогою ресурсу Google Earth Pro вивчена територія надзапальної тераси НПП «Кремінські ліси» станом на липень 2020 року. Знайдено, що в середньому листяна рослинність займає 20% площі надзапальної тераси в місцях підвищеної вологості. Також зроблено аналіз

результатів відновлення лісу на великій площі Кременських лісів після пожежі у 1996 році, коли вигоріло 9 тис. га соснових лісів на територіях Житлівського, Новокраснянського, Комсомольського лісництв. На супутниковому знімку Кременських лісів через 24 роки після пожежі (рис. 6) світло бежевим кольором зображені площі лісу, які знаходяться на підвищених ділянках з низькою вологістю. Ці ділянки заросли степовими травами, насаджені сосни не прижилися (фото, рис. 6).

Рис. 5. Стан лісів НПП восени 2023 року. Фото: <https://tribun.com.ua/uk/10432>

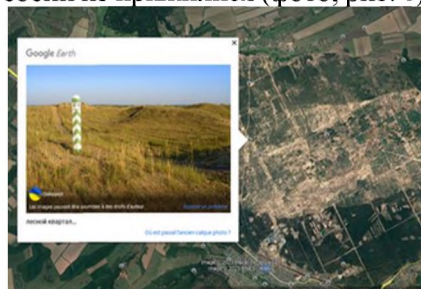

Рис. 6. Супутниковий знімок Кременських лісів через 24 роки після пожежі 1996 року, фото лісового кварталу, ресурс Google Earth Pro

На основі вищенаведених даних можливий наступний шлях природного відновлення рослинності на території НПП «Кременські ліси».

Ділянки зі знищеними сосновими насадженнями самостійно не відновляться тому що шкідники, що розмножаться на пошкоджених деревах, не дадуть сіянцям вирости. Крім того сіянці сосни із насіння ймовірно не приживуться через високі температури та відсутність дощів влітку. Надмірна кислотність ґрунту, що утворюється після розриву снарядів, пригнічує імунітет сосни, через це дерева стають вразливими перед різними патологіями. Такі ділянки, так само як ділянки з підвищеним рельєфом заростуть степовою рослинністю.

Листяні породи дерев відновляться насінням та кореневими паростками в місцях підвищеної вологості: навколо озер, у болотних западинах.

Проведення бойових дій привело до знищення рідкісних видів дикої флори, кормової бази диких тварин, гніздів'я птахів, у тому числі занесених до Червоної книги та списки Бернської конвенції. Забруднення поверхневих вод токсичними хімічними речовинами загрожує життю водних птахів, тварин та мешканців водоймищ.

Аналіз сучасного стану лісових насаджень НПП «Кремінські ліси» показав, що проведення бойових дій привело до знищення 40% площі соснових лісів надзапlavної тераси. Вологість цих територій відповідає оголеним піщаним ділянкам. Загибель лісів негативно вплине на клімат регіону, посилить вітрову ерозію ґрунту, що приведе до пилового забруднення сільськогосподарських земель частинам сажі, важких металів, інше.

Джерела та література

1. **Національний** природний парк «Кремінські ліси». URL: <https://wownature.in.ua/natsionalnyy-prvrodnyy-park-kreminski-lisy/>. 2. **Офіційні** переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України (довідкове видання) / Укладачі: докт. біол. наук, проф. Т. Л. Андрієнко, канд. біол. наук М. М. Перегрим. Київ: Альтерпрес, 2012. 148 с. URL: https://www.botany.kiev.ua/doc/of_reg_sp.pdf. 3. **Основи** дистанційного зондування Землі : робочий зошит. Частина 1. / С. М. Бабійчук, Л. Я. Юрків, О. В. Томченко, Т. Л. Кучма. Київ : Національний центр «Мала академія наук України», 2020. 122 с. URL: <https://zenodo.org/record/4475569#.ZAhun2HMKM>.

Д. В. Лебедь

(Гімназія №15 м. Северодонецька;
КЗ «Луганська обласна
мала академія наук учнівської молоді»)

Краєзнавчі та археологічні дослідження С. Локтюшева у Приайдар'ї наприкінці 30-х – на початку 40-х рр. ХХ ст.

Розвиток луганського краєзнавства на сучасному етапі характеризується збільшенням уваги науковців до біографії вчених, чия діяльність була забута у радянські часи. Зокрема, детальнішого розгляду потребує вивчення внеску у краєзнавчу науку нашого регіону видатного археолога С. Локтюшева, який

по суті сприяв формуванню системи знань про первісну і стародавню історію Луганщини та визначив головні напрямки подальших регіональних краєзнавчих досліджень. Отже, тема цієї наукової роботи є актуальною.

Метою дослідження є заповнення лакун у вивченні становлення краєзнавства Луганського краю, та внесок у процес видатного археолога та краєзнавця С. Локтюшева.

Наприкінці 30-х – на початку 40-х рр. ХХ ст. С. Локтюшев, будучи викладачем, професором давньої історії та археології Ворошиловградського державного педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка (колишнього Донецького інституту народної освіти), звернув увагу на дослідження первісних стоянок за течією річок Сіверський Донець, Айдар, Деркул, Євсуг, Лугань. Вивчення цих пам'яток він розпочав ще в якості слухача Московського археологічного інституту [1, с. 95].

«Річкова» археологія Луганщини принесла Сергію Локтюшеву перший міжнародний успіх. У 1926 році він брав участь у міжнародній конференції в Парижі, де виступив з доповіддю про археологічні дослідження в басейні Сіверського Дінця і був обраний дійсним членом Міжнародного інституту антропології («Institut International D'anthropologie») [1, с. 97].

Наприкінці 30-х рр. розкопки проводилися й на території сучасної Старобільщини, а саме в селах Підгорівка і Новоселівка, та в районному центрі – Старобільську, розташованих на березі річки Айдар. Звідси і назви об'єктів «Новоселівка-1», «Підгорівка-1» та «Старобільськ-1». Всього ним було винайдено 9 стоянок давніх мешканців Приайдар'я у цій місцевості. Хронологічно ці стоянки відносяться до епохи неоліту, приблизно 5900–5600 рр. [2].

Ця доба відрізнялася тим, що у Приайдар'ї вона була схожа на попередню епоху – мезоліт, яка характеризувалася великим значенням рибальства в господарчому житті місцевих мешканців. Можна вважати, що поселення поблизу річки Айдар жили переважно за рахунок тільки цієї річки. Зокрема, головний раціон місцевих мешканців складали молюски-беззубки, якими була багата річка. Багаточисельні залишки цих істот, нашарування яких в окремих частинах неолітичних стоянок досягали 30 см, були вперше знайдені Локтюшевим. Під час

експедицій 70–80 рр. XX ст., які були продовженням його досліджень, було знайдено велике скупчення залишок мушель на об'єкті «Підгорівка-1», що дає привід припустити, що на цій території існувала ціла «протофакторія» з їх видобутку.

Рис. 1. План розташування неолітичних стоянок поблизу Старобільська, складений С. Локтюшевим [3, с. 250]

Єдине, що дозволяє характеризувати старобільські поселення «річного народу» як неолітичні, – це знайдені рештки орнаментованої кераміки, зокрема, і на території поселення «Старобільськ-1». Найчастіше там зустрічалися залишки плоскодонного посуду. Орнамент був прокреслений або відбитий різними видами зубчастого штампку [3]. Розповсюджені такі вироби були не тільки на Старобільщині, а й на території Нижнього Дону. Тому сьогодні в історіографії провідною є версія, що саме з цього регіону, а також з Кавказу на Луганщину потрапив керамічний посуд, переважно через річкове сполучення.

Наукові здобутки С. Локтюшева на Старобільщині привертали увагу вчених-археологів у різні часи. Зокрема, у 70-80-х рр. XX ст. об'єкти, знайдені ним поблизу від Старобільська, привернули увагу таких науковців, як Ю. Гурін та О. Шапошникова.

Вивчення неолітичних стоянок Приайдар'я було продовжено спочатку в 2007 р., а потім у 2019–2021 рр. Луганським археологічним загоном імені С. Локтюшева. Науковим керівником досліджень є кандидат історичних наук та співробітник Інституту археології НАН України С. Теліженко, який не перший раз привертав увагу суспільства до збереження матеріальної спадщини Луганщини. Серед останніх його досягнень стало відкриття у 2015 р. мусульманського поховання хозарської доби в місті Сватове та багато інших археологічних досліджень.

Спираючись на досягнення науковців-попередників (у тому числі С. Локтюшева), а також на результати власних розвідок, він висловив припущення, що за часів неоліту на стоянці «Старобільськ-1» жили представники ракушечноярської культури. Назва походить з багаточислового поселення на острові Ракушечний Яр у нижній течії річки Дон (сучасна Ростовська область). Цю культуру на території України представляє лише стоянка на Старобільщині. При дослідженні були знайдені не лише залишки керамічного посуду та моллюсків, а й кістки тварин. З'ївши м'ясо моллюсків, мушлі використовували у побуті. Додавали їх у керамічну масу разом зі стеблами рослин та застосовували для оздоблення посуду [4]. Точно можна сказати, що представники цієї доби займалися збиральництвом та полюванням.

Вивчення міграційного поширення ракушечноярської культури було здійснено плеядою українських археологів, зокрема: А. Горелик, А. Цибрий, В. Цибрий. Досліджуючи це питання багато років, вони створили мапу поширення неолітичної культури, яка річковими шляхами поширилася на величезні простори сучасних Луганщини, Придону, Кавказу та території Малої Азії. Між цими регіонами встановився регулярний динамічний обмін, насамперед, технологією створення вже згадуваної кераміки.

Відзначимо також, що дослідження С. Локтюшева були продовжені цілою плеядою видатних вчених-археологів. Зокрема, дослідження неолітичних стоянок Приайдар'я було продовжено такими науковцями як Ю. Гурін, О. Шапошникова та, на початку ХХІ ст., С. Теліженко.

Рис. 2. Масштаби поширення ракушечноярьської культури за мапою А. Горелика, А. Цибрий, В. Цибрий [5, с. 247].

Це вказує на важливість для науки вперше винайдених Локтюшевим неолітичних стоянок на Луганщині, побут мешканців яких дозволяє стверджувати, що наш край був технологічним містком між різними регіонами ще у первісні часи.

Отже, дослідження С. Локтюшева дозволяють уявити Луганщину часів мезоліту та неоліту не тільки як «степовий», але переважно як «річковий» край. Саме місцеві річки стали головним фактором поширення спочатку у регіоні, а потім і в східній Україні, таких важливих технологічних досягнень доби неоліту, як кераміка.

Джерела та література

1. Климов А., Ключнева І. Сергій Олександрович Локтюшев – відомий дослідник Луганського краю. *Краєзнавство*. 2012. № 2. С. 83–87. 2. Курило В. С., Набока О. В., Забудкова О. А Нариси історії Луганщини. Київ-Полтава: Талком, 2023. 300 с. 3. Теліженко С. А., Іваницький В. Р. Звіт про проведення розвідок та наукових археологічних досліджень на території Луганської області у 2019 р. (сmt. Біловодськ та Біловодський район, Міловський район, м. Старобільськ та Старобільський район, сmt. Новопсков та Новопсковський район, м. Лисичанськ, Попаснянський район, Кременський район). Київ : Науковий архів ІА НАН України, 2020. 370 с.

4. Белокобильський О. Вперше з літа 2013 року на Луганщині проведені археологічні дослідження. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28808021.html>. 5. Горелик А. Ф., Цыбрий А. В., Цыбрий В. В. О чем поведали череп тура, топор и женские статуэтки? (К проблеме начальной неолитизации Нижнего Подонья). *Stratum plus*. 2014. № 2. С. 247–282.

В. О. Макаренко

(ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»)

**Історія садиби Муравйових-Апостолів у с. Хомутець
Миргородського району Полтавської області**

У цій розвідці розглядається історія селища Хомутець, яке славиться тим що воно належало славетному українському шляхетському роду Апостолів, пізніше Муравйовим-Апостолам. Тут до наших днів зберіглася унікальна архітектурна пам'ятка, садиба, у якій, серед інших жив відомий батько декабристів Іван Муравйов-Апостол.

Хомутець – центр сільської Ради, розташований у межиріччі річок Хоролу і його правої притоки – річки Хомутець. Назву села пов'язують з тим, що річки Хорол і Хомутець оперізують місцевість своєю стрічкою, утворюючи тут петлю у вигляді велетенського хомута.

Перші письмові згадки про Хомутець відносяться до кінця XVI ст. Тоді село належало князям Вишневецьким і мало 446 душ населення чоловічої статі. У першій чверті XVII ст. в польському володінні по середній течії Хоролу і Псла, серед інших поселень офіційно значиться і Хомутець. Протягом 1620–1622 рр. хутір Хомутець був об'єктом свавільного торгу польського короля Сигізмунда III з його васалами Чернишевським, Обалковським, і Вишневецьким [1, с. 713].

Окремо слід згадати про походження роду Апостолів. Вважається, що він походить з Молдавії. В Україну прийшов ще батько майбутнього гетьмана Данила Павло, який у 1648 році почав служити Речі Посполитій, воював з поляками проти семигородського князя Ракочія, союзника Б. Хмельницького, проти шведів у Курляндії, був сотником у відомого ренегата князя Яреми Вишневецького, який, зрештою, й нагородив його

маєтком Хомутець на Миргородщині – нагорода номінальна, бо ця територія була під козацькою юрисдикцією. Отже, у 1648 р. Хомутець вже почав належати Апостолам, а саме батьку Данила Апостола – Павлу [5, с. 257].

Здається, що Павло Апостол деякий час думав, що настав час залишитися на Правобережжі. Внаслідок цього, у 1666 р. його лівобережний маєток Хомутець, лежав покинутий і запущений. З купчих записів 1669, 1671 і 1672 рр. видно, що Апостол у той час, не займаючи ніякого уряду, скуповував землі на Миргородщині, переважно в Хомутці і Бакумовці. Отже він знову проживав на Лівобережжі – згідно з одним актом 1670 р. *«яко славетний товариш войсковий»*.

Данило Апостол, син Павла, народився вірогідно 4 грудня 1654 р. У 1677 р. він одружився з польською панною, Уляною Іскрицькою, від якої мав трьох синів – Івана, що помер порівняно молодим, Петра і Павла, а також п'ять дочок. Через шлюби синів (дружина Івана – Елена Корсак, правнучка гетьмана Самойловича та дочка смоленського шляхтича, Михайла Корсака; дружина Петра – смоленська панна з роду Храповицьких; Павло одружився, згідно з німецькою біографією, вперше в 1717 р. з одною молдаванкою, швагеркою генерала Кантакузена, вдруге – у 1733 р з Федорою Миколаївною Енгельгардт, дочкою стольника, смоленської шляхти) ввійшов Апостол у ближчі стосунки з шляхетськими колами Молдавії, а головню – Смоленщини; дочки знайшли собі чоловіків серед найвидатніших фамілій лівобережної України – Жураківських, Дуніних-Борковських, Скоропадських, Кулябко, Горленків, Кочубеїв – і тісно зв'язали рід Апостолів з новим шляхетством України. Отак за порівняно короткий час Апостоли ввійшли в ряди найвищої аристократії України [4, с. 4–5].

В 1689 р. Апостол одержав універсал на стару маєтність Хомутець та на села Абакумовку і Фрідровку, а рік пізніше ці маєтності було затверджено за ним і царською грамотою. Двадцять років пізніше знаходимо у володінні Апостола цілий ряд селищ: згідно з царською грамотою 1710 р. йому належали тоді, крім Хомутця, Абакумовки і Фрідровки, ще й Савинці, Поповка, Сухоробовка, Вергуни, а в Чернігівським полку – Шебалтасовка, Хлоп'яники й Лузики.

Хутір став родовим маєтком Апостолів, що зумовило створення тут невеликого дерев'яного палацу, навколо якого заклали парк. У спадок Хомутець перейшов до лубенського полковника П. Д. Апостола – одного із синів Данила Апостола, який розбудував маєток.

Зі щоденника Петра Даниловича відомо, що до хомутецького маєтку в 1725 р. входили житловий будинок, стайня, невелика пивоварня з котлом для пива «весом в 3 камня», пасіка, кілька ставків. Зведення в 1754 р. мурованої Троїцької церкви з дзвіницею остаточно сформувало український садибний комплекс, традиційний для старшинської верстви населення.

Останнім власником маєтку з роду Апостолів був правнук Данила Апостола Михайло Данилович – секунд-майор, полковник Ямбурзького кирасирського полку. Саме за період його володіння тут було побудовано новий палац зі стилістичними елементами пізнього бароко та раннього класицизму, розширено парк. Розвиток садиби відповідав тодішній історико-культурній ситуації, коли в другій половині XVIII ст. збагатіла колишня козацька старшина, зрівняна в правах із російським дворянством, починає задовольняти свої вимоги щодо архітектурних уподобань будівництвом розкішних садиб, орієнтованих на петербурзьку знать. Чіткість і лаконічність, симетрія у вирішенні всієї території садиби в Хомутці відповідають ранньокласицистичним засадам, але разом з тим у ній зберігаються декоративні, суто пластичні мотиви та прийоми бароко: прямокутні башти флігелів, барочні фронтони, що декорують вікна мансардного поверху, декор інтер'єрів палацу. [2, с. 160].

Іван Матвійович належав до покоління освічених, творчих людей, що передувало декабристам. Його мати Олена Петрівна, уроджена Апостол (1731–1767), була онукою останнього українського гетьмана Данила Павловича Апостола (пом. 1734). Саме завдяки своєму походженню від українського гетьмана Іван Матвійович і отримав 1801 р. другу частину свого прізвища. А заразом став спадкоємцем значних (близько 4 тисяч кріпаків) статків і власником багатющої садиби Хомутець Миргородського повіту Полтавської губернії. За п'ять років до того він познайомився зі своїм двоюрідним братом, теж правнуком

Данила Апостола, підполковником Михайлом Даниловичем Апостолом. Цей останній представник Апостолів був великий дивак, який прогнав свою дружину і повів чужу, але не мав прямих спадкоємців. Зрештою у нього виникли позови через спадщину з численними далекими родичами, і тоді він порішив усе разом, розпорядившись надбанням своїм на користь Івана Матвійовича [3, с. 192–193].

Після відставки 1806 р. він переїхав у Хомутець, де впорядковував родовий маєток. Фахівці зазначають, що за зразок він узяв композицію двору – курдонеру, характерну для садибно-палацової архітектури доби класицизму й поширену в європейській культурі XVII – початку XIX ст., а в Росії – з початку XVIII ст. «Курдонер» перекладається з французької як «почесний двір». Його особливостями були П-подібна форма палацу (до центральної дерев'яної двоповерхової частини Іван Муравйов-Апостол добудував муровані флігелі, які з'єднували з нею напівкруглими переходами) й просвітчаста огорожа. Над своєрідним ганком, що оздоблював центральний вхід, на рівні другого поверху було влаштовано терасу-балкон, на яку був вихід з парадної зали, а зі сторони паркового фасаду – терасу-лоджію, з якої сходами можна було вийти до ставу. У центрі вхідної башти палацу встановлено родинний герб Муравйових-Апостолів [2, с. 160–161].

Отже, як ми бачимо, Хомутець довгий час був родовим місцем українського роду Апостолів, пізніше Муравйових-Апостолів. Садиба є дійсно історичною пам'яткою, згадки про яку мінімальні, але стан пам'ятки бажав би бути кращим. Хомутець міг би стати туристичним куточком Полтавщини.

Джерела та література

1. Історія міст і сіл Української РСР : В 26 т. Полтавська область. Гол. ред. кол.: Тронько П. Т. та ін. Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. 1027 с. 2. Жукова О. В. Хомутецька садиба Муравйових-Апостолів у контексті сучасних музеєфікаційних процесів. *Культура України*: зб. наук. пр. Харків : ХДАК, 2012. Вип. 37. С. 158–166. 3. Кошелєв В. А. О жизни и сочинениях И. М. Муравьева-Апостола. *Муравьев-Апостол И. М. Письма из Москвы в Нижний Новгород*. Санкт-Петербург: «Наука», 2002. С. 191–230. 4. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його

доба (1727–1734). Авґсбург : Товариство Прихильників УВАН, 1948. 192 с. 5. Шевчук В. Козацька держава. Київ : Абрис, 1995. 392 с.

А. М. Найда

(ВСП «Старобільський фаховий коледж
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Герой шевченкового краю

Україна! Родюча, багата на корисні копалини, чарівно-співоча, милуюча око своїми краєвидами, земля! Скільки тобі довелося вистраждати лише за минуле століття! Тебе намагались знищити голодоморами, репресіями, війнами, а ти... жива, бо, певно, вимолена Господом! Народі мій многотраждальний! Скільки за всю історію тобі довелося мук пережити, і що на тебе ще чекає попереду!?

Якщо Київ прийнято вважати серцем України, то Черкаси – її пуповина. Саме ця сакральна земля має дещо незвичне поєднання спокійної крові слов'ян-землеробів із кипучою кров'ю степовиків-половців. Саме ця земля народила для України славних синів із вперто-неспокійною вдачею. Тут народився й жив Богдан Хмельницький. І резиденція його була на Черкащині, в Чигирині. Черкащина, зрештою, була землею українських отаманів під час визвольних змагань 1918-1921 років. І навіть коли в радянській Україні майже повсюдно встановилася влада рад, на Черкащині, в Холодному Яру, й далі, жертвуючи собою, люди боролися проти цієї влади. Черкащина, як ми всі знаємо, породила й бунтарного Кобзаря, який, на думку Б. Грінченка, «... завжди був прихильний до гетьманщини, яко до автономної форми політичного життя українського; а ще більше прихильний він був до до народніх козацьких рухів» [1]. Недаремно Черкащина – то земля, де вибуяло українське козацтво! Мені також близький і любий цей край, бо моя родина має черкаське коріння.

У перечитаному мною нещодавно документальному романі Юрія Горліса-Горського «Холодний Яр» епіграфом є неперевершені, на мою думку, самовіддані слова автора, взяті з контексту: *«Коли я впаду, моє тіло, може, з'їдять лисиці, щоб*

нагодувати молоком своїх дітей, мою кров вип'є рідна земля, щоб виростити з неї траву для коня того, хто стане на моє місце» [2]. А ці слова актуальні наразі: «Ми маємо таких «добрих сусідів», що будуть бити і соромно їм ніколи не стане... Жоден народ не пережив того, що тепер переживає Україна» [2].

Так і поезії Т. Шевченка часто містять мотив подвигу з акцентом на його жертвовному боці й на високі ідеї, – перш за все ідеї свободи та служіння Батьківщині. Б. Д. Грінченко, за словами В. Чорновола, зазначав про Шевченка: *«Великий поет іде завжди поперед нас... Меси мусять підніматися, доростати до його ідей» [3].* Як апофеоз оцінки значення творчості Шевченка, за міркуваннями В. Чорновола, звучать у *«Листах з України Наддніпрянської»* слова Б. Д. Грінченка: *«Ми певні, що в українській літературі з'явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного, рівного йому своїм значінням у справі нашого національного відродження, будуть великі письменники, але не буде вже пророків» [4].* Історія повторюється. Чомусь пророків не всі цінують за життя, а лише усвідомлюють їх роль через деякий згаяний час. Так само і за часів мученицьких страждань Чорновола, люди мов мали пелену перед очима, не хотіли дослухатись черкаського оракула, не єднались, щоб здолати комуністичну брехливу владу. Саме він, як на мене, засіював у душах народу зерно правди, розбурхав надію на незалежність України.

Трагедія сучасного йому покоління, за Кобзарем, – у відсутності вищих цілей, у відмові від боротьби, в неспроможності жертви, а тому і в неспроможності до дії і до подвигу. У 90-ті роки ідея повстання проти існуючої влади не зародилася ще в серці кожного і не перелилась у страшну силу, яку б вже не можна було б ні відвернути, ні зупинити. Тоді б вона охопила всю Україну, кожного українця! Чорновіл саме до цього і закликав! Він неодноразово натякав про те, що значущі для країни події не закінчилися і сподівався на те, що вони перейдуть на якісно інший рівень – рівень людської свідомості, людського духу! *«Якою ж має бути та «сім'я вольна, нова», яку провіщав Шевченко?»* запитує Чорновіл у читача і знаходить відповідь у таких рядках Кобзаря:

*І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі»[5]*

За свої книжки, видані за кордоном, В. М. Чорновіл став лауреатом премії найкращих журналістів світу, що боронили права людини. У себе ж на Батьківщині за це отримав чергове ув'язнення. Наразі хочу привести приклади визначних віх діяльності В. М. Чорновола (1937–1999): учасник дисидентського руху з середини 1960-х. Перша рубіжна подія в історії формування його як політика сталася 4 вересня 1965 року, коли він разом з Іваном Дзюбою та Василем Стусом виступив на прем'єрі фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» із протестом проти арештів української інтелігенції, за що був звільнений з роботи[6]. У 1967 р. В'ячеслав Максимович випустив у самвидаві книгу «Лихо з розуму», і якій ідеться про події 1965 р., коли за «антирадянську» діяльність було заарештовано та засуджено 20 українських інтелігентів. Книжка стала першою ґрунтовною працею про ситуацію в Україні, яка потрапила на Захід з України після Другої світової війни й привернула увагу світової громадськості до українського питання. Кілька разів він був ув'язнений. Редактор першого незалежного часопису – «Український вісник» (1970–1972, 1987–1989), співзасновник Української Гельсінської спілки (1988). Один із засновників Народного Руху України (НРУ), з березня 1992 – співголова, а з грудня 1992 року – голова НРУ. Він – лідер радикального крила. Перебуваючи в меншості, Народна Рада таки добивається в липні 1990-го р. проголошення Декларації про державний суверенітет, а в серпні 1991-го, після невдалого путчу – Акта Незалежності України й заборони Компартії. (Доречі, комуністи поважали В. М. Чорновола за чесність, порядність, принциповість, попри політичні розбіжності). Голова Львівської облради і кандидат у президенти України, він у жовтні 1991 р. їздив по містах Полтавщини. Цей край також став мені близьким, тому що наш коледж було евакуйовано до міста Лубен Полтавської області. В'ячеслав Максимович збирав велику кількість людей, які з захопленням слухали його. *«Я боротимуся до кінця, бо впевнений, що ці вибори не програю. Я не програю їх*

навіть тоді, коли не стану Президентом. Головне для мене те, що змінюються люди, змінюється наш народ» [7]. Як депутат Верховної Ради і член ПАРЄ у буремні 90-ті рр. В. М. Чорновіл неодноразово приїздив на зустрічі з мешканцями Полтавщини. Він всіляко намагався створити умови для набуття економічної могутності, культурного розвитку, втілення в життя соборницької ідеї, особливо у важкий час переходу країни на ринкову економіку. Недарма ім'ям Чорновола названі вулиці і в Полтаві, і в Лубнах, і в різних містах України. Тільки в незалежній державі він став Лауреатом Шевченківської премії 1996 р. за ту ж саму працю «*Лихо з розуму*», за яку його було засуджено в СРСР. Народний депутат України скликаний 1990, 1994, 1998 рр. Протягом останнього року життя В. М. Чорновіл вів боротьбу за консолідацію НРУ як політичної партії, яка розпадалася на окремі політичні угруповання.

Козак-воїн у Шевченка здійснює подвиг у бою, жертвуючи собою в ім'я високої мети, якою, частіше за все, є свобода. Це все про В. Чорновола. Коли я споглядаю портрет «*В'ячеслав Чорновіл та Шевченко*»[8], то на думку спадає те, що недарма вивчав політик творчість Кобзаря, бо рідна Матір-Україна породила другого Великого Українця вже для великого Чину – реалізації Слова, втілення його у відроджену вільну Державу, у незалежну країну-хату для великої української родини, для всіх українців! Кобзар нібито задалегідь описав цю значущу постать для історії України. Він, здається, знав, що Черкащина вдруге подарує Україні славного сина, який віддасть своє життя заради неї. Енергетика В. М. Чорновола, його сміливість і радикалізм збуджували, додавали віри, що Україна таки стане квітучою державою. Він був втіленням того образу влади, якої гідна Україна - безкомпромісної до руйнівників державності, до корупції, сваволі та безідейності. Для українців, що поділяють націонал-демократичні ідеали В. М. Чорновола та ідею європейського вибору, він є символом будівництва сучасної Української держави.

Олександр Положинський та гурт «Тартак» присвятили куплет пісні про українських воїнів сьогодення «*Мене вже немає*» саме В. Чорноволу. Незаперечним є той факт, що саме ця

постать в минулому, на їх погляд, є уособленням, збірним образом сучасного захисника Вітчизни:

*В минулому часі я їхав по трасі,
... Поводився чемно та, мабуть, даремно –
Мене протаранив нечемний КамАЗ... [9].*

Труну з тілом великого сина України від Будинку вчителя до Володимирського собору несли на руках. Після цього сумна процесія, яка в Києві зібрала 200 тисяч осіб (її порівнювали з тим, як прощалися із Шевченком півтора століття тому), рушила до пам'ятника Т. Шевченкові. На могилі спочатку було встановлено справжній козацький хрест.

Творче життя В. Чорновола було подібне Шевченковому. Цілком успішний журналіст з блискучими шансами на кар'єру, він мав одну непереборну «ваду» – був чесним і принциповим українським патріотом. А ще – не вмів мовчати. Бо і в неволі був вільним та ніколи не свідчив проти своїх друзів. Він пішов своїм шляхом людини й громадянина, так, як великий Тарас, без корисливості й лукавства. І міг так, як і він, завжди сказати: *«Ми не лукавили з тобою, ми просто йшли; у нас нема зерна неправди за собою»* [10]. Колишній політв'язень став символом і лідером боротьби українців за Незалежність. *«Караюсь, мучусь, але не каюсь!»* Ці слова у повній мірі могли б належати і В. Чорноволу.

Десять років Шевченко відбував солдатчину, а В'ячеслав Чорновіл 17 провів у таборах та на засланні. Однак їх не злякали ні переслідування, ні допити, ні тюрми! Недаремно, між іншим, свого часу І. Я. Франко зазначав про Кобзаря: *«Він терпів десять літ від російської воєнщини, а зробив більше для свободи росії, ніж десять побідних армій»* [11]. А ось як коментує Б. Д. Грінченко такі Шевченкові твори, як «Царі», «Ісаія. Глава 35», «І Архімед, і Галілей»: *«Такий шлях показує поет своїм землякам до національної волі: широка реформа міжлюдських відносин – ось єдиний спосіб здобутися їй»* [12].

Мені припали до душі такі слова В. М. Чорновола, які наразі дуже актуальні: *«Україна починається з тебе!.. Настав час великого вибору: або єдність і перемога та шлях до світла, або поразка, ганьба і знову довга дорога до волі... Дай Боже, нам любити Україну понад усе сьогодні – маючи, щоб не довелося потім гірко любити – втративши»* [13].

Джерела та література

1. **Чорновіл В. М.** Твори : в 10 т. / редкол.: А. Пашко (голова) ; Міжнар. благод. фонд Вячеслава Чорновола. Київ : Смолоскип, 2002. Т. 1 : Літературознавство ; Критика ; Журналістика / упоряд. та комент. В. Чорновіл ; відп. ред. М. Коцюбинська. С. 105. 2. **Горліс-Горський Ю.** Холодний Яр. Львів : Червона калина, 1994. 284 с. URL : [s://chtyvo.org.ua/authors/Horlis-Horskvi/Kholodnyi_Yar/](http://chtyvo.org.ua/authors/Horlis-Horskvi/Kholodnyi_Yar/).
3. **Чорновіл В. М.** Твори : в 10 т. / редкол.: А. Пашко (голова) ; Міжнар. благод. фонд Вячеслава Чорновола. Київ : Смолоскип, 2002. Т. 1 : Літературознавство ; Критика ; Журналістика / упоряд. та комент. В. Чорновіл ; відп. ред. М. Коцюбинська. С. 112. 4. **Чорновіл В. М.** Твори : в 10 т. / редкол.: А. Пашко (голова) ; Міжнар. благод. фонд Вячеслава Чорновола. Київ : Смолоскип, 2002. Т. 1 : Літературознавство ; Критика ; Журналістика / упоряд. та комент. В. Чорновіл ; відп. ред. М. Коцюбинська. С. 115. 5. **Тарас Шевченко.** Зібрання творів : У 6 т. К., 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. С. 353, 747. URL : <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev2150.htm>. 6. **4 вересня.** Пам'ятні дати. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3092754-4-veresna-pamatni-dati.html>. 7. **Полтавщина.** Шлях до незалежності. 1985–1991. 1985–1991 / Авторі-упорядники : Білоусько О. А., Пустовіт Т. П. Полтава : Полтавський літератор, 2016. 800 с. URL : <https://polinfo.gov.ua/8559-nashanezalezhnist-marafon30-v-chornovil-holovne-te-shcho-zminiuietsia-liudy-zminiuietsia-ves-narod>. 8. **Портрет «Вячеслав Чорновіл та Шевченко».** URL : <https://violity.com/ua/107153656-portret-vyacheslav-chornovil-ta-shevchenko-reprodukciya>.
9. **Положинський О.** Мене вже немає. URL : <https://www.pisni.org.ua/songs/6320746.html>. 10. **Тарас Шевченко.** Зібрання творів : У 6 т. К., 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. С. 261, 698–699. URL : <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev2111.htm>.
11. **Чорновіл В. М.** Твори : в 10 т. / редкол.: А. Пашко (голова) ; Міжнар. благод. фонд Вячеслава Чорновола. Київ : Смолоскип, 2002. Т. 1 : Літературознавство ; Критика ; Журналістика / упоряд. та комент. В. Чорновіл ; відп. ред. М. Коцюбинська. С. 117. 12. **Грінченко Б.** Листи з України Наддніпрянської. URL : <http://litopys.org.ua/drag/drag204.htm>. 13. **«Україна починається з**

тебе» – В'ячеславу Черноволу сьогодні виповнилося б 78 років.
URL : <https://gazeta.ua/articles/history/ukravina-pochinavetsva-z-tebe-vvacheslavu-cornovolu-sogodni-vipovnilosya-b-78-rokiv/668052>.

Т. А. Піддубна
(Новоайдарський ліцей),
Н. Б. Куцька
(КЗ «Луганська обласна
мала академія наук учнівської молоді»)

Вивчення змін площ водосховищ Луганської області з використанням ГІС технологій та ДЗЗ

Через російську агресію дані про кількість та стан малих водосховищ Луганської області відсутні через неможливість проводити наземний моніторинг. І тільки методи дистанційного зондування Землі дають змогу дослідити динаміку процесів зміни площ водосховищ на малих річках області.

Для вивчення динаміки змін площ водосховищ нами відібрані: Сватівське в Сватівському районі; Єлизаветинське в Антрацитівському районі; Ісаківське в Перевальському районі. Ісаківське та Єлизаветинське водосховища з 2014 року знаходяться на тимчасово невідконтрольній території. Сватівське водосховище з лютого 2022 року знаходиться в зоні бойових дій внаслідок військової агресії Росії. Водосховища використовуються для питного водопостачання міст. Їх поповнення відбувається за рахунок річок. Саме ці водосховища були відібрані за наявності в Google Earth Pro якісних космічних знімків різних часових рядів з 1985 по 2022 рр.

Предмет дослідження – оцінка масштабів змін у часі площ водного дзеркала на прикладі Сватівського, Єлизаветинського та Ісаківського водосховищ Луганської області.

Методи та матеріали дослідження:

1. Ресурси порталу EO Browser. Інструмент: «Лінійка», Show effect, Draw area of interest. Супутникові знімки Landsat 4-5 TM L2, Landsat 8-9 L2, Sentinel-2 L2A.
2. Програма Google Earth Pro.
3. Програма QGIS (версії QGIS 3.28.12, QGIS 3.34.12).

Для досягнення поставленої мети в роботі сформульовані та вирішені такі завдання:

1) В програмі Google Earth Pro побудовані тематичні карти зміни площі Сватівського (1985–2021 рр.), Єлизаветинського та Ісаківського водосховищ впродовж 1985-2022 рр. [1, с. 72–76].

2) За даними космічних знімків (КЗ) супутників дистанційного зондування Sentinel-2/L2A за 2023 р. в програмі QGIS обчислені вегетаційні індекси (BI) MNDWI для ідентифікації водосховищ та підрахувати площі їх водного дзеркала [2, с. 136–138].

На водні об'єкти Луганщини впливають як кліматичні так і антропогенні чинники.

Кліматичні: підвищення середньорічної температури у 1990-2020 рр. на 0,60 °С; потепління зимового періоду року на 2,40 °С; зміна характеру опадів; у 2022 році опадів випало на 43 мм вище за річну норму та на 71 мм – у 2023 році [3].

Антропогенні: через воєнну агресію пошкоджені комунікації водопостачання та водовідведення; відбувається хімічне та бактеріологічне забруднення поверхневих і підземних вод.

Сватівське водосховище. Оцифрувавши контур водосховища за чотири періоди (1985, 2010, 2018, 2021 рр.), побудована карта зміни площі водного дзеркала (Рис. 1).

Рис. 1. Зміна площі Сватівського водосховища впродовж 1985–2021 рр.

В EO Browser добрані КЗ за 2022 та 2023 рр. та оцінена зміна площі водного дзеркала за весь часовий період з 1985 по 2023 рр. (Рис. 2).

Зміна площі водного дзеркала Сватівського водосховища з 1985 по 2023 рр.

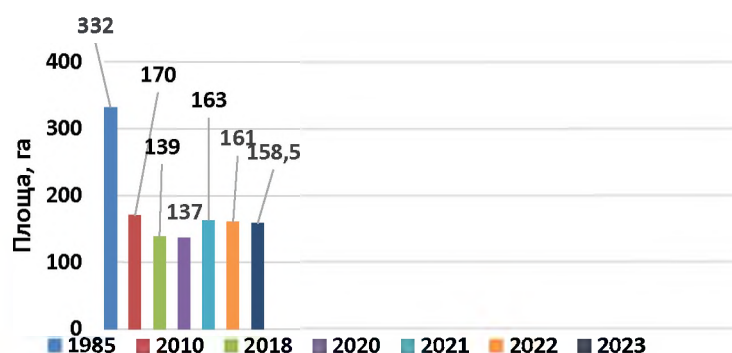

Рис. 2. Зміна площі водного дзеркала Сватівського водосховища з 1985 по 2023 рр.

Зменшення площі водного дзеркала у 2020 році в порівнянні з 1985 роком становить 58,7%. Отже, майже в 2,5 рази зменшилась площа водного дзеркала водосховища. Це пов'язано з посухами, особливо у 2019-2020 рр. У 2021-2023 рр. спостерігається тенденція до збільшення площі водного дзеркала Сватівського водосховища на 15,7% в порівнянні з 2020 роком. Це пов'язано зі зменшенням забору води на сільськогосподарські потреби з початку активних бойових дій та окупації району.

Єлизаветинське водосховище. На рис. 3 представлена тематична карта зміни площ Єлизаветинського водосховища з 1985 по 2022 рр. Відбулося зменшення площі водного дзеркала Єлизаветинського водосховища у 2020 році в порівнянні з 1985 роком на 64,3%. У 2021–2023 рр. спостерігається тенденція до збільшення площі водного дзеркала Єлизаветинського водосховища. Площа водного дзеркала збільшилась в 1,6 рази у порівнянні з 2020 роком (рис. 4).

Рис. 3. Зміна площі Єлизаветинського водосховища впродовж 1985–2022 рр.

Зміна площі водного дзеркала Єлизаветинського водосховища з 1985 по 2023 рр.

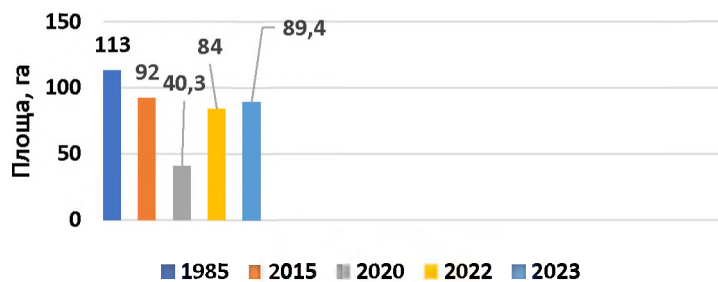

Рис. 4 Зміна площі водного дзеркала Єлизаветинського водосховища з 1985 по 2023 рр.

Це пов'язано, по-перше з посухами 2019–2020 рр., а по-друге, Єлизаветинське водосховище наливного типу і його режим повністю залежить від діяльності людини.

Ісаківське водосховище. Підрахунок площі водного дзеркала Ісаківського водосховища виконували по КЗ в програмі

Google Earth Pro і починали зі створення нового полігонального об'єкта і розрахунку його площі. Побудована тематична карта свідчать про багаторічну динаміку змін площі дзеркала Ісаківського водосховища, а з 2015 по 2020 рр. спостерігаємо зменшення (рис. 5). Відбулося зменшення площі водного дзеркала водосховища у 2020 році в порівнянні з 2015 роком на 10,6 % (рис.6). Збільшення площі Ісаківського водосховища у 2022 році ймовірно пов'язано з тимчасовим відкачуванням шахтних вод у водосховище.

Рис. 5 Зміна площі Ісаківського водосховища впродовж 1985–2022 рр.

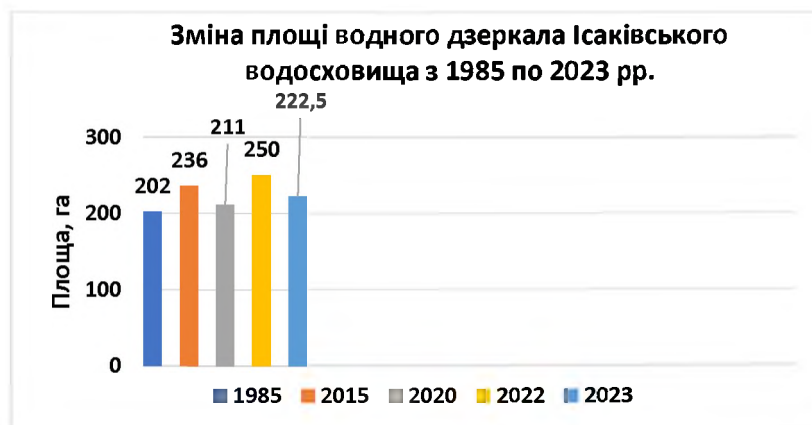

Рис. 6 Зміна площі водного дзеркала Ісаківського водосховища з 1985 по 2023 рр.

Побудовані тематичні карти свідчать про багаторічну тенденцію щодо зменшення площ водосховищ до 2020 року. Це можна пояснити кліматичними змінами, а також непомірним відбором води для потреб населення на зрошення сільськогосподарських угідь з річок, і як наслідок, їх обміління.

Збільшення площі у 2022–2023 рр. підтверджує, що воєнні дії, окупація призвели до скорочення чисельності населення і припинення господарської діяльності.

Через щорічні посухи спостерігається пересихання річок, на яких були побудовані в свій час більшість водосховищ Луганщини, відмічається сезонна втрата їх зв'язку з джерелом живлення. У літньо-осінній період спостерігається «цвітіння» води водосховищ, що спричиняє масову загибель мешканців водойм, забруднення води токсинами, продуктами гниття. На даний момент через російську окупацію та тривалі бойові на території області розглянуті водосховища залишаються безгосподарними, не виконуються правила щодо їх експлуатації. Через відсутність централізованого водопостачання в багатьох містах і селах Луганщини, саме від функціонування малих водосховищ залежить життєдіяльність населення. Результати досліджень пропонуємо використати для подальшого моніторингу розглянутих водосховищ та розширення цих досліджень в межах інших районів Луганської області для створення сучасного водного кадастру області.

Джерела та література

1. Робочий зошит з основ дистанційного зондування Землі. Частина 1. Історія та практичне застосування / С. М. Бабійчук, Л. Я. Юрків, О. В. Томченко та ін. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Національний центр «Мала академія наук України», 2023. 152 с. URL: <https://api.man.gov.ua/api/assets/man/d6ff7382-de8a-421a-86a8-b7ed93303deb/>. **2. Аналіз** космічних знімків у геоінформаційних системах : робочий зошит. Частина 2 / С. М. Бабійчук, Т. Л. Кучма, Л. Я. Юрків, О. В. Томченко; за ред. С. О. Довгого. Київ: Національний центр «Мала академія наук України», 2021. 224 с. URL: <https://api.man.gov.ua/api/assets/man/a0746113-31c9-44d7-b6a1-d819e2e535dd/>. **3. Кліматичні дані** по Україні. База даних «Центральна геофізична обсерваторія. Головна. Кліматологічна діяльність». URL: [179

---](http://cgo-</p></div><div data-bbox=)

М. С. Савенко

(Опорний заклад «Калайдинцівський ліцей»
Лубенської міської ради),

С. І. Мисник

(Опорний заклад «Калайдинцівський ліцей»
Лубенської міської ради)

Неокупована душа Луганщини

Батьківщина – це не просто слова для кожного з нас. Це джерело душі, що бере початок з єдиної й неповторної рідної домівки. Батьківська земля, та, що народила, виростила й вивела в широкі світи, залишається найближчою і найдорожчою на все життя. Полтавщина дала крила багатьом талановитим особистостям. Скарбницею духовності й культури, невичерпним джерелом патріотизму нації є Лубенщина, на літературному обрії якої з'явилася яскрава постать. Це вчений, письменник, краєзнавець, журналіст Олексій Іванович Неживий, лауреат багатьох Всеукраїнських та обласних і районних премій у галузі мови та літератури. Путівку в життя дало йому рідне село Хитці, що притулилося між двох мальовничих горбів на березі річки Удай. Саме звідси маленька життєва стежина вивела нашого земляка в широкий світ науки, досліджень і творчості, давши наснагу та прищепивши велику любов до рідної землі, до України.

Олексій Неживий народився 9 березня 1957 року в селянській сім'ї. Дітвори тоді на вулиці було багато, тож у вільний час літньої пори купалися, ловили рибу, а взимку манили їх засніжені круті горби, між яких розкинулося село. Хоч і небагато жила родина колгоспників у післявоєнні десятиліття, та на дитячу книжку батьки ніколи не скупилися. Особливо в сім'ї любили і шанували «Кобзаря».

Батьки від зорі до зорі на колгоспній роботі, тож найбільше уваги вихованню онуків приділяла бабуся Явдоха Івонівна. Саме з нею пов'язані в О. І. Неживого найяскравіші дитячі спогади. Вона мала неабиякий вплив на хлоп'я. Від бабусі наслухався оповідей і про те, як жили ще до революції, як вигонили їх з рідної

хати в часи колективізації, як перебули страшні роки голодомору, репресій. Уже дорослим Олексій Іванович досягнув велику життєву мудрість старенької жінки, котра знала безліч прислів'їв і приказок, що органічно впліталися в її співучу мову.

По закінченні Хитцівської восьмирічки юнак продовжив навчання в Калайдинцівській середній школі. Допитливий школяр Олексій Неживий запам'ятався колишній учителям тим, що перечитав майже всі книги шкільної бібліотеки та писав великі твори, схожі на літературні дослідження.

Отримавши в 1974 році атестат, юнак працював у місцевому колгоспі механізатором. А потім – служив у армії. Наступні три роки – нелегкі будні в Хитцівській та Тишківській восьмирічних школах учителем української мови й літератури, які поєднував з навчанням у Харківському державному університеті на філологічному факультеті. Мрія про переведення на денну форму навчання не залишала його. Тож згодом розпочалася в житті Олексія щаслива студентська пора у Ворошиловградському педагогічному інституті імені Т. Г. Шевченка.

Навчання в інституті студент поєднував із журналістською діяльністю в газетах «Трибуна студента», «Молодогвардієць», прес-центрі обласного штабу студентських загонів. Перша його публікація побачила світ у 1978 році в журналі «Прапор».

Ми дізналися зі спогадів Олексія Івановича, що він єдиний у ті часи в інституті носив вишиванку, подаровану йому покійною бабусею, а на заняттях відповідав українською мовою, хоча навчання переважно велося російською. О. І. Неживий першим очолив Луганське міське товариство української мови імені Т. Г. Шевченка, був членом правління Луганського обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта».

Працював Олексій Іванович на викладацькій роботі в Луганському державному педагогічному інституті, Луганському інституті внутрішніх справ МВС України. Із 1994 до 2006 року – доцент кафедри української літератури. У 2006 році, закінчивши докторантуру, він повертається на кафедру філологічних дисциплін Інституту педагогіки й психології. А в травні 2013 року став доктором філологічних наук, у листопаді цього ж року Олексієві Івановичу присвоєно вчене звання професора.

О. І. Неживий – член Національної спілки письменників України з 1997 року. Літературознавець, публіцист, прозаїк. Автор 400 наукових і науково-популярних публікацій з літературознавства, педагогіки, фольклористики, а також більше 700 публікацій у періодичній пресі. Виступав на радіо й телебаченні.

Літературна та професійна діяльність Олексія Івановича, освітлена величним і незгасним сяйвом поезій Кобзаря, була спрямована на відродження неньки України, рідної мови на сучасному етапі розвитку.

Любов до свого рідного краю, свого села О. І. Неживий проніс через усе життя.

У квітні 2015 року в Калайдинцівській ЗШ відбулося свято з нагоди 40-річчя трудової й творчої діяльності письменника за участі учнівського, педагогічного, батьківського колективів, громадськості та представників літературних кіл Полтавщини. Наш відомий земляк уразив простотою, людяністю, глибиною знань.

За чітку громадянську позицію, відстоювання єдиного права рідної мови на державність, вирішення проблеми духовної єдності українців О. І. Неживий зазнав переслідувань від російських найманців і місцевих сепаратистів. Коли почалися бойові дії, Олексій Іванович залишив Луганськ (житло, усі надбання, творчий доробок, сімейні реліквії) і разом з дружиною та неповнолітньою донькою переїхав до Полтави. Відтоді й до останніх днів свого життя він працював у Полтавському педагогічному інституті післядипломної освіти на кафедрі філософії і не мав найменших сумнівів у тому, що Україна буде єдиною, а Донбас – українським.

На жаль, Олексій Іванович в 2019 році відійшов за межу вічності, та його переконання і патріотизм надихають молоде покоління українців на збереження духовності, відстоювання національної незалежності, на віру в світле майбутнє нашої держави.

Джерела та література

1. Степаненко М. І. Загадка таланту Олексія Неживого. *Зоря Полтавщини*. 2017. 14 березня. С. 9. 2. Неживий О. Григир Тютюнник і Луганщина : довідк.-інформ. проспект літ. музею в

СШ № 12 м. Антрацита. Ворошиловград : Облполіграфвидав, 1989. 16 с. **3. Неживий О.** Час неминущий. Літературознавчі статті та нариси. Луганськ : Світлиця, 2007. 87 с. **4. Неживий О.** Уклін рідній полтавській: посібник для вчителів. Полтава : Полтавський літератор, 2015. 96 с. **5. Неживий О.** Із ім'ям Тараса Шевченка : навчальний посібник. Луганськ : Янтар, 2014. 158 с. **6. Неживий О.** Усім дарована любов. Полтава : Полтавський літератор, 2016. 108 с. **7. Офіційний сайт** Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <https://luguniv.edu.ua/>.

І. О. Чередниченко

(ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»),

Є. С. Шевцова

(ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»)

**Примусові міграційні процеси 1930-1960-х років
як метод асиміляції українського народу
(на прикладі населення Донбасу)**

Від 1930 до 1960-х років примусові міграційні процеси стали не лише складовою частиною радянської історії, а й відображенням складних політичних та соціокультурних викликів того часу. На прикладі населення Донбасу ці процеси стали методом асиміляції українського народу, формуючи унікальний культурний та етнічний ландшафт регіону. Ця стаття досліджує вплив примусових міграційних потоків на формування соціального складу населення Донбасу та їхню роль у процесі створення нового культурного середовища на цих землях. Розглядаючи історичні події та їхні наслідки, ми спробуємо зрозуміти, як примусові міграції стали інструментом урядової політики асиміляції та як вони вплинули на формування ідентичності та культурного розвитку українського населення в цьому важливому регіоні.

Депортація народів – засіб реалізації національної політики у радянський період, особливо в епоху Сталіна. Цей метод включав примусове переміщення громадян за їхньою національною приналежністю до віддалених регіонів СРСР, де

вони змушені були оселятися у спеціальних поселеннях [1, с. 131].

Починаючи з кінця жовтня 1939 року, влада НКВС розпочала заслання біженців і безробітних осіб, які належали до поляків та українців, на будівництво підприємств чорної металургії на Донбасі. Серед них були 2780 інженерів, техніків та майстрів. Загалом до квітня 1940 року було відправлено 17000 осіб [3, с. 291]. Робочі умови були важкими, із недостатнім харчуванням та обмеженою медичною допомогою. Працівники перебували під загрозою репресій та покарань, що порушувало їхню свободу і гідність.

Після закінчення Другої світової війни відбулась відома операція «Захід» – каральна акція радянського уряду проти Української Повстанської Армії (УПА) та її прихильників у Західній Україні. Ця операція, яка відбулася 21 жовтня 1947 року, стала наймасовішою депортацією населення Західної України (за винятком Закарпаття). Головною метою операції було припинення діяльності українського визвольного руху в регіоні, зокрема УПА та її прихильників. Робітник у доповідній записці секретар Дрогобицького обкому пан Горобець цитувався, як він висловив підтримку урядові за депортацію осіб, які протистояли радянській владі та заважали *«чесній праці на користь Батьківщини»* [2].

У повідомленні про прогрес розселення та побутове облаштування переселенців з Західних областей України у радгоспах Ворошиловградської області, датованому на 25 травня 1950 року та підписаному завідувачем сільськогосподарського відділу обкому КП/б/У Ф. Мажари, вказувалося, що ці області не надавали переселенцям ні дерев'яні будинки, ні матеріали для будівництва нових житлових приміщень [8, с. 169–170].

Прибуття переселенців із західноукраїнських областей та територій, що відійшли до Польщі, сприяло загостренню соціальних конфліктів. Ці конфлікти посилювалися через нестачу житлової площі. Формуванням негативного образу західноукраїнських жителів у радянській пропаганді умовах протистояння з УПА також сприяло посиленню цих конфліктів [5, с. 267].

На початок 1950 року до Ворошиловградської області прибуло 109 сімей, що складалося з 384 осіб. Також до Сталінської області прибуло 633 сім'ї, що налічувало 2700 осіб [9, с. 12]. Остання депортація українського населення із західних регіонів України, відбулася у 1951 р. Влітку того ж року до Сталінської області було переселено 1962 родини, які були розселені по 50–100 родин у селах цієї області [10, с. 312]. Депортація стала останнім виразним прикладом продовження міграційної політики за допомогою воєнно-адміністративних методів, але одночасно підтверджувала, що традиційні для радянської влади способи реалізації міграційної політики вже не ефективні.

Після закінчення Другої світової війни та припинення масових депортацій, радянський уряд прийняв інший підхід до контролю та асиміляції населення – примусових трудових міграцій. Підтримка Радянського Союзу трудовим мігрантам мала кілька аспектів та мотивацій. По-перше, трудові міграції використовувались для задоволення власних індустріальних та економічних потреб. Направлення працівників на роботу у різні регіони Союзу сприяло збільшенню робочої сили там, де вона була потрібна. Крім того, трудові міграції відігравали свою роль у примусовій асиміляції національних груп, оскільки сприяли змішуванню різних етнічних груп в рамках великого радянського проекту. Таким чином, хоча трудові міграції стали одним із шляхів розвитку радянської економіки, вони також мали свої негативні сторони, пов'язані із втратою культурної спадщини, страхом перед репресіями та відмовою від національної ідентичності.

Контингент зовнішніх мігрантів на Донбасі головним чином складався з росіян, що створювало передумови для формування двомовного суспільства в УРСР, згідно з офіційним вирішенням національного питання в державі. Українське суспільство, яке колись було багатонаціональним, трансформувалося в переважно двомовне, де українська більшість існувала поряд із постійно зростаючою російською меншістю [7, с. 421]. Підтримка радянським урядом процесу урбанізації через приплив великої кількості російських робітників була одним із способів впливу на українські

національні цінності, мову та культуру [4, с. 27–42]. За два роки, у 1968 та 1969 роках, до УРСР прибуло 589 922 особи, що складало 22,67% від загальної кількості міграцій в республіці. З цієї кількості 419 660 осіб прибули з РРФСР, що становило 71,1% до частки мігрантів з інших радянських республік [6, с. 8].

Примусові міграційні процеси 1930–1960-х років, представлені на прикладі населення Донбасу, відображають складний шлях асиміляції українського народу в рамках радянського проекту. За період згаданих років, радянський уряд використовував депортації та заохочення до трудових міграцій не тільки як засіб забезпечення індустріальних та економічних потреб, надаючи працевлаштування на заводах чорної металургії та в інших регіонах. Таке політичне управління національним складом населення сприяло примусовій асиміляції національних груп в рамках радянського проекту. Це зумовило формування на Донбасі особливого складу населення, в якому зіткнулися різні етнічні групи, які прибули на ці терени в результаті примусових міграційних процесів у 1930–1960-х роках. Створення такого міжетнічного спілкування і взаємодії привело до формування унікального культурного та соціального середовища, в якому змішалися різноманітні традиції, мови, ідентичності та способи життя, та в якому розчинялась українська ідентичність.

Джерела та література

1. Naimark N. M. *Stalin's Genocides (Human Rights and Crimes against Humanity)*. Princeton University Press, 2010. P. 131.
2. Бухало О. Операція «Захід»: наймасовіше переселення західних українців до Сибіру. *ВВС Україна*. 21 жовтня 2017. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-41697023>.
3. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. К. : Знання України, 2007. 508 с.
4. Кубійович В. Зміни в стані населення Української РСР у 1959–1969 рр. *Український історик*. 1972. № 1–2. С. 27–42.
5. Ніколаєць Ю. Демографічні процеси в Донбасі у 20–30-х роках ХХ ст. *Україна-Європа-Світ*. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2013. Вип. 12. С. 23–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2013_12_5
6. Панчук Г. М. Зміни в складі населення Донецької області (1959–1989 рр.). Автореф. дис... канд. іст. наук. Донецьк, 2000. 21 с.
7. Субтельний О.

Україна. Історія. К. : Либідь, 1991. 512 с. **8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). Ф. 1. Оп. 24. Спр. 94. Арк. 169–170.** **9. ЦДАГО. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 94. Арк. 12.** **10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 582. Оп. 11. Спр. 286. Арк. 312.**

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Бабічев Олександр Іванович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Белицький Павло Володимирович, старший викладач кафедри електричної інженерії ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», в.о. голови ГО «НІКО «Спадщина».

Беніцький Андрій Сергійович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін, Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ

Бережна Світлана Володимирівна, начальник управління освіти, культури, молоді та спорту Міловської селищної ради Луганської області.

Боднарюк Маргарита Сергіївна, викладач історії Глибоцького професійного ліцею Чернівецького району Чернівецької області.

Бривко Микола Вікторович, доктор філософії (PhD), науковий співробітник Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили».

Бублик Ольга Іванівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри політології і міжнародних відносин ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Врацьких Олена Юріївна, викладач історії ВСП «Старобільський фаховий коледж ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Глуховцева Катерина Дмитрівна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Гурт Тетяна Олександрівна, військова частина 3057 Національної Гвардії України

Дробишева Ольга Андріївна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Зиза Микола Миколайович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Ільницька Валерія Валеріївна, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Канавець Аріна Сергіївна, учениця ліцею міста Рубіжного Луганської області.

Карпенко Олександр Миколайович, викладач історії ВСП «Фаховий коледж ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», краєзнавець.

Кізлова Антоніна Анатоліївна, доктор історичних наук, доцент кафедри історії, факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», старший науковий співробітник науково-дослідного відділу історії Києво-Печерської лаври та музейництва Національного заповідника «Києво-Печерська лавра».

Котеленець Катерина Михайлівна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії та соціології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Кузьменко Євгеній Олександрович, аспірант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України.

Курило Віталій Семенович, голова Луганської обласної організації НСКУ, доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, перший проректор та голова вченої ради ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Куцька Ніна Борисівна, керівниця секції «Геоінформаційні технології та ДЗЗ» КЗ «Луганська обласна мала академія наук учнівської молоді».

Лебедь Діана Вікторівна, учениця Гімназії № 15 м. Северодонецьк Луганської області.

Лесовець Неля Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Лисенко Олексій Олексійович, краєзнавець.

Литвиненко Роман Олександрович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та археології Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Макаренко Вікторія Олександрівна, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Мисник Сергій Іванович, директор Опорного закладу Калайдинцівський ліцей Лубенської міської ради Лубенського району Полтавської області.

Набока Олександр Вікторович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Назаренко Олена Семенівна, кандидат хімічних наук, керівниця секції «Екологія» КЗ «Луганська обласна мала академія наук учнівської молоді».

Найда Анастасія Миколаївна, здобувач освіти ВСП «Старобільський фаховий коледж ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Негодяєва Світлана Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української та зарубіжної літератури ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Піддубна Тетяна Андріївна, учениця Новоайдарського ліцею Луганської області.

Рубан Микола Юрійович, доктор філософії (PhD), менеджер Департаменту сталого розвитку та внутрішніх комунікацій АТ «Укрзалізниця», голова правління ГО «Фонд відновлення залізничної спадщини України».

Савенко Марина Сергіївна, учениця опорного закладу «Калайдинцівський ліцей» Лубенської міської ради Лубенського району Полтавської області.

Сафронова Тетяна Григорівна, науковий співробітник Лубенського краєзнавчого музею імені Гната Стеллецького.

Тараненко Микола Григорович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Філоненко Наталія Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент, наукова співробітниця Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Фомін Андрій Володимирович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та археології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Цикулова Юлія Сергіївна, науковий співробітник Луганського обласного краєзнавчого музею.

Чередниченко Іван Олександрович, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Шевцова Євгенія Сергіївна, асистент кафедри історії та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Наукове видання

«Луганщина: краєзнавчі розвідки»

Матеріали VI Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(м. Лубни, 19 квітня 2024 р.)

Здано до склад. 31.05.2024 р. Підп. до друку 03.06.2024 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет.
Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 9,1. Наклад 100 прим. Зам. № 43

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, 92703. т/ф: (06461) 2-26-70
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від
09.04.2009 р.